

Historiska parker och trädgårdar

– ett arv att vårda och sköta

Historiska parker och trädgårdar

– ett arv att vårda och sköta

Rapport från ett seminarium på Alnarp
21 - 23 september 1994

Red. Ann Catherine Bonnier och Kjell Lundquist

Riksantikvarieämbetet, Informationsavdelningen · Förlag
Box 5405, 114 84 Stockholm

HISTORISKA PARKER OCH TRÄDGÅRDAR – ETT ARV ATT VÅRDA OCH SKÖTA

REDAKTÖRER: Ann Catherine Bonnier, Riksantikvarieämbetet
och Kjell Lundquist, Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp

FORMGIVNING: Klas Danielsson

OMSLAGSBILD: Broderiparterren vid Drottningholms slott. **FOTO:** Harald Sundlin, 1992.

DE UTLÄNDSKA FÖREDRAGEN HAR ÖVERSATT AV:

Ann Catherine Bonnier, Christian Idström/Teamwood och Marika Ljungdahl

© 1996 Riksantikvarieämbetet

1:2

ISBN 91-7209-030-8

TRYCK BGAB, 2003

ISBN 978-91-7209-747-6 (PDF) 2016

© Bilderna i publikationen

Innehåll

Förord 4

Inledning 5

- Parker och trädgårdar i svensk lagstiftning och i internationella överenskommelser 6
- Dokumentation av historiska trädgårdar i Sverige under 1900-talet – en summering 11
- Terminologi och begrepp 20

Det historiska trädgårdsarvet och dess ställning i Europa 21

- Parker och trädgårdar i dansk kulturmiljövård 22
- Det historiska trädgårdsarvet och dess ställning i Storbritannien 27
- Parker och trädgårdar i tysk kulturmiljövård 34
- Det nederländska trädgårdsarvet 42

Att handskas med parker och trädgårdar 53

- Lundagård – historiska överlagringar och autentisk substans 54
- Övedskloster – att skydda landskap, park och trädgård 62
- Östra Sallerup – frivilligkrafter inom trädgårdshistorisk forskning och restaurering 69
- Vrams Gunnarstorp – växtmaterialet som historiskt källmaterial 74

Strategier och prioriteringar – referat av gruppdiskussioner 83

- Underlag för diskussionerna 84
- Behov inom forskning och utbildning 85
- Prioritering av insatser inom miljövården för bevarande och vård 86
- Vårdplaner i samband med byggnadsminnesförklaring 89

Epilog 90

Bilagor 91

Förord

Intresset för trädgården och trädgårdskulturen i det historiska perspektivet ökar. I Florens tog ICOMOS 1981 en särskild rekommendation om bevarandet av kulturhistoriskt intressanta parker och trädgårdsanläggningar, det s. k. Florensdokumentet. Här hemma i Sverige har vi sedan 1989 möjlighet att via Kulturminneslagen byggnadsminnesförklara trädgårdar och parker och därigenom ge dem lagskydd med krav på skötsel och vård enligt utfärdade skyddsföreskrifter.

För att få en bred belysning av kunskapsläge och behov av forskning samt för att kunna utveckla en policy för bevarande och vård av denna nya skyddskategori, arrangerade Riksantikvarieämbetet tillsammans med Institutionen för landskapsplanering vid Sveriges lantbruksuniversitet i Alnarp hösten 1994 ett forskarseminarium med inbjudna gästföreläsare från Danmark, Tyskland, Holland och England. Ambitionen var att få en bild av parkvården i några länder med lång tradition på området samt att i en diskussion mellan forskare, förvaltare och kulturmiljövårdsansvariga ge underlag för ett målinriktat arbete i Sverige.

De inbjudna talarna redogjorde ingående för idéutveckling och situation i sina respektive länder. För att få konkretion i diskussionerna ingick också en dags studieresa till fyra karakteristiska parkanläggningar i Skåne, vilket gav en provkarta på de problem och möjligheter som man möter i arbetet med att ta hand om och skydda värdefulla trädgårdar och parker. För det fortsatta arbetet såväl inom forskarvärlden som för utvecklingen av Riksantikvarieämbetets ansvarsroll som tillsynsmyndighet har seminariet givit ett gott stöd.

I den rapport som här presenteras redovisas inlägg och presentationer samt korta referat av seminariediskussionerna. För fackmän liksom för en intresserad allmänhet bör rapporten kunna ge en bild av aktuella frågeställningar och behov inom parkvården samt av förutsättningar och ambitionsnivå när det gäller lagskydd och vård.

Stockholm, augusti 1996

Christina von Arbin
stabschef, Riksantikvarieämbetet

Inledning

Parker och trädgårdar i svensk lagstiftning och i internationella överenskommelser

AV ELISABETH NYSTRÖM KRONBERG

Lagskydd

Den 1 januari 1989 trädde lagen (1988:950) om kulturminnen (KML) i kraft. I denna har bestämmelserna om byggnadsminnen – som i huvudsak oförändrade förts över från den gamla byggnadsminneslagen – utvidgats till att omfatta parker, trädgårdar och andra anläggningar som är synnerligen märkliga genom sitt kulturhistoriska värde. Dessa kan av länsstyrelsen förklaras för byggnadsminnen. Samtidigt har motsvarande bestämmelser införts i förordningen (1988:1229) om statliga byggnadsminnen, som reglerar skyddet för byggnader och anläggningar i statens ägo.

Tidigare kunde parker och trädgårdar ges ett skydd enbart i de fall de utgjorde ett med byggnad sammanhängande område, t.ex. en herrgårdspark eller en allmogeträdgård. Parken eller trädgården betraktades således mer som bihang till byggnaderna än som en del av det arkitektoniska eller kulturhistoriska värdet. Den nya lagen har medfört inte bara en möjlighet att formellt skydda "självständiga" parker, utan också - och kanske framför allt - en ökad medvetenhet om övriga parkers egenvärde och behovet av insatser för vård och bevarande av dessa.

Avgörande för att en park eller annan anläggning med vegetation skall kunna byggnadsminnesförklaras är att den är att anse som en medveten arkitektonisk skapelse. Exempel härpå är stadsparker, järnvägsparker, folkparker, botaniska trädgårdar, arboreta, koloniträdgårdar, skolträdgårdar och sjukhusparker. Även alléer kan byggnadsminnesförklaras och

till sådana bör kunna räknas såväl landsbygdens gårdsalléer som städernas boulevarder och esplanader.

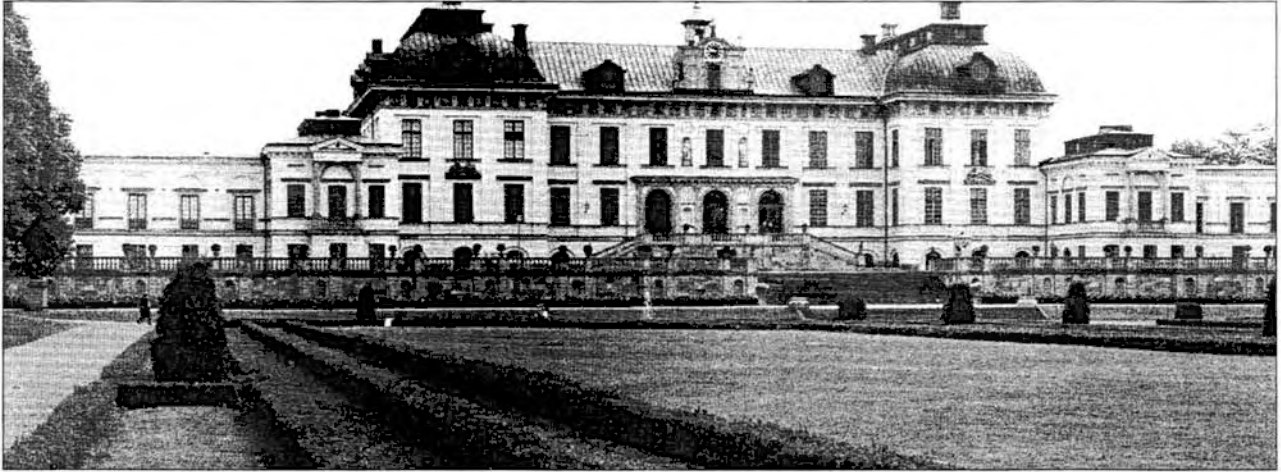
Lagen är inte tänkt att användas som skydd för kulturlandskapsavsnitt, såsom delar av odlingslandskapet med ängar, åkrar och hagar. Däremot bör en byggnadsminnesförklaring kunna innefatta ett s.k. gestaltat landskap i anslutning till en historisk trädgårdsanläggning. Med det avses en sådan del av ett omgivande kulturlandskap som fått en medveten arkitektonisk utformning och som utgör en övergång mellan t.ex. en herrgårdspark och kulturlandskapet i vidare mening.

I samband med byggnadsminnesförklaringen skall meddelas skyddsföreskrifter som anger på vilket sätt byggnadsminnet skall vårdas och underhållas samt i vilka avseenden det inte får ändras. Utgångspunkt för föreskrifternas innehåll är de bevarandevärda egenskaperna hos parken. Växtmaterialet är i de flesta fall den viktigaste beståndsdelen i parken. Härutöver finns ofta andra företeelser, som hör till anläggningen och som kan ingå i skyddet. Exempel på sådana tillbehör är vägar, vattenkonster, trappor, terrasser, balustrader, hägnader, broar, bänkar, grottor, skulpturer, minnestenar och solur.

Skyddsföreskrifterna kan innehålla både förbud mot icke önskade åtgärder och bestämmelser om hur parken skall skötas. Det kan t.ex. anges att parken inte får bebyggas ytterligare eller på annat sätt förändras samt att tillbehör till parken inte får tas bort eller ändras. Vidare kan föreskrivas att parken skall vårdas och underhållas på ett sådant sätt att dess karaktär bevaras.

Eftersom en park eller trädgård till största delen består av levande material, som ständigt förändras, är det – för att skyddet skall vara meningsfullt – nödvändigt att en vårdplan knyts till föreskrifterna. Denna bör innehålla rekommendationer om löpande underhåll samt uppgifter om vilka delar av vegetationen som kan behöva förnyas och med vilka intervaller detta skall ske. Avgörande för att en vårdplan skall kunna upprättas är att det finns ett klart formulerat och långsiktigt mål med bevarandet.

För att det överhuvudtaget skall vara möjligt att definiera en parks kulturhistoriska värde och besluta om skyddsföreskrifternas och

Broderiparterren med Drottningholms slott i fonden. Foto: Harald Sundlin, 1992.

vårdplanens innehåll är det nödvändigt med en noggrann dokumentation. I denna bör ingå en redogörelse för parkens historia, beskrivning och inventering av vegetationen och andra beståndsdelar, skötselhistorik, kartor och planer samt fotografier.

Vem som helst kan hos länsstyrelsen väcka fråga om byggnadsminnesförklaring enligt KML. Ett beslut om byggnadsminnesförklaring föregås alltid av förhandlingar med ägaren, som så långt möjligt skall vara med och utforma skyddsföreskrifterna. Även kommunen ges tillfälle att yttra sig. Härutöver samråder länsstyrelsen med de museer, institutioner eller experter som har särskild kunskap på området.

När det gäller parker i statens ägo är det regeringen som fattar beslut om byggnadsminnesförklaring efter förslag av Riksantikvarieämbetet (RAÄ). Många av de parker som är statliga byggnadsminnen förvaltas av Statens Fastighetsverk, som har egen parkkompetens.

Florensdokumentet

ICOMOS (International Committee of Monuments and Sites) antog 1982 ett dokument om bevarandet av historiska parker och trädgårdar. Dokumentet hade utarbetats efter ett beslut i Florens året innan av ICOMOS:s och IFLA:s (International Federation of Landscape Architects) gemensamma internationella kommitté för parker och trädgårdar. Detta dokument utgör ett tillägg till *Venedigdokumentet* av år 1964, som är en internationell överenskommelse för bevarande och restaurering av min-

nesmärken och områden av historiskt intresse. Avsikten är att historiska parker och trädgårdar skall behandlas i samma anda. Eftersom man har att göra med ett levande material måste dock bevarandet av parker och trädgårdar följa särskilda regler, som således finns i Florensdokumentet.

Dokumentet består av 25 artiklar, som är inordnade under fyra rubriker. I det inledande avsnittet, *Definitioner och syften*, tas bl.a. upp begreppen "historisk park" och "historisk trädgård", vad som ingår i parkens/trädgårdens historiska komposition och vad som gäller i fråga om sambandet med byggnader och omgivning. Nästa avsnitt, *Underhåll, bevarande, restaurering, rekonstruktion*, behandlar olika åtgärder för bevarande och vad som bör innefattas i respektive begrepp. Under den tredje rubriken, *Användning*, finns rekommendationer rörande såväl den vardagliga tillgängligheten som tillfälliga arrangemang. Avslutningsvis, i avsnittet *Juridiskt och administrativt skydd*, behandlas bl.a. myndigheters och experters ansvar, produktion av erforderligt växtmaterial samt hur intresset för historiska parker och trädgårdar kan spridas.

Elisabeth Nyström Kronberg är förste antikvarie vid Riksantikvarieämbetet och har sysslat med parkfrågor.

På följande sidor återges Florensdokumentet samt utdrag ur lagen om kulturminnen (KML) och ur RAÄ:s Allmänna råd till denna.

Florensdokumentet

ÖVERSATT AV BENGT O H JOHANSSON

Detta dokument har utarbetats efter ett beslut i Florens av ICOMOS-IFLA:s internationella kommitté för historiska parker och trädgårdar den 21 maj 1981 och antogs av ICOMOS 15 december 1982 som ett tillägg till **Venedigdokumentet** (Carta di Venezia).

Definitioner och syften

Artikel 1. "En historisk park eller trädgård är en arkitektonisk och hortikulturell komposition av allmänt intresse med hänsyn till dess historiska eller konstnärliga värden". På grund härav är den att betrakta som ett *minnesmärke*.

Artikel 2. Den historiska parken eller trädgården är en arkitektonisk komposition uppbyggd av i första hand vegetation och därför levande och som sådan förgänglig och förnyelsebar. Dess utseende speglar årstidernas ständiga växlande, naturens växande och vissnande och konstnärens och trädgårdsmästarens önskan att upprätthålla den i oförändrat skick.

Artikel 3. I sin egenskap av minnesmärke måste den historiska trädgården och parken bevaras i enlighet med andan bakom Venedigdokumentet. Men eftersom vi här har att göra med ett levande minnesmärke måste dess bevarande följa särskilda regler vilka behandlas i detta dokument.

Artikel 4. I den historiska trädgårdens och parkens arkitektoniska komposition ingår:

- dess plan och topografi
- dess vegetation, inklusive arter, proportioner, färger höjder och mellanrummen mellan olika element
- dess byggda element och utsmyckning
- dess vatten, både det strömmande och det stillastående som speglar himlen.

Artikel 5. Som uttryck för det nära förhållandet mellan kultur och natur och som en njutningsfull plats för eftertanke och vila uppnår trädgården och parken den kosmiska betydelsen av en idealiserad bild av världen, ett "paradis" i ordets verkliga betydelse. Samtidigt är de också vittnesbörder om en kultur, en stil, en tidsålder och ofta om upphovsmannens skapande förmåga.

Artikel 6. Begreppen "historisk trädgård" och "historisk park" är tillämpligt på såväl små trädgårdar som på stora parker, antingen de är formella i sin utformning eller utgör "landskap".

Artikel 7. Antingen den historiska trädgården eller parken hör samman med en byggnad (i vilket fall den är oskiljbar från denna) eller inte kan den inte isoleras från sin omgivning om det så är stadsbygd eller landsbygd, om den är konstgjord eller naturlig.

Artikel 8. Ett historiskt landskapsrum är ett särskilt landskap som associeras med ett minnesvärt skeende, t ex en viktig historisk händelse, en välkänd myt, ett sägenomspunnet slag eller motivet för en berömd målning.

Artikel 9. Bevarandet av historiska parker och trädgårdar förutsätter att de identifieras och förtecknas på en lista över skyddsvärda kulturmiljöer. De måste bli föremål för olika sorters ingripanden, nämligen skötsel, konservering och restaurering. I vissa fall kan rekonstruktioner vara att rekommendera. Äktheten hos en historisk park eller trädgård hör lika mycket samman med utformningen och skalan hos dess olika delar som på dess dekorativa inslag och på valet av plantor som utnyttjas i anläggningens olika delar.

Underhåll, bevarande, restaurering, rekonstruktion

Artikel 10. Vid varje åtgärd av underhåll, konservering, restaurering eller rekonstruktion av en historisk park eller trädgård, eller en del av den, måste alla dess viktiga beståndsdelar behandlas samtidigt. Isoleras de olika åtgärderna från varandra skadas helheten.

Skötsel och konservering

Artikel 11. Kontinuerlig skötsel av historiska trädgårdar är av allra största betydelse. Eftersom den i huvudsak består av vegetation innebär ett bevarande av trädgården i oförändrat skick att de ingående elementen genast ersätts när så erfodras och att ett långsiktigt program för periodisk förnyelse upprättas (röjning och nyplantering av mogna exemplar).

Artikel 12. De träd, buskar, plantor och blommor som skall återkommande ersättas måste väljas utifrån etablerad och erkänd praxis i ifrågavarande botaniska region och kulturmiljö med målet att identifiera de arter som ursprungligen tillhört parken eller trädgården och att bevara dem.

Artikel 13. De fasta eller flyttbara arkitektoniska, skulpturala eller dekorativa element som utgör integrerade delar av den historiska parken eller trädgården får endast tas bort eller flyttas om detta är avgörande för deras konservering eller restaurering. Ersättandet eller restaurerandet av sådana hotade inslag i parken måste ske i enlighet med Venedigdokumentet och tidpunkten för varje utbyte måste anges.

Artikel 14. Den historiska parken eller trädgården måste bevaras i en passande omgivning. Varje ändring av den fysiska miljön som kan riskera den ekologiska jämvikten måste förhindras. Detta krav är tillämpligt på infrastrukturens alla delar vare sig de finns inom eller utom anläggningen (dränering, avloppsledning, bilparkering, stängsel, omhändertagande av trädgårdsavfall, servicearrangemang för besökare etc.).

Restaurering och rekonstruktion

Artikel 15. Ingen restaurering och framför allt ingen rekonstruktion av en historisk park eller trädgård får göras utan föregående noggranna studier som kan garantera att arbetena är korrekta ur vetenskaplig synpunkt. Sådana studier kan innebära allt från arkeologisk utgrävning till sammanställandet av dokument om anläggningen i fråga och om liknande anläggningar. Innan arbetena själva påbörjas måste en plan för dem utarbetas som grundas på ovan nämnda studier. Denna plan måste underställas en expertgrupps gemensamma prövning och godkännande.

Artikel 16. Restaureringsarbetet måste respektera de olika utvecklingsstadier som den berörda anläggningen genomgått. I princip skall inte någon period ges företräde framför andra, utom undantagsvis då en skada eller förstörelse på någon del av anläggningen är så grav att man beslutar sig för att rekonstruera den på grundval av bevarande spår eller ovedersäglig dokumentarisk bevisning. Sådana rekonstruktionsarbeten kan komma i fråga särskilt beträffande de delar av anläggningen som befinner sig närmast den byggnad den innesluter om det partiets roll i kompositionen därmed tydliggörs.

Artikel 17. Om en park eller trädgård har försvunnit fullständigt, eller om det bara finns hypotetiska antaganden om dess olika stadier kan en rekonstruktion inte betraktas som en historisk park eller trädgård.

Användning

Artikel 18. Fast den historiska parken och trädgården har tillkommit för att betraktas och vara i, måste tillgängligheten till den avpassas efter anläggningens storlek och sårbarhet så att anläggningens fysiska uppbyggnad och kulturella budskap kan bevaras.

Artikel 19. På grund av sina egenskaper och sitt syfte är en historisk park eller trädgård en fridfull plats ägnad att främja mänskliga kontakter, tystnad och medvetandet om naturens närvaro. Denna uppfattning om anläggningens vardagliga användning måste kontrastera mot dess roll under de sällsynta tillfällen då den utgör platsen för en festlighet. Det är därför viktigt att villkoren för en sådan tillfällig användning av anläggningen klart definieras så att varje fest i sig själv kan tjäna till att förstärka anläggningens visuella effekter i stället för att förringa eller förstöra dem.

Artikel 20. Medan historiska parker och trädgårdar vardagligen kan vara lämpade för lugna spel och lekar bör man avskilt men ändå nära förlägga idrottsplatser för mer aktiva sporter så att allmänhetens behov härav kan tillfredsställas utan att bevarandet av den historiska parken, trädgården eller landskapet sätts i fara.

Artikel 21. Arbetet med underhåll och bevarande är säsongsberoende och kortvariga insatser som syftar till att upprätthålla anläggningens autenticitet måste alltid prioriteras framför allmänhetens bekvämlighet. Alla besöksarrangemang i historiska parker och trädgårdar måste underkastas sådana regler som syftar till att bevara platsens själ.

Artikel 22. Om en park eller trädgård är muromgärdad bör dess murar inte avlägsnas utan föregående undersökning av alla de möjliga konsekvenser som kan leda till att anläggningens atmosfär ändras eller dess bevarande påverkas.

Juridiskt och administrativt skydd

Artikel 23. Det är de ansvariga myndigheternas sak att, efter kvalificerade experters råd, genomföra lämpliga legala och administrativa åtgärder för att identifiera, förteckna och skydda historiska parker och trädgårdar. Bevarandet av dessa måste behandlas inom ramen för den fysiska planeringen och kravet härpå måste tas upp i såväl regionala som lokala planeringsdokument. Det är också de ansvariga myndigheternas sak att genomföra, enligt kvalificerade experters roll, sådana finansiella åtgärder som underlättar underhållet, bevarandet och restaurerandet och om nödvändigt rekonstruktionen av historiska parker eller trädgårdar.

Artikel 24. Den historiska parken och trädgården är en del av kulturarvet vars överlevnad av naturliga skäl är beroende av intensiv och kontinuerlig skötsel av erfarna specialister. Lämpliga åtgärder måste därför vidtagas för att utbilda sådana personer, antingen de är historiker, arkitekter, landskapsarkitekter, trädgårdsmästare eller botaniker.

Det är också angeläget att tillse att en regelbunden produktion äger rum av de olika växter som behövs för underhåll och restaurering av historiska parker och trädgårdar.

Artikel 25. Intresset för historiska parker och trädgårdar bör stimuleras genom all tänkbar aktivitet som kan framhålla deras verkliga värde som del av kulturarvet och som kan göra dem mer kända och uppskattade: främja forskning, internationellt utbyte och informationsspridning, publicering och popularisering, uppmuntra ökad men kontrollerad publik tillgänglighet, påverka massmedia till ökad medvetenhet om naturen och kulturarvet. De främsta historiska parkerna och trädgårdarna skall föreslås till upptagande på World Heritage List.

Utdrag ur KML och ur RAÄ:s Allmänna råd

1§, 3 kap. Byggnadsminnen,

Lagen om kulturminnen, SFS 1988:950

"En byggnad som är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller som ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde får förklaras som byggnadsminne av länsstyrelsen. Bestämmelserna om byggnadsminnen enligt detta kapitel får också tillämpas på park, trädgård eller annan anläggning av kulturhistoriskt värde"

Byggnadsminnesförklaring, Allmänna råd till 3 kap.

Lagen om kulturminnen m.m., RAÄ 1991.

"Parker, trädgårdar och andra anläggningar kan förklaras för byggnadsminnen även om de inte hör samman med en byggnad eller ingår i ett område kring byggnaden. Även alléer bör kunna komma ifråga. Anläggningar med vegetation bör vara medvetna arkitektoniska skapelser för att kunna byggnadsminnesförklaras (prop. s.50). Till sådana anläggningar hör enligt RAÄ:s mening bl.a. stadsparker, järnvägsparker, folkparker, botaniska trädgårdar och arboreta." **Sid. 14**

"När det gäller parker, trädgårdar och alléer framhålls i propositionen att avgörande för byggnadsminnesinstitutets tillämplighet bör vara att det är fråga om anläggningar som är att betrakta som medvetna arkitektoniska skapelser. Denna utgångspunkt utgör en avgränsning gentemot naturvårdslagets tillämpningsområde (prop. s. 50). En byggnadsminnesförklaring bör dock enligt RAÄ:s mening kunna innefatta ett gestaltat landskapsavsnitt i anslutning till en historisk trädgårdsanläggning men utanför den egentliga "parken", d.v.s. en sådan del av ett omgivande kulturlandskap som fått en medvetet arkitektonisk utformning och som utgör en övergång mellan t.ex. en herrgårdspark och kulturlandskapet i vidare mening." **Sid. 45**

2§, 3 kap. Byggnadsminnen,

Lagen om kulturminnen, SFS 1988:950

"När en byggnad förklaras för byggnadsminne skall länsstyrelsen genom skyddsföreskrifter ange på vilket sätt byggnaden skall vårdas och underhållas samt i vilka avseenden den inte får ändras.

Om det behövs får föreskrifterna också innehålla bestämmelser om att ett område kring byggnaden skall hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas."

Byggnadsminnesförklaring, Allmänna råd till 3 kap.

Lagen om kulturminnen m.m., RAÄ 1991.

"Till skyddsföreskrifterna för parker, trädgårdar och alléer - både sådana som utgör kringområde till en byggnad och sådana som är självständiga anläggningar - bör, för att skyddet skall vara meningsfullt, fogas en vårdplan. Denna bör innehålla rekommendationer om löpande underhåll samt uppgifter om vilka delar av vegetationen som kan komma att behöva förnyas och med vilka intervaller detta skall ske Planen skall ha ett klart formulerat och långsiktigt mål, baserat på en ordentlig genomgång av källmaterial, historik och funktion." **Sid. 68**

*Filosofgången i Lundagård med domkyrkan i fonden.
Foto: Kjell Lundquist, 1996.*

Dokumentation av historiska trädgårdsanläggningar i Sverige under 1900-talet - en summering

AV KJELL LUNDQUIST

"Trädgårdskonstens alster äro i än högre grad än byggnadskonstens underkastade förgänglighetens lag. Denna förgängelse har i vårt land just nu lett till en kritisk punkt; de stora anläggningarna från vår trädgårdskonsts blomstrings-tid hava i stor utsträckning nått en ålder, då trädbeståndet är överårigt och snart ej längre kan hållas vid makt. Ekonomiska förhållanden göra även med varje dag underhållet av dessa väldiga anläggningar allt mera betungande och lägga sålunda hinder i vägen för en effektiv vård och förnyelse."

Ovanstående rader skulle kunna vara skrivna idag. Ämnet är brännande aktuellt och textens

Fig. 1 – "Skogstorpet", Skåne. Förre slottsträdgårdsmästarens på Övedskloster och stadsträdgårdsmästarens i Malmö Gunnar Isberg torp med förförande trädgårdsanläggning vid Vombsjöns norra sida från seklets början – sinnebild för den prunkande allmogeträdgården – idag stadd i ett långt gånget och delvis irreversibelt förfall.

Foto: Kjell Lundquist, 28 maj 1995.

relevans är stor. Nu avslöjar möjligen den äldre stavningen och högtidligheten i språkdräkten att texten är äldre. Den skrevs också redan för 65 år sedan (15/10 1930) av arkitekterna, SAR:s grundare Hakon Ahlberg (1891-1984) och Harald Wadsjö (1883-1945). Den återfinns i förordet till det för den svenska trädgårdskonstens historia monumentala dokumentationsverk i nyklassicismens anda, som gavs titeln *Svenska Trädgårdskonsten sådan den till våra dagar bevarats i anläggningar vid slott och herrgårdar*, och som i två delar i folioformat utkom i Stockholm 1930-31.

I *Svenska Trädgårdskonsten* dokumenteras genom uppmätningar i plan, sektioner och fotografier jämte monografiska skisser, 38 st. herrgårdsanläggningar i hela landet (fig. 2).

Anläggningarna är följande:

Apertin, Värmland
Baldersnäs, Dalsland
Drottningholm, Uppland
Ekolsund, Uppland
Ellesbo, Bohuslän
Forsmark, Uppland
Gimo, Uppland
Grönsöö, Uppland
Gunnebo, Västergötland
Hesselbyholm, Södermanland
Karlslund, Närke
Krageholm, Skåne
Leufsta, Uppland
Maltesholm, Skåne
Näsby, Uppland
Olivehult, Östergötland
Rosendal, Skåne
Rosersberg, Uppland
Råda, Västergötland
Sandemar, Uppland
Sjöo, Uppland
Skabersjö, Skåne
Skarhult, Skåne
Stora Wäsby, Uppland
Sturefors, Östergötland
Strömsholm, Västmanland
Taxinge Näsby, Södermanland
Trolle Ljungby, Skåne
Tureholm, Södermanland
Ulriksdal, Uppland
Venngarn, Uppland

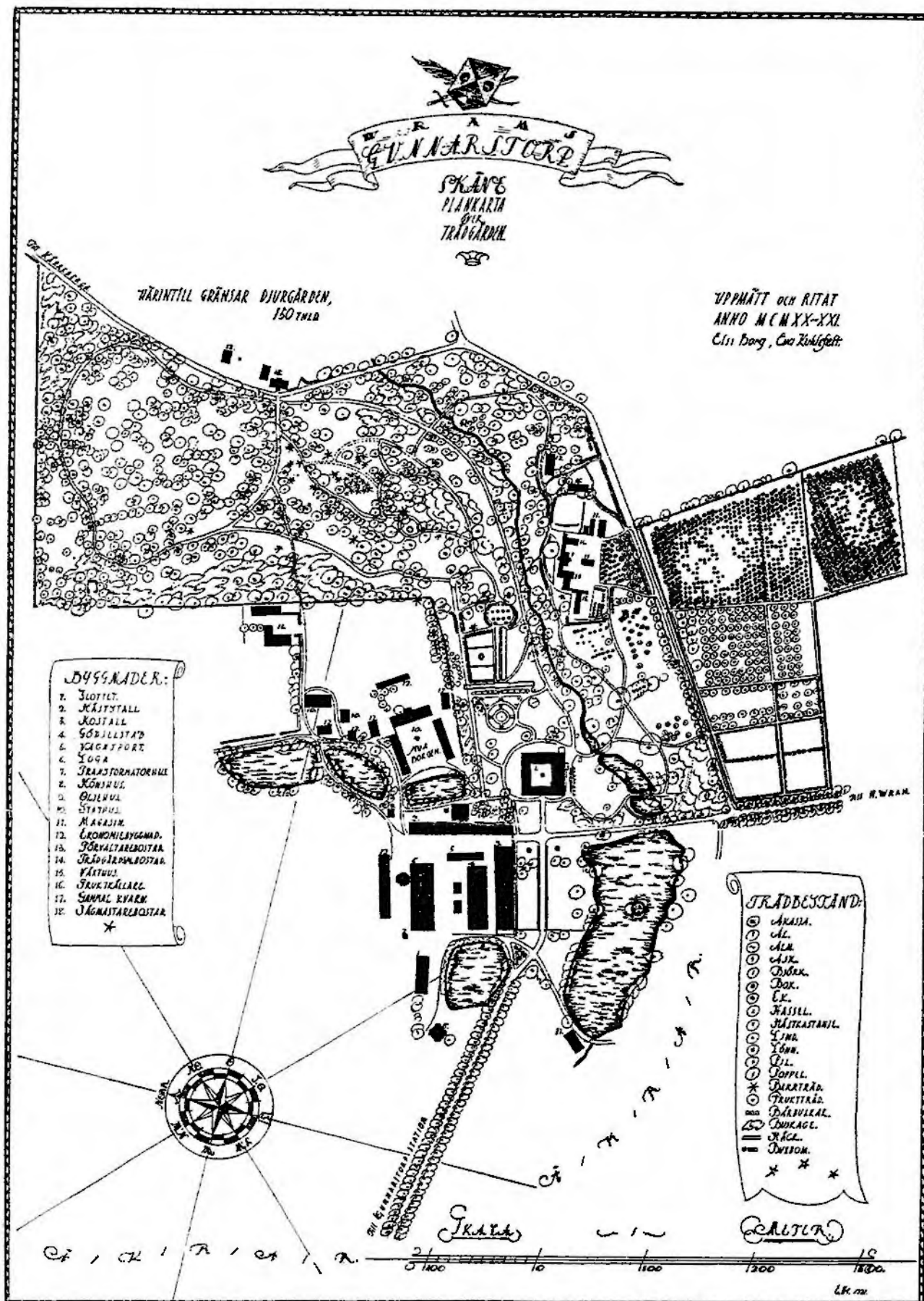

Fig. 2 - Vrams Gunnarstorp, Skåne. Uppmätning av byggnadskomplex, trädgårdar och park. Uppmätt och uppritat av arkitekterna Elsa Borg och Eva Kühlefelt 1920-21. Ur: Svenska Trädgårdskonsten 1930-31.

Vrams Gunnarstorp, Skåne
 Värmlands Säby, Värmland
 Ökna, Södermanland
 Östanå, Uppland
 Österby, Uppland
 Östermalma, Södermanland
 Övedskloster, Skåne

Svenska Trädgårdskonstens anläggningsporträtt utgör såväl ett föredöme för trädgårdsdokumentationer överhuvudtaget som ett dokument utan motstycke från tiden. Det har blivit just det "kulturdokument av oersättligt värde" som förhoppningen var, när arbetet initierades år 1918 och som vidare uttrycks i förordet: "Det är därför i känslan av att de här samlade uppmätningarna och avbildningarna för framtiden kunna bli kulturdokument av oersättligt värde, som Arkitekturminnesföreningen trots betydande svårigheter sökt slutföra den 1918 igångsatta inventeringen. Tyvärr har denna likväl icke kunnat bli så fullständig eller djupgående som önskvärt hade varit. Det är emellertid vår förhoppning, att föreliggande verk genom att rikta uppmärksamheten på den äldre svenska trädgårdskonstens hittills alltför litet beaktade kulturområde skall stimulera ett intres-

se, som för framtiden kan bära frukt i förnyade undersökningar och kompletterande material-samling."

Verket är intressant ur ett flertal synvinklar. Det kombinerar redovisningen av *detaljer* bl.a. genom uppmätning – former, källor och växtmaterial – med en *helhetsambition* att förmedla anläggningarnas historia och väsen, sammanhållet av Erik Lundbergs förord där den svenska trädgårdskonsten karakteriseras. Noterbart är att uppmättningsarbetet gjorts av arkitekter, närmare bestämt 20 st., men att det i förordet noga påpekas: "Det är emellertid icke endast till den formskapande arkitekten, som verket vänder sig, utan även till trädgårdsmannen, som skall i växtmaterialet omsätta hans idéer. Ett av de viktigaste kraven på uppmätningarna har därför varit, att de skola tydligt och fullständigt redogöra för det använda växtmaterialets beskaffenhet. Att detta krav i hög grad komplicerat uppmättningsarbetet, liksom att det ställer ökade anspråk på reproduktionens skärpa är självfallet. Genom sektioner har också i sådana fall, där det ansetts önskvärt, redogjorts för terrängens lutningsförhållanden, trädens höjd, form och beskärning, vegetationens mått i proportion till byggnader och terrasser etc. (fig. 3)"

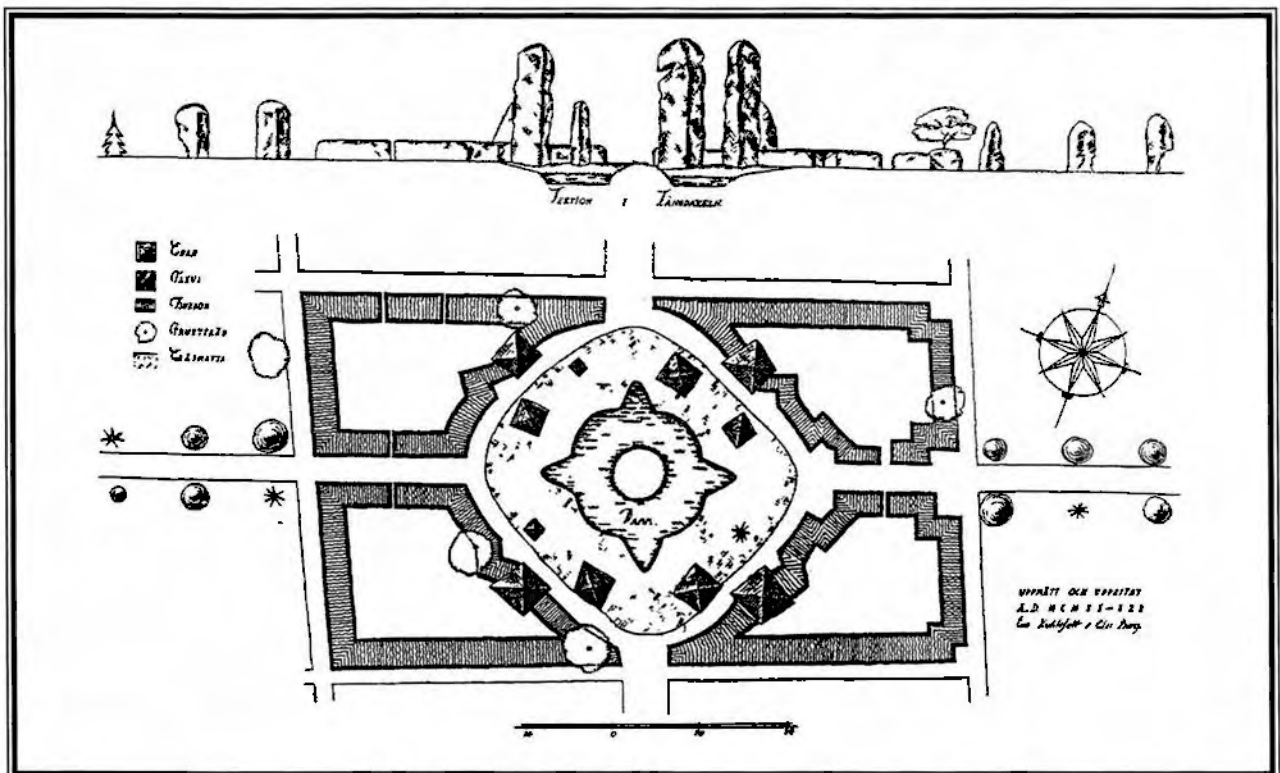

Fig. 3 – Trolle-Ljungby, Skåne. Lustträdgårdens mittparti i plan och längdsektion. Uppmätt och uppritat av arkitekterna Elsa Borg och Eva Kublefelt 1920-21. Ur: *Svenska Trädgårdskonsten* 1930-31.

För specialundersökningarna av växtmaterialet anlätades Carl G. Dahl och Carl G. Alm. Detta gränsöverskridande arbete på trädgårdens område, med en ömsesidig respekt för de olika disciplinernas bidrag - för form liksom för innehåll - framstår som extra glädjande och sällsamt framsynt.

Dokumentation

”Viktigt är att alla byggnadsminnen - såväl byggnader som parker, trädgårdar och alléer - dokumenteras ordentligt i samband med byggnadsminnesförklaring. Dokumentationen utgör det nödvändiga underlaget för parkens vård och underlättar också handläggningen av tillståndsärenden”, skriver Riksantikvarieämbetet i presentationen av den nya lagen om kulturminnen (Nyström Kronberg 1990).

Dokumentationskravet för historiska trädgårdsanläggningar är alltså klart uttalat i den nya lagen om kulturminnen (1988:950). Vad dokumentationen bör innehålla sammanfattar Florensdokumentet i den 15:e artikeln med ”allt från arkeologisk utgrävning till sammanställandet av dokument” (Lundquist 1992b). Vad en dokumentation inför byggnadsminnesförklaring bör innehålla redovisas vidare i de Allmänna råden till 3 kap. lagen om kulturminnen (Byggnadsminnesförklaring 1991).

Utan att här vara tillnärmelsevis uttömmande, bör man kunna sammanfatta att en dokumentation av en historisk trädgårdsanläggning - antingen som ett självändamål eller som grund för en byggnadsminnesförklaring eller vårdplan - skall innehålla följande delar (Lundquist 1992a):

- Sammanställning, förteckning och redovisning av hela det dokumentära källmaterialet (inklusive kartmaterialet), gärna bearbetat i en rapport eller monografi till en trädgårdshistoria för anläggningen i fråga - dåtid.
- Inventering/Uppmätning av befintliga strukturer och (växt)innehåll (ev. inkluderande arkeologiska/biologiska tekniker) jämte en beskrivning av anläggningen - dåtid/nutid.
- Fotografering - nutid.

Dokumentationsprojekt under 1900-talet

Det utan jämförelse största och mest sammanhållna dokumentationsprojektet beträffande slotts- och herrgårdsanläggningar i landet utgör verket *Svenska Slott och Herresäten vid 1900-talets början*. Detta verk, som knappast är obekant för någon inom kulturminnesvården, utkom åren 1908-14 i 60 häften bundna i 5 band med Albin Roosval som arbetets huvudredaktör och tillika verkställande ombud för det konsortium som påtagit sig den omfattande uppgiften. Sammanlagt beskrevs 228 slott och herresäten. Syftet, som deklarerades i det första häftets inledande stycken, är illustrerande och ger vidare en från dokumentationssynpunkt god bakgrund:

”Det verk, hvars första häfte härmed lämnas i allmänhetens händer, är afsedt att innehålla en af talrika och med nutidens bästa hjälpmedel framställda bilder ledsagad skildring af Sveriges herresäten och att alltså fylla en lucka i vårt lands kulturhistoriska litteratur. Någon fullständigare beskrifning öfver de talrika svenska slotten och herrgårdarna, omfattande samtliga landskap och afhandlande ej blott de större och ur historiska och andra synpunkter märkligaste godsen utan äfven ett flertal af de mindre, hvilka ofta genom belägenhet, byggnader och minnen från äldre och nyare tider äro lika beaktansvärda, finnes nämligen ej, och de verk öfver ett eller annat landskaps gårdar, hvilka vi äga, såsom Schlegels och Klingspors öfver Uppland, Eneroths öfver Södermanland, Ljunggrens öfver Skåne och v. Möllers öfver Halland, skildra hur förtjänstfulla de än äro, blott ett jämförelsevis ringa antal gårdar och äro nu, såsom tillkomna för flera decennier sedan, föråldrade.”

Ur strikt park- och trädgårdssynvinkel kan knappast beskrivningarna i *Svenska Slott och Herresäten* kallas dokumentationer. I beskrivningarna för många anläggningar berörs trädgården ytterst summariskt eller inte alls. Ofta sammanfattas den yttre miljön i en mening, som att slottet ligger i en vacker park. Från park- och trädgårdssynpunkt har dock verket ett stort värde i, förutom de allmänna historiska sammanställningarna, det fotografiska materialet

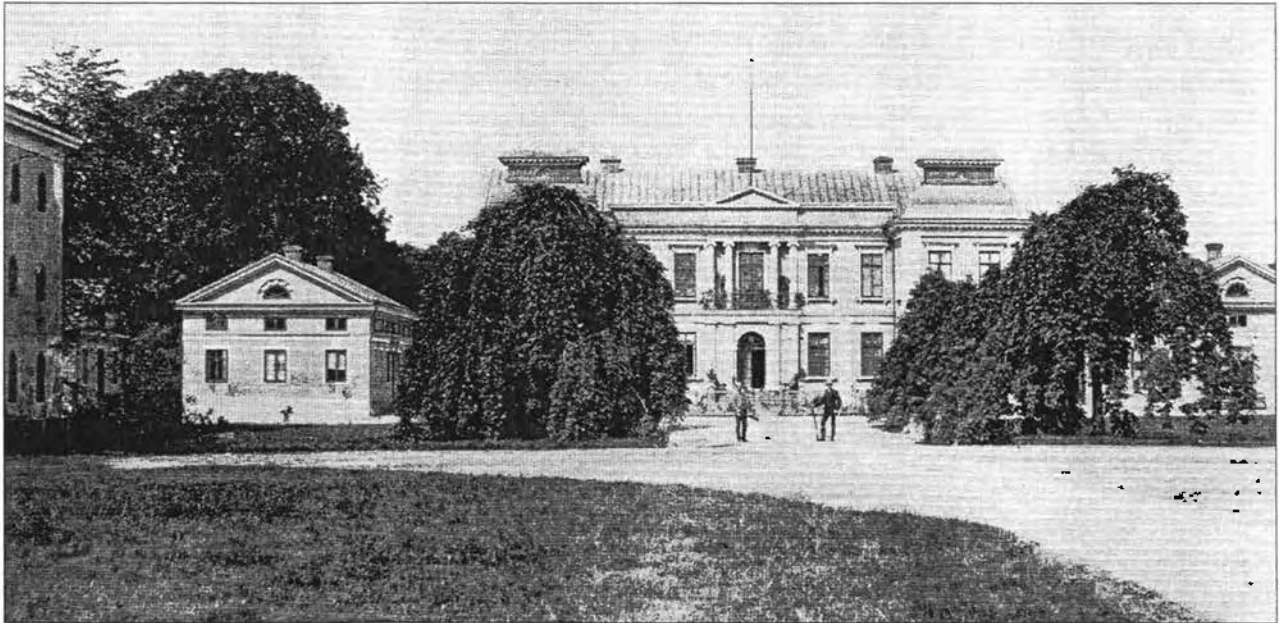
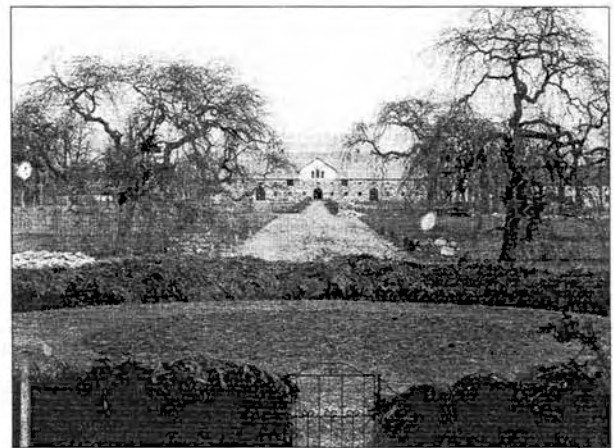

Fig. 4 a (Ovan) – Skottorp, Halland. Huvudbyggnaden med flyglar och en skymt av det södra av de båda nu rivna magasinerna samt med magnifika hängaskar (*Fraxinus excelsior* 'Pendula') i borggårdens hörn.

Foto: Nordiska Museet, efter foto från 1880-talet.

Fig. 4 b (T. h.) – Skottorp, Halland. Borggårdens blomsterrundel, de fyra 60-åriga hängaskarna och ladugården i axelns avslutning

Foto: Nordiska Museet, 1937.

som mer eller mindre avsiktligt ger en tidig 1900-talsatmosfär med god upplösning även gällande flera trädgårdsdetaljer.

Under perioden 1918-23 fortsatte *Svenska t och Herresäten* (SSH) i en "Ny följd" och 1-34 i en "Ny samling". Samtliga beskrivna anläggningar (sammanlagt 386 objekt) redovisas i registerform i Bilaga 1. Under åren 1966-71 kom ett annat verk, med en titel till förväxling lik det föregående, *Slott och herresäten i Sverige* (SHIS), i ett flertal band. Detta innebar dock ingen direkt förnyelse eller anmärkningsvärd presentation av nytt källmaterial eller dokumentationstillägg rörande slottsträdgårdarna (Olausson 1993). I jämförelse med SSH tillkom ändå för de skånska slotten t.ex. Rålambska samlingen och Adolf Fredrik Barnekows planer. Beskrivningarna av trädgårdarna i SHIS är också väldigt olika beroende på vem som skrivit artiklarna. Flera författare nämner nästan inte trädgårdarna alls, medan andra som t.ex. Kjellberg ofta skriver ganska mycket och har låtit illustrera med trädgårdsfoton (Ahrlund 1995). Parallellt med *Svenska Slott och Herresäten* utkom verket

Gamla svenska städer, 1908-30, vilket förutom byggnaderna tog upp vägar, torg och tomter.

Samtidigt med Arkitekturminnesföreningens dokumentationsarbete pågick Nordiska museets stora undersökning av svensk högreståndskultur, s.k. herrgårdsinventeringar, vilken inleddes på 1920-talet. Inventeringen var huvudsakligen inriktad på byggnaderna, men i många fall framgår trädgårdarna på de fältskisser över anläggningarnas generalplaner som då upprättades. Arbetet resulterade också i ett minst lika omfattande och rikt material - fotografier, planer och andra ritningar, beskrivningar, historik, ägarlängder, andra illustrationer och avskrifter - på trädgårdskonstens område som Arkitekturminnesföreningens, även om det är mycket ojämt fördelat för olika landskap och olika gårdar (fig. 4a, b).

Redan 1917 hade Nordiska museet påbörjat sin dokumentation av prästgårdar baserad på frågelistor, vilken senare kompletterades av

byggnadsinventeringar. Södermanland dokumenterades t.ex. mycket noggrant som ett pilotprojekt, medan pengarna inte räckte för en landsomfattande inventering med följd att andra landskap blev mer sporadiskt inventerade. Förutom frågelistorna och de skisser och foton som prästerna skickade in i samband med inventeringen, finns för ett stort antal prästgårdar också planer över anläggningen, äldre foton, avskrifter av syneprotokoll och lantmäterikartor. Om trädgårdarna också dokumenterades berodde huvudsakligen på inventerarens eget intresse. Bengt Cnattingius detaljerade planer och beskrivningar av prästgårdar i Östergötland är härvidlag mycket intressanta (Flinck 1995).

Från 1920-talet genomfördes i Nordiska museets regi också byggnadsinventeringar av bondbyar och enstaka gårdar och torp. Även beträffande dessa beror uppgifterna om trädgårdarna på inventerarens eget intresse. I bästa fall finns planer, foton och beskrivningar, ibland också avskrifter av sockenbeskrivningar och lantmäterikartor. Materialet per gård är förvis-

so magrare än för en genomsnittlig herrgård, men uppvägs till en del av det stora antalet gårdar som inventerades. Uppgifter om olika växter och odling förekommer också i dessa frågelistor (Flinck 1995).

Nordiska museet har också ett omfattande dokumentationsmaterial från äldre städer och köpingar. Även detta är i trädgårdshänseende ojämnt. Ibland kan man finna detaljerade planskisser över tomterna, med alla odlingar inritade och flera enskilda växter identifierade. Ofta försvann namn och detaljer vid renritningarna, medan fältskisserna som regel finns kvar. Dessutom finns foton, även äldre, flygfoton och översiktbilder tagna från kyrktorn, ibland målningar, kartor och beskrivningar kvar från dessa inventeringar. - Nordiska museets dokumentationsmaterial beträffande de folkliga trädgårdarna kan avslutningsvis förklaras vara både unikt och oersättligt (Flinck 1995).

Målmedvetna dokumentationer av historiska trädgårdsanläggningar i Sverige under det senaste halvsekle, från de ansvariga myndigheternas sida, får sägas höra till undantagen.

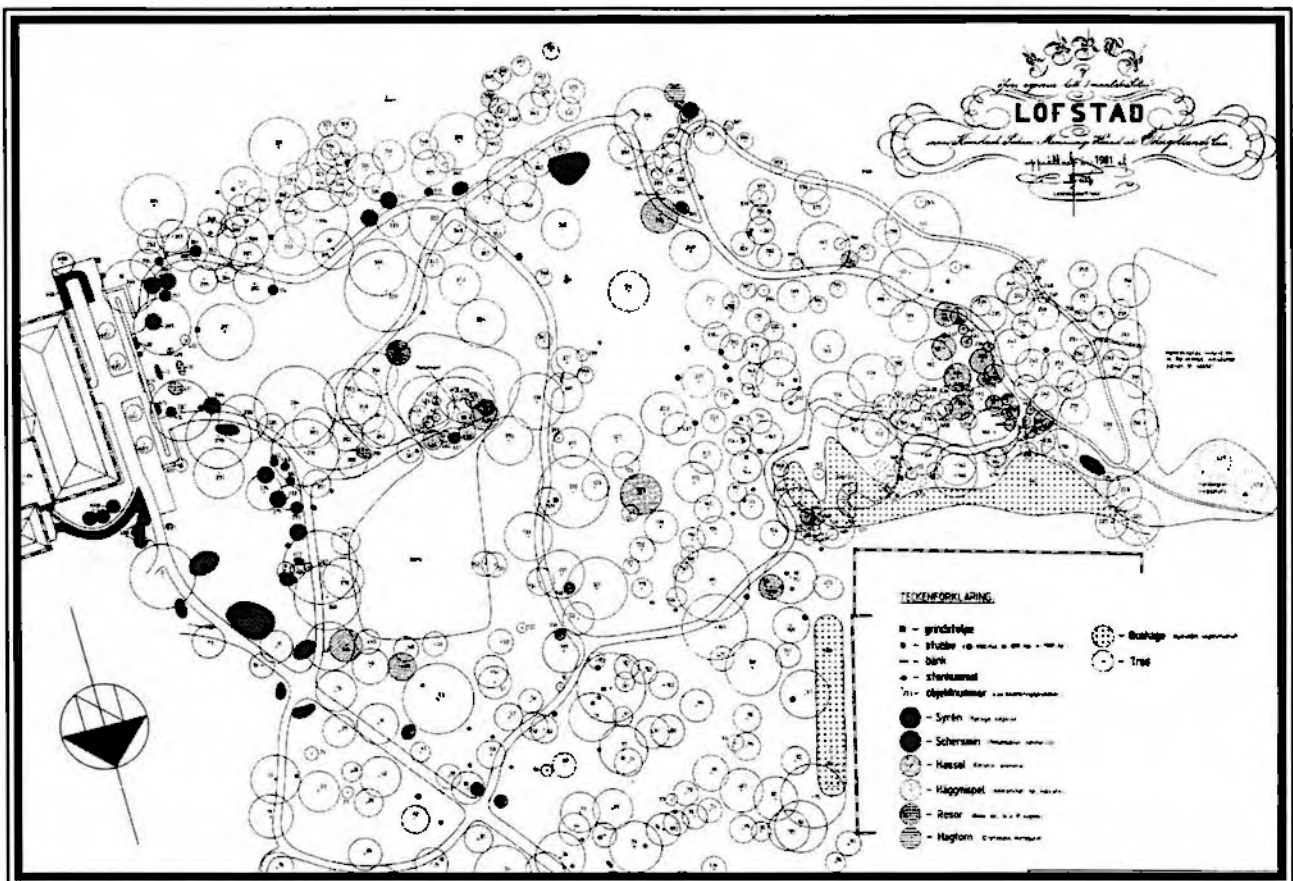

Fig. 5 – Löfstad, Östergötland. Uppmätning av den engelska parken, med inmätt växtmaterial och med buskskiktet speciellt redovisat. Ritning: Kjell Lundquist 1981.

Dokumentation av historiska trädgårdsanläggningar idag

Kraven på att "identifiera, förteckna och skydda" och vidare dokumentera historiska trädgårdsanläggningar, är som ovan redovisats klart uttalade i Florensdokumentet (1981), artiklarna 15, 23 m.fl., samt i den nya lagen om kulturminnen (1988). Hur det faktiskt är ställt med detta i landet idag, är inte lätt att redovisa, då någon officiell eller annan sammanställning inte finns, varken vid RAÄ eller kollektivt för de olika länsstyrelserna eller läns museerna. Här skall därför blott redovisas några föreliggande och kända, mer eller mindre omfattande, initiativ på området, med en därtill hörande risk för ofullständighet.

Under den senaste tioårsperioden (1985-95) har ett antal dokumentationer av historiska trädgårdsanläggningar utförts på *landskapsarkitektlinjen vid Sveriges lantbruksuniversitet*, Alnarp, inom ramen för ämnet landskapsarkitektur, i projekt- eller examensarbeten. Dessa har ibland utgjort rena dokumentationer, företrädesvis utifrån det dokumentära källmaterialet, där tecknandet av ifrågavarande anläggnings trädgårdars historia varit målet i sig. I flera fall har dock dokumentationen och historieskrivningen endast utgjort den nödvändiga grunden, enligt Florensdokumentets 15:e artikel, för att kunna föra en målsättningsdiskussion inför framtiden och för att kunna upprätta förslag till övergripande riktlinjer för anläggningens utveckling eller ibland t.o.m. hela förslag till bevarande, vård och restaurering i studentarbetena.

De anläggningar som på detta sätt dokumenterats och som i de flesta fall publicerats i Institutionen för landskapsplanerings *Stencil*-serie eller i MOVIUM:s och Institutionen för landskapsplanerings serie *Stad & Land*, är bland andra: Gustavsvik (Vrml), UB-parken i Lund, Näs slott, Aske, Fridhill (Skå), Lunds stadspark, Skottorp, Åsums gård (Skå), Uppsala slott, Maglö säteri (Skå), Christinehof, Spökslottet (Sthlm), Billesholms Folkets Park och Löfstad slott (fig. 5).

Dokumentationsarbeten gällande historiska trädgårdsanläggningar har också utförts inom ramen för undervisningen i landskapsarkitektur vid *Institutionen för landskapsplanering Ultuna*, bland annat genom modellbyggande. Samlingen

växer här för varje år. Skriftliga dokumentationer, bland annat i *Stencil*-serien, behandlar Skokloster, Taxinge-Näsby och Villa Parkudden (Sthlm). För närvarande arbetas här med skötselplaner för Leufsta bruk och Grönsöö.

Vid *Chalmers tekniska högskola* har betydelsen av lägenhetsträdgårdar och odlingslotter för människor i flerfamiljshus dokumenterats under några år.

Vid *läns museet i Örebro* har ett efter omständigheterna större projekt inletts, att inventera parker och trädgårdar vid herrgårdarna i Örebro län. Ca 20 st herrgårdar skall ingå i en rapport om ett hundratal sidor. I april 1995 var inventeringen, baserad på 1) litteraturgenomgångar, 2) arkivstudier och 3) uppmätning i plan med växtbestämningar, färdig för följande 12 herrgårdar: Boo (Bo sn); Bystad (Asker sn), Bålby (Ska gerhults sn), Esplunda (Lillkyrka sn), Falkenå (Kräcklinge sn), Hammarby (Hammarby sn), Laxå herrgård (Ramundeboda sn), Stora Lassåna (Ramundeboda sn), Stjärnsund (Askersunds sn), Säbylund (Kumla sn), Trystorp (Tångeråsa sn) och Ölsboda (Nysunds sn). Projektet ingår trots sin omfattning dock inte i något organiserat samarbete med övriga läns museer i landet.

Vid *läns museet i Västernorrland* i Härnösand pågår ett motsvarande projekt med syfte att inventera och dokumentera länets herrgårdsparker utifrån Florensdokumentets krav. Arbetet inleddes våren 1993 och följdes under sommaren med besök och fältstudier vid ett tjugotal herrgårdar. År 1994 gjordes kompletterande och fördjupade arkivstudier. Ambitionen är att publicera dokumentationerna i läns museets Rapport-serie. Två stycken rapporter har redan utkommit, Merlo park (Timrå sn) och Svartviks herrgårdspark (Njurunda sn), båda 1994.

Ett dokumenterat trädgårdsintresse finns också vid *läns museet i Gävleborgs län* i Gävle. Här finns sedan länge en översiktlig trädgårdsinventering utförd. Även vid *läns museet i Jönköping* bedrivs trädgårdsverksamhet. Här pågår en tvärvetenskaplig samtidsdokumentation om hur trädgårdar ser ut och vad de betyder för människor idag, både i staden och på landsbygden. Resultatet beräknad redovisas i en utställning sommaren 1996. På *kulturmiljöenheten vid länsstyrelsen i Kalmar län* pågår vidare ett större dokumentationsarbete rörande Kalmar läns historiska trädgårdar av alla kate-

gorier. Pilotprojekt utgör här den välkända anläggningen Värnanäs.

Trädgårdarna i Sörmland har på ett förtjänstfullt sätt uppmärksammats genom Maria Flincks bok *Tusen år i trädgården* (1994), där dock författaren haft en vidare ambition än att blott presentera belägg för de anläggningar som berörs och behandlas i boken. År 1993 inventerade *Sörmlands museum* 16 prästgårdsträdgårdar och *Eskilstuna museum* inventerade 1995 drygt 30 trädgårdar vid arrandegårdar och torp under Lindholms gods.

I Skåne har ett hundratal allmogeträdgårdar nyligen (1993-94) dokumenterats i regi av *landsantikvarien i Malmöhus län* och *Kristianstads länsmuseum*.

Vid *Statens Fastighetsverk* (SFV) i Stockholm, som bl.a. förvaltar de kungliga slotten, pågår också flera dokumentationer varav vissa redan slutförts, såsom över Drottningholm, Haga, Ulriksdal, Bogesund och Gripsholm. Många enskilda anläggningar har också på konsultbasis inför restaurerings- eller utvecklingsförslag nöjaktigt dokumenterats runt om i landet, även om någon sådan lista eller sammanställning svårligen låter sig upprättas. Waldemarsudde, Svanå herrgård (Vstml) och Lagersberg (Vstml) är blott några pågående aktuella exempel i denna kategori.

Till dokumentationer över historiska trädgårdsanläggningar i Sverige räknar man lämpligen även de publicerade anläggningsmonografierna över de kungliga lustparkerna som återfinns i Olausson 1993 – Ekolsund, Drottningholm, Haga, Rosersberg – liksom sidorna om de enskilda parkerna Skuru, Värnanäs, Olivehult och Ebbetorp. Tidigare publicerade arbeten över enskilda anläggningar må även nämnas: Svartsjö, Finspång, Söderfors, Forsmark och sist men inte minst Godegårdsparken (Olausson 1993). I skrivande stund når mig också en nyutkommen dokumenterande skrift om Grönsö av Åke Nisbeth.

Epilog

”Intresset för historiska parker och trädgårdar bör stimuleras genom all tänkbar aktivitet som kan framhålla deras verkliga värde som del av kulturarvet och som kan göra dem mer kända

och uppskattade: främja forskning, internationellt utbyte och informationsspridning, publicering och popularisering, uppmuntra ökad men kontroll lerad publik tillgänglighet, påverka massmedia till ökad medvetenhet om naturen och kulturarvet. De främsta historiska parkerna och trädgårdarna skall föreslås till upptagande på World Heritage List.” (Florensdokumentet, Art. 25)

För att kunna framhålla de historiska trädgårdarnas verkliga värde, göra dem mer kända och uppskattade samt stimulera intresset för dem genom många olika insatser, som den avslutande artikeln i Florensdokumentet menar, måste man givetvis först veta vilka trädgårdar och parker ifråga som finns i landet. Vidare måste de historiska trädgårdsanläggningarnas fysiska dispositioner och företräden, liksom deras historia i övrigt, vara nöjaktigt kända. Kort sagt - de måste dokumenteras.

Det exempel som Arkitekturminnesföreningen statuerade för 65 år sedan, då mot bakgrund av att de historiska trädgårdarna utgjorde ett otillräckligt uppmärksammat och försvinnande kulturarv, är härvidlag lika aktuellt nu som då. Detta projekt framstår i sitt systematiska närmande och sin stora konsekvens, där inte uppmätarna väjde för i skala närmast orimliga inventerings- och dokumentationsinsatser, som en klar förebild för det arbete som kvarstår att samorganisera för de antikvariska myndigheterna över hela landet. När vi skall ta fasta på Florensdokumentets dokumentationskrav, till framtida skydd, bevarande och restaurering i den dagliga handläggningen av de kulturskatter som många av landets historiska trädgårdar utgör, kan en delvis upptrampad väg framåt vara att fortsätta Ahlbergs och Wadsjös 1918 igångsatta inventering. De uttryckte själva att den tyvärr inte ”kunnat bli så fullständig eller djupgående som önskvärt hade varit”. Med ett fortsatt arbete skulle åtminstone deras förhoppning infrias, att inventeringen ”för framtiden kan bära frukt i förnyade undersökningar och kompletterande materialsamling.”

Bilaga 1 – Förteckning över egendomar upptagna i Svenska slott och herresäten (1908-14) (I), i Svenska slott och herresäten. Ny följd (1918-23) (II) samt i Svenska slott och herresäten. Ny samling (1932-33) (III) Sid. 92.

OTRYCKTA KÄLLOR

Ahrland, Åsa,
Institutionen för landskapsplanering Alnarp,
Sveriges Lantbruksuniversitet, dec 1995,
Personlig kommunikation

Christiansson, Monica,
Länsmuseet i Örebro, mars-april 1995,
Personlig kommunikation och brev

Flinck, Maria,
Vällingby, juni/nov 1995, Personlig
kommunikation; Koncept

Lundgren, Mari,
Riksantikvarieämbetet, juni 1995,
Personlig kommunikation

Åberg, Elisabeth,
Länsmuseet i Västernorrland, Härnösand,
1995, Personlig kommunikation

LITTERATUR

Byggnadsminnesförklaring,
Allmänna råd till 3 kap.
lagen om kulturminnen m.m., 1991,
Riksantikvarieämbetet, Stockholm

Lundquist, K., 1992a,
Florensdokumentet - Dokumentationens
betydelse, Drottningholms lindar - restaurering
av träd i slottsmiljö, Byggnadstyrelsens
dokumentationer T:144, 1992-08, s. 41-48

Lundquist, K., 1992b,
Till parkens försvar, Utblick Landskap
3/1992, s. 44-49

Olausson, M., 1993,
Den Engelska parken i Sverige
under gustaviansk tid, Stockholm

Nyström Kronberg, E., 1990,
Lagskydd för parker,
Kulturmiljövård 5-6/90, s. 19-20

Slott och herresäten i Sverige, 1966-71

Svenska Slott och Herresäten, Stockholm
1908-14; ny följd Stockholm 1918-23;
ny samling 1931-34

Svenska Trädgårdskonsten sådan den till våra
dagar bevarats i anläggningar vid slott och
herrgårdar, 1930-31,
utg. Haakon Ahlberg och Harald Wadsjö,
Del I-II, Stockholm

Publikationer/dokumentationer/rapporter
vilka i övrigt nämns i artikeln.

TACK

Ett tack riktas till Åsa Ahrland, Monica Christiansson, Maria Flinck, Mari Lundgren och Elisabeth Åberg som efter förfrågan bidragit med viktiga sakupplysningar inom respektive arbets- och kunskapsområde till denna artikel. För värdefulla synpunkter på och tillägg till manuskriptet framför jag ett varmt tack speciellt till Åsa Ahrland och Maria Flinck.

Kjell Lundquist är lärare och doktorand vid Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp.

Terminologi och begrepp

AV ELISABETH NYSTRÖM KRONBERG

Inom parkvården förekommer olika termer och begrepp som inte alltid har samma innebörd för var och en eller från fall till fall. Det är angeläget att dessa begrepp reds ut och definieras så att det inte föreligger några oklarheter om deras betydelse. De bör så långt möjligt överensstämma med och definieras som de som förekommer inom byggnadsvården.

Inom RAÄ har utarbetats nedanstående, preliminära förslag till begrepp och definitioner. Då förslaget presenterades i samband med den avslutande diskussionen på seminariet, framfördes tveksamheter huruvida begreppet "konservering" kan användas om en park. Det kan också uppstå missförstånd i internationella sammanhang, eftersom engelskans "conservation" inte har samma betydelse utan snarare kan översättas med "bevarande". Eventuellt

kommer begreppet att utgå vid den vidare bearbetningen av förslaget.

Förslag

Konservering innebär att nedbrytningen hejdas och att parken "fryses" i ett visst tillstånd. Med denna ambitionsnivå accepterar man att parken på lång sikt bryts ned. - Begreppet kan dock vara missvisande och bör eventuellt utgå.

Underhåll är ett kontinuerligt vidmakthållande av parken, så att dess karaktär bevaras. I detta ingår att ta itu med eftersatt underhåll och att punktvist förnygra växtmaterialet.

Restaurering innebär att parken, med utgångspunkt i det som finns, återställs till ett äldre, dokumenterat utseende.

Rekonstruktion innebär att en park, som är starkt förändrad eller helt försvunnen, återskapas till ett dokumenterat, äldre utseende med användande av nytt växtmaterial.

Ny- eller omgestaltning innebär en förnyelse eller en förenkling av parken.

Det historiska trädgårdsarvet och dess ställning i Europa

Föredrag hållna vid seminariet
”Trädgårdskulturens historiska arv – idag och imorgon”,
Alnarp, 21 september 1994

Parker och trädgårdar i dansk kulturmiljövård

AV JETTE ABEL

Förvaltning

Mycket få danska trädgårdar har idag rättsligt skydd, med tillämpning av olika lagstiftning.

Några år efter det att Danmark fått sin grundlag 1849, övergick de förutvarande Kungliga Egendomarna till en särskild förvaltning. Inspektörerna för *De Kgl. Haver* har sedan 1852 varit trädgårdsmästare och från 1960 landskapsarkitekter. Idag kallas förvaltningen *De Kgl. Slotte og Haver, Slots- og Ejendomsstyrelsen*, och lyder under det danska bostadsdepartementet (Boligministeriet).

Fig. 1 – Lynderupgård på Jylland är ett exempel på en byggnad som skyddats med hjälp av den gamla Byggningsfredningsloven. Foto: Jette Abel (vilket också gäller övriga bilder, om ej annat anges).

Fig. 2 – Fontänen på gårdsplanen till Lynderupgård har också skyddats med hjälp av den gamla Byggningsfredningsloven. Själva vattenspridaren härstammar från renässansen.

Fig. 3 – Postholdergårdens gårdsplan och trädgård i Åbenrå har lagskyddats som exempel på en mindre stadsträdgård från 1930-talet. Foto: Karen Attwall.

År 1918 fick Danmark sin första *Lov om bygningsfredning*. Den har sedan omarbetats många gånger, senast 1980 (fig. 1).

Byggnader, som är mer än 100 år gamla och anses ha speciellt stort arkitektoniskt eller historiskt värde, kan listas i en förteckning. Även skulpturer, monument, fontäner och stenläggningar kan bli förtecknade, och därigenom kan delar av trädgårdar och gårdsplaner också skyddas. Danmarks enda kvarvarande renässansfontän (på Lynderupgård på Jylland) har således blivit skyddad tack vare den gamla Byggningsfredningsloven (fig. 2).

Sedan 1980 kan även nyare byggnader listas, om de anses vara särskilt värdefulla eller om andra omständigheter gör det viktigt att bevara dem för eftervärlden (fig. 3 och 4). Den omedelbara omgivningen till en byggnad – såsom gårdsplaner, trädgårdar eller torg – kan förtecknas tillsammans med själva byggnaden i den mån de anses utgöra en del av den enhet man vill bevara.

Ett exempel på detta är *Lerchenborg*, en herrgård på västra Själland (fig. 5), där båggångarna bildar ett utomhusrum i samma storlek som huset och därför också har förtecknats (fig. 6).

Fig. 4 – Romerhusen (Kingohusen) i Helsingør av Jørn Utzon är ett exempel på att moderna byggnader och deras omgivning kan skyddas med hjälp av den senare byggnadslagstiftningen.

Trots att lagen endast gäller miljöer som hör ihop med byggnader, har några enstaka friliggande trädgårdar blivit förtecknade, t.ex. *Nærum's koloniträdgårdar* (fig. 7) och en liten romantisk park vid namn *Christinero* på södra Jylland, där det inte är någon huvudbyggnad som berörs utan endast små paviljonger (fig. 8). De rättsliga följderna räknas upp i lagen.

Den andra lagen som kan skydda vissa trädgårdar är en naturskyddslag (Lov om naturbeskyttelse), senast omarbetad 1992. Genom denna är ett antal större trädgårdar och parker skyddade genom att de anses utgöra delar av ett skyddsvärt naturområde, t.ex. vid *Eriksholms herrgård* på mellersta Själland (fig. 9).

Ett skydd enligt naturskyddslagen kan kombineras med särskilda skyddsföreskrifter för t.ex. alléer, stenmurar, skogar, dungar, enstaka träd, vattendrag, sjöar och hagar samt inskränk-

ningar för byggande men inte rivningsförbud. I många skyddsföreskrifter finner man också att det är förbjudet att förändra terrängen eller bäckfåror.

Fornminnena skyddas också av naturskyddslagen, och inom ett avstånd av 100 meter från ett fornminne får man inte uppföra byggnader, hägnader, husvagnsparkeringar etc., dra kraftledningar, odla eller förändra terrängen. Enligt den senaste naturskyddslagen skall man utarbeta skydds-föreskrifter för varje enskild fastighet, vilket medför en skyldighet att bevara ett speciellt tillstånd.

Forskning

Bristerna tycks vara större än fördelarna, när det gäller forskning om de historiska trädgårdarna och deras roll inom kulturmiljövården - men låt mig börja med de goda nyheterna. Den första doktorsavhandlingen om den historiska aspekten på trädgårdar och parker lades fram vid Lantbruksuniversitetet 1986. Det var en undersökning av arkiv och lämningar efter den f.d. herrgården Gisselfeld, numera en stiftelse. Under de senaste två åren har ytterligare tre doktorsavhandlingar publicerats, varav en i Lund. De behandlar alla olika perioder av dansk trädgårdskonst och ger oss viktiga kunskaper om idéer och trender under första hälften av vårt århundrade samt hjälper oss att höja intresset för att skydda och bevara de berörda trädgårdarna.

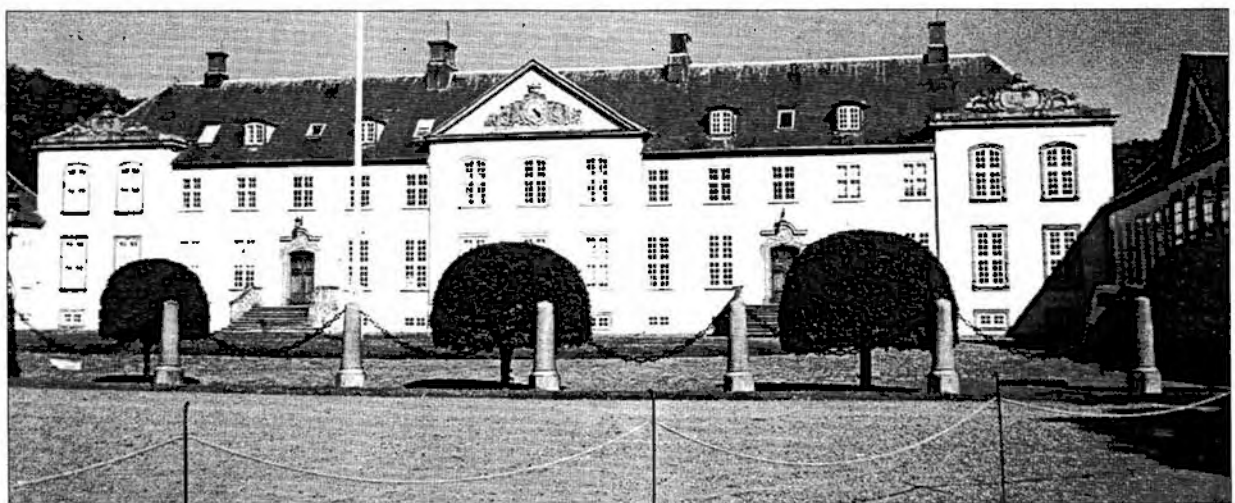

Fig. 5 – Herrgården Lerchenborg på Västra Själland har fått sina bäggångar från 1700-talet lagskyddade genom byggnadslagstiftningen, eftersom de inhägnar en park med nära samband med den fredade huvudbyggnaden.

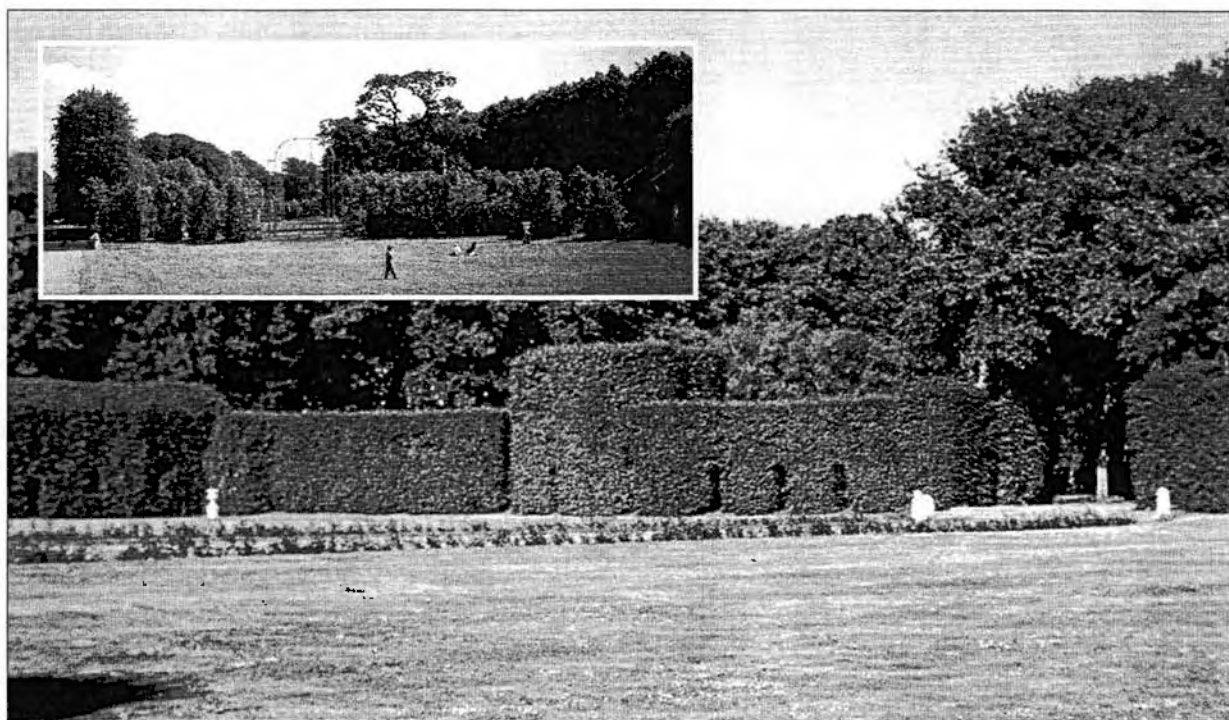

Fig. 6 a och b – En del av Lerchenborgs båggångar före (l. bilden) och efter (st. bilden) återplantering och beskärning.

Nu senast har den utförliga biografien över C. Th. Sørensen från 1993 (skriven av S. I. Andersson, Steen Høyer och Ann Spirn) riktat intresset mot en av vårt århundrades mest betydande trädgårdsarkitekter och därigenom påmint oss om att uppmärksamma och ta vara på hans parker och trädgårdar. Botanikern professor Johan Langes senaste bok, *Kulturplanternes ind-*

Fig. 7 – C. Th. Sørensens ovala trädgårdar i koloniområdet i Nærum har nyligen lagskyddats, även om de inte har något sammanhang med en skyddsvärd byggnad.

førselshistorie i Danmark indtill midten af 1900-tallet, är ett värdefullt och innehållsrikt redskap när man vill återskapa växtmaterialet i trädgårdar, och det är tack vare denna skrift möjligt att ta reda på om en växt fanns introducerad i Danmark under en viss period eller inte.

För sina examensarbeten och uppsatser väljer studenterna ofta att forska om en historisk trädgård och slutar antingen med en skötselplan vårdplan, alternativt ett projekt för återskapande, förnyring eller t.o.m. total nyanläggning.

Fortfarande anser vi att kursen om trädgårdskonstens historia bör vara obligatorisk.

Initiativet att på nytt trycka upp *Weilbachs konstnersleksikon* har lett till att många små forskningsprojekt satts igång för att få fram information om landskapsarkitekter, om deras liv, utbildning och arbete, och det i sin tur har fört med sig uppskattning av och intresse för vad de åstadkommit.

När det gäller det senare är arkiven viktiga. Under det senaste årtiondet har försöken att samla välkända landskapsarkitekters arkiv intensifierats.

Konstakademiens samlingar av arkitekt-ritningar innehåller även samlingar från landskapsarkitekter och Veterinær- og Landbohøjskolens bibliotek äger en hel samling sådana. På

min avdelning försöker jag ta vara på ritningsarkiv, förslag och skisser som utförts av tidigare generationers landskapsarkitekter. Framtiden för detta arkiv är under utredning - under de senaste tre åren har det flyttats fem gånger!

På uppdrag av ICOMOS/IFLA:s kommitté för det historiska trädgårdsarvet har vi nu bildat en trädgårdsgrupp som lyder under den nationella kommittén. Det första synliga resultatet av gruppens arbete var utgivningen av ICOMOS:s *Florensdokument* (se sidorna 8 och 9) och några artiklar om restaureringsproblem i *Landskab* 5-6, 1993.

Slutsatser

Intresset för historiska trädgårdar har under lång tid varit inriktat på slotts- och herrgårds-trädgårdar. Under senare år har dock märkts ett stigande intresse för att bevara även andra slags trädgårdar - små sådana, trädgårdar som anlagts av kända landskaps- eller andra arkitekter, offentliga trädgårdar och parker.

Detta nya intresse har gett upphov till idén

att försöka inventera olika slags värdefulla trädgårdar och parker. Inventeringarna kommer nu att diskuteras och granskas, många borde utvidgas betydligt. Men att bara inventera är inte tillräckligt - nästa steg är att få trädgårdarna förtecknade enligt Byggnadsfredningsloven och att sedan hitta finansiering både till att bevara hotade trädgårdar och till att återställa dem som förfallit.

Enligt mitt förmenande räcker det här inte med att ha hjälp av kunniga konsulter, landskaps- och andra arkitekter, konsthistoriker och parkförvaltare; vi måste även inrätta ett

Fig. 8 a och b - På Sönderjylland har den lilla anläggningen Christinero fredats 1981, trots att där inte finns någon huvudbyggnad utan bara en lund med lusthus.

särskilt organ, som vi redan har för lagskyddade byggnader, där experter kallas in så snart det rör sig om något annat än sedvanligt underhåll. Ett sådant organ, som lyder under det danska ecclesiastikdepartementet, finns redan för kyrkogårdar, så varför skulle det inte finnas för trädgårdar och parker?

Med detta har jag velat ge en kort beskrivning av det danska trädgårdsarvets ställning i lagstiftningen, framför allt i förhållande till Byggningsfredningsloven och Loven om Naturbeskyttelse. Slutligen hoppas jag att det har framgått något om vilken forskning och andra initiativ på det här området, som för närvarande pågår i Danmark.

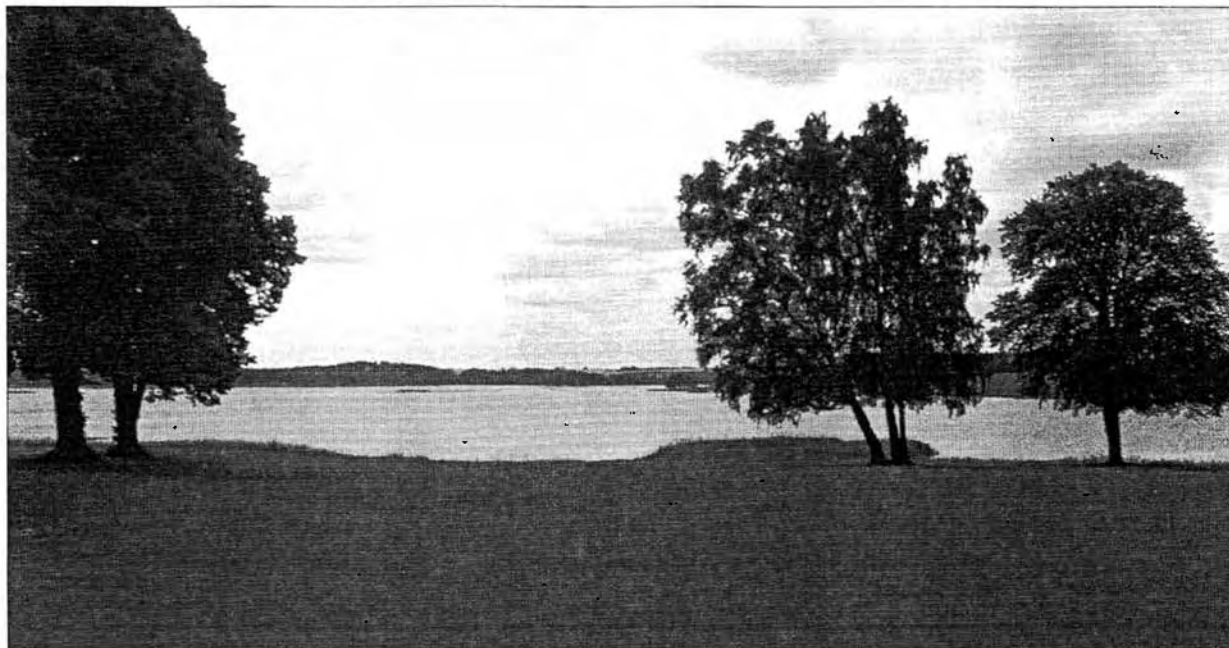

Fig. 9 a och b – På herrgården Eriksholm på mellersta Själland skyddas huvudbyggnaden och lusthuset Belvedere av den gamla Byggningsfredningsloven, medan parken och dess omgivning får sitt lagskydd genom Lov om naturbeskyttelse.

LITTERATUR

Betænkning om bevaringen af Den Danske Herregård.
Miljøministeriet. København 1987
(med engelsk sammanfattning)

A Guide to the Preservation of Buildings in Denmark.
Ministry of the Environment:
National Agency for the Protection of Nature, Monuments and Sites. 1982 (ny upplaga 1984)

Lunn, Ulla:
Fredning af haver efter byggningsfredningsloven.
Landskab 1993, s 145-147
(med engelsk sammanfattning)

Saaby, Lisbeth:
Bevaring og beskyttelse af historiske haver.
Landskab 1993, s 140-144
(med engelsk sammanfattning)

Lektor Jette Abel är verksam vid Den Kgl Veterinær- og Landbohøjskole, Institut for Økonomi, Skov og Landskab, Frederiksberg, København.

Det historiska trädgårdsarvet och dess ställning i Storbritannien

AV SUSANNA MARCUS

Inledning

Intresset för historiska parker och trädgårdar är gammalt i Storbritannien och de erkänns numera som en konstform. Vi är stolta över att ha givit ett väsentligt bidrag till den europeiska konsten genom våra engelska parker. Att de numera uppfattas som en del av det nationella kulturarvet medför också ett ansvar att skydda och bevara de bästa av dem.

De historiska parkernas och trädgårdarnas ställning kan bara förstås mot bakgrund av hur ansvarsfördelningen mellan de centrala och lokala myndigheterna ser ut och hur samhällsplaneringen fungerar. Jag skall därför presentera detta i korthet för att sedan gå in på bevarandeproblematiken. Dessutom kommer jag att diskutera registreringsprocessen, istandsättande samt åtgärder för att skydda och bevara det historiska trädgårdsarvet. Forskning, utbildning och kontakter med allmänheten kommer också att beröras.

Ansvarsfördelningen

Två myndigheter har ett övergripande ansvar för de historiska parkerna:

Department of National Heritage har bl.a. till uppgift att identifiera, skydda, bevara och levandegöra det byggda kulturarvet och har dessutom hand om skötseln av de kungliga parkerna. Myndigheten ansvarar för att förteckna och inventera kulturarvet, att ge tillstånd för arbeten som berör kulturminnen och kulturmiljöer samt att utfärda råd och anvisningar.

Department of the Environment har bland mycket annat det yttersta ansvaret för samhälls-

planeringen. Lagstiftning och övergripande målsättning sköts centralt i London, medan själva arbetet sker på regional nivå. Ansökningar (planning appeals) och överklaganden handhas av *the Planning Inspectorate*. Även andra myndigheter deltar i planeringen av markanvändningen.

London och sex andra storstadsområden har egna system för samhällsplanering. I övrigt sköts denna av *county councils*, som ansvarar för planeringen i stort, och *district councils*, som har hand om den lokala planeringen och kontrollen. Även om planeringsärenden som rör registrerade parker och trädgårdar (se nedan) handläggs lokalt, har *the Secretary of State for the Environment* (miljöministern) det yttersta ansvaret för beslutsfattandet.

Wales följer samma lagar som England men administreras av *Welsh Office*, medan Skottland och Nordirland både har egna lagar och myndighetsorgan.

English Heritage (EH) är regeringens rådgivande organ och verkar för att skydda, vårda och levandegöra historiska miljöer. Även om parker, trädgårdar och parklandskap är en viktig del av kulturarvet, är de lokala myndigheterna inte skyldiga att informera EH om ärenden som rör dessa.

Administrationen speglar på sätt och vis den engelska nationalkarakären. Två departement har ansvar för olika delar av bevarandearbetet, och även om man har en nära samverkan finns det risk för dubbelarbete. Systemet för samhällsplaneringen fungerar dock väl, och de värsta problemen rör tid och pengar. Handläggningen av ett planärende kan nämligen ta ett år eller mer, och kostnaderna för utredningar och expertmedverkan kan verka avskräckande på exploatörer och intressegrupper. Det finns dock möjligheter för allmänheten att få gratis rådgivning.

Registeruppbyggnad

I. ENGLAND

I mer än 20 år har föreningen *Garden History Society* (GHS) arbetat ideellt för att vinna erkännande för forskning om och skydd av historiska parker och trädgårdar. Man insåg tidigt att det var nödvändigt att lista skydds-

värda objekt och påbörjade därför en försöksverksamhet, som så småningom väckte myndigheternas intresse.

Ett tillägg till lagstiftningen (upptaget i *National Heritage Act* från 1983) har gjort det möjligt för English Heritage att sammanställa ett register över trädgårdar och annan egendom av särskilt historiskt intresse i England. EH har slutfört de 10 grevskapslistor som påbörjades av GHS och publicerade dessa 1984. Listor för de återstående 36 grevskapen har utarbetats av Dr. Christopher Thacker, som blev färdig med detta stora arbete 1988. Kopior på det färdiga *Register of Parks and Gardens of special historic interest* kan beställas från EH.

Huvudändamålet med *the Register* är att identifiera och uppmärksamma de parker och trädgårdar som har det största kulturhistoriska värdet. Ett cirkulär från *Department of Environment* (8/87) framhåller att registret är upplagt så att olika myndigheter och exploatörer skall kunna ta hänsyn till de registrerade objekten i sin planering. Registret syftar också till att stimulera ägare och andra till att beakta, bevara och förhöja värdet av dessa parker och trädgårdar. Det har enbart en rådgivande funktion och är inte bindande på samma sätt som listningen för skyddsvärda byggnader (se vidare nedan).

Registret innehåller närmare 1200 objekt i tre klasser, nämligen:

- Klass I - utomordentligt värdefulla (10 %),
- Klass II* - synnerligen värdefulla (30 %)
- Klass II - värdefulla (60 %)

Många olika typer av gestaltade landskap är upptagna, från stora lantegendomar utformade av "Capability" Brown till privata trädgårdar, alléer i städer, planterade torg och offentliga parker. Väl att märka har Registret bara funnits i några få år, så det kan ännu finnas oregistrerade objekt av betydande värde ur nationell, regional och lokal synvinkel.

Vanligen väcks ett förslag till registrering av en institution eller en enskild person, och om objektet verkar lovande görs en preliminär undersökning av dess historia. Så mycket information och dokumentation som möjligt samlas in (kartor, planer, avbildningar, arkivalier etc.), och man besöker platsen för att se hur mycket

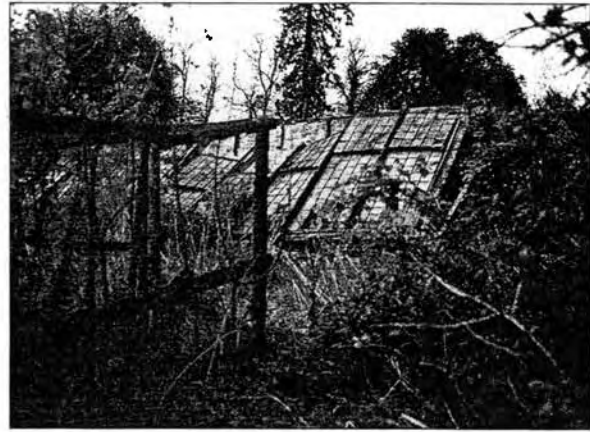

Fig. 1 - I Burley on the Hill, Leicestershire, fick man tillstånd att renovera herrgårdens huvudbyggnad och bygga nya hus där den inhägnade parkens växthus legat. Foto: Sue Marcus (gäller även övriga bilder).

som återstår av den ursprungliga anläggningen.

Registret innehåller objekt av nationellt intresse, däremot inte alla historiska parker och trädgårdar. Viktigast för urvalet är det trädgårdshistoriska värdet och hur väl det är bevarat. Parkens tillstånd i sig behöver inte förhindra att den registreras, om bara anläggningens huvudsakliga struktur finns kvar. Parken eller trädgården behöver inte vara öppen för allmänheten. Objekten bedöms utifrån EH:s urvalskriterier (se bilaga 2:1 - sid 95).

Normalt bekymrar man sig inte om själva växtmaterialet. Royal Botanic Gardens i Kew ansvarar för samlingar av växter, även om kulturhistoriska samlingar ofta faller inom registrets intresseområde.

En expertgrupp bestående av ledande trädgårdshistoriker - *Historic Landscapes Panel* - ger råd till EH i principfrågor och i särskilt svåra ärenden. Beslut som ifrågasatts, t.ex. av en ägare, kan hänskjutas till expertgruppen, men det slutliga avgörandet fattas av EH:s avdelningschef för *Historic Parks and Gardens*.

Expertgruppen har en viktig lagstadgad funktion, nämligen att avgöra om en trädgård är "outstanding". Det är nämligen endast sådana som kan komma i fråga för bidrag.

Dagens register är ett första försök och har sammanställts på bara fyra år, så det är varken konsekvent eller fullständigt, även om det har fungerat bra. Revidering och databehandling påbörjades 1991 och beräknas kunna publiceras 1999 tillsammans med tematiska studier av

särskilt underrepresenterade kategorier (t.ex. offentliga parker). En pilotstudie över 10 grevskap är i det närmaste färdig.

En del nya objekt har tillförts registret genom inventeringar i samband med de senaste årens stormskador. Om en park eller trädgård löper risk att skadas genom en planerad exploatering, kan den tas upp genom "spot listing".

Varje objekt presenteras med data om platsen och en noggrann beskrivning, som också ges i kartform. Ursprungligen tog man inte med kartor som visar ägo gränserna, men sådana finns nu för alla objekt. Dessa redovisar området oberoende av nuvarande användning, skötsel eller ägandeförhållanden.

Kopior sänds till ägaren, *the Secretary of State*, regionala och lokala planeringsmyndigheter och andra intresserade organ.

2. WALES

Welsh Office består av olika myndighetsorgan, bl.a. CADW (*Welsh Historic Monuments*). CADW ansvarar under *the Secretary of State* för att dokumentera, skydda och bevara historiska byggnader och monument, liksom också för vård, underhåll och levandegörande av dessa.

1994 sammanställde CADW tillsammans med ICOMOS (*International Committee of Monuments and Sites*) den första volymen av ett påbörjat register över historiska parker och trädgårdar i Wales. Registret kommer att publiceras i två delar, med parker och trädgårdar i den ena och gestaltade landskap (engelska parker) i den andra. Den andra delen blir unik för Storbritannien.

Inte heller det walesiska registret är bindande, utan används för att informera om trädgårdsarvet, så att detta lättare kan skyddas och bevaras. Tanken är att registret skall vara till nytta för ägare, planerare, exploatörer och andra som förvaltar kulturarvet.

CADW har en dossier för varje registrerat objekt. Förutom historisk information ingår en detaljerad dokumentation och analys av dagens tillstånd tillsammans med färgfoton och kartor (i 1:10 000 eller 1:2 500). Kartorna visar bl.a. avgränsningar och det område runt omkring som bedöms som väsentligt. Objekten klassas ungefär som i England.

3. SKOTTLAND

I Skottland började man studera det trädgårds-historiska arvet redan 1979, och 1987 publicerades en inventering av 275 objekt - *Inventory of Historic Gardens and Designed Landscapes of Scotland*. Det tar upp endast en bråkdel av landets värdefullaste parker och trädgårdar, som uppskattas vara cirka 2 000. Inventeringen är inte ett officiellt dokument men finns att tillgå i offentliga bibliotek.

En revidering är under utarbetande med tonvikt på landets centrala dalgång, där exploateringstrycket är som störst. Det finns inget system för "spot listing" som i England.

Läge, utsträckning och historiska influenser registreras. Landskapets element delas upp i byggnader, parkområden, skogsområden och planterade trädgårdar. Värdet hos en lokal bestäms med hjälp av sex kriterier: konstnärligt, historiskt och arkitektoniskt värde, arkeologisk och hortikulturell betydelse samt naturhistoriskt värde och landskapsbild. Det sistnämnda

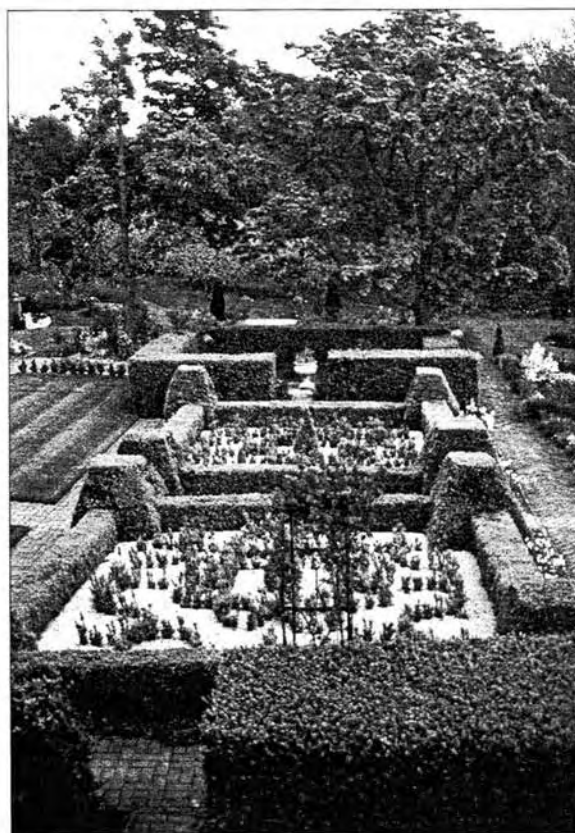

Fig. 2 - I trädgården till Long Barn, Sussex, som tillhörde Vita Sackville West innan hon skapade sin nya trädgård i Sissinghurst, blev det avslag för en planerad swimmingpool.

Fig. 3 – Planerna på att omvandla en barockträdgård till golfbana i Orchardleigh, Somerset, fick överges då exploatören gick i konkurs.

avser platsens betydelse för omgivningarna, d.v.s. utblickar mot landskapet och in mot parken. Kartorna återges i A4-format, vilkas lilla skala ibland gör informationen meningslös.

Bevarande och skydd

1. ENGLAND

Registret är endast rådgivande, och det är framför allt i planeringsprocessen som skyddet sker. I ett planärende måste man ta hänsyn till den lokala planen i ett område samt visa "annan väsentlig hänsyn". Genom prövning av ett antal fall och genom cirkulärbrevet 8/87 (från *Department of the Environment*) har det nu blivit allmänt vedertaget att detta kan tillämpas på parker och trädgårdar av kulturhistoriskt intresse, framför allt om de är registrerade. Cirkuläret kommer att ersättas av ett nytt som väntas förstärka budskapet, och *Department of Transport* rekommenderar att man undviker registrerade platser vid vägbyggen.

Det är viktigt att parker och trädgårdar av historiskt intresse kommer med i lokala bevarandepaner (se exempel i bilaga 2:2 – sid 95). Sådana bygger vanligtvis på det nationella registret men kan kompletteras med listor på trädgårdar av lokalt och regionalt intresse. Även om man motsätter sig exploatering inom ett parkområde, kan synen på området utanför det skyddade objektet variera och leda till tvister om dess betydelse för omgivningarna och vice versa.

Somliga parker och trädgårdar kan få ett förstärkt skydd genom att klassificeras som inramning till en "listed building" (ungefär = byggnadsminne), genom att ingå i ett utpekat bevarandeområde (*conservation area*) eller genom att vara registrerat som fornlämning.

För närvarande behöver de lokala myndigheterna inte informera English Heritage om en planerad exploatering som berör ett registrerat objekt. Detta har lett till problem, eftersom lokalförvaltningen sällan har specialister som kan bedöma effekterna av en planerad exploatering på en historisk park eller trädgård. Tidigare hade EH en specialistavdelning som kunde ge råd, men nu ombesörjs detta av regionala vårdlag som ofta saknar erfarenhet på området och som också ansvarar för byggnadsminnen, fornlämningar och bevarandeområden. Genom nya råd och riktlinjer kommer det sannolikt att bli obligatoriskt att underrätta EH om planerad exploatering som berör registrerade objekt. Vi kommer då att få en bättre bild av exploateringstrycket. Det tycks inte finnas något intresse för att införa särskild tillståndsplikt för exploatering i parker inom den närmsta framtiden.

Bevarandearbetet utlöses nästan alltid av exploateringsärenden. Uppgifter om hotade parker kommer från alla möjliga håll - många lokala myndigheter tar kontakt så fort de får en ansökan, och Garden History Society, County Garden Trusts och olika nationella och lokala intressegrupper är alltid på sin vakt. Bekymrade privatpersoner söker stöd från EH och exploatörer tar ibland kontakt på ett tidigt stadium för att undvika tänkbara hinder.

När EH får ta del av ett ärende, gör man en uppskattning av vilken skada som kan komma att drabba det kulturhistoriska värdet, vilket innebär att man måste utreda anläggningens historia och besöka platsen. Vanligtvis blir det då möjligt att diskutera med planerare och exploatörer och att modifiera planerna. Inte sällan blir resultatet att exploateringen godkänns men med ett minimum av skadliga effekter. Ibland rekommenderar EH att man avstår från en exploatering som skulle få katastrofala följder, men de lokala myndigheterna är som sagt inte skyldiga att följa EH:s råd.

Om EH anser att en exploatering skulle ge särskilt skadliga effekter, kan man anmoda the Secretary of State att utlysa en offentlig utfråg-

ning (inquiry). Detta är mycket sällsynt och har bara inträffat två gånger under de senaste tre åren. Man föredrar dock att nå resultat genom förhandling snarare än genom förbud, och de nämnda fallen löstes till EH:s belåtenhet.

Exploatörer kan besvara sig över ett lokalt beslut och ärendet går då till överklagande. Detta är ett vanligare förfarande, och EH deltar då på ett eller annat sätt i överläggningarna. Trädgården är oftast bara ett av inslagen i ärendet, och EH samarbetar därför med dem som ansvarar för byggnadsminnen, fornlämningar och kulturmiljöer.

Att utse en i yta omfattande historisk park till bevarandeområde (*conservation area*) har prövats i Staffordshire och Derbyshire, vilket stärkt kontrollen över exploatering, förstöring och trädfällning.

Genom nya råd och riktlinjer (*Planning Policy Guidance Note 16*) kommer det att bli möjligt för myndigheterna att begära en kulturhistorisk utvärdering som underlag för beslut rörande platser av arkeologiskt intresse. Sådana platser utmärks av att de är upptagna i det regionala kulturmiljöprogrammet (*the county sites and monuments record*), och på vissa ställen har man även inbegripit historiska parker och trädgårdar i detta.

De vanligaste planeringsärendena som berör kulturmiljön är golfbanor, fritidscentra och väg-

arbeten samt exploatering för bostäder, affärs- och industriverksamhet.

Man får inte glömma att det också finns andra hot. Jordbruket är en prioriterad näring och det krävs inget plangodkännande för att få uppföra lantbruksbyggnader. Ett landskaps utseende och karaktär kan också förändras genom beslut som rör hävden - t.ex. genom att man avlägsnar gångar och häckar, inte återplanterar träd och buskar som gått ut eller uppför mindre byggnader och anlägger tennisbanor. Därför är det av största vikt att upplysa ägarna om vilka kulturvärden som kan gå förlorade.

2. SKOTTLAND

The Inventory är inte bindande och har till syfte att ge information, inte att fungera som planeringsinstrument. Ursprungligen hade inte ens de lokala myndigheterna tillgång till uppgifterna. Skottland ligger dock före England i ett avseende. En bestämmelse från 1992 kräver nämligen att den lokala och regionala planmyndigheten rådgör med de två organ som är berörda, dvs *Historic Scotland* och *Scottish Natural Heritage*. Detta gäller dock ej nyinventerade platser, som kräver ett tillägg till förordningen. Liksom i England har man vanligen bara 14 dagar på sig.

Fig. 4 – Denna ovanliga Monkey Puzzle Avenue i Bickton, Devon, återställs med hjälp av bidrag från English Heritage.

Fig. 5 – Detta pedagogiska arrangemang av Gertrude Jekyll's trädgårdskonst fick mycket publicitet när det ingick i Surrey Garden Trust's utställning vid Hampton Court Palace Show.

I Skottland är planarbetet organiserat annorlunda än i Storbritannien i övrigt. Fiona Jamieson, som ansvarar för det historiska trädgårdsarvet inom *Scottish Heritage*, anser att det bästa skyddet är att ta upp gestaltade landskap i lokala och regionala planer, och många innehåller redan nu sådana skyddsföreskifter. Hennes avdelning kommer snart att få rätten att underrättas om beslut på distriktsplanet. Även skottarna föredrar dock att förhandla framför att hålla offentliga utfrågningar.

Det är viktigt att förstå att planmyndigheterna inte behöver beakta de råd de fått från de rådgivande organen.

England och Wales har tillsammans anställt en *conservation officer*, medan Skottland har en egen sådan. Dessa ger råd till lokala myndigheter och medverkar om så behövs vid offentliga utfrågningar. Den skotske tjänstemannen anlitas av flera regioner för att identifiera ännu ej förtecknade objekt.

Bidragssystem och vårdprogram

Ekonomiska bidrag är ett sätt att stödja och uppmuntra ägare och kan fås inte bara i England utan också i övriga delar av nationen. Viktigast när det gäller det historiska trädgårdsarvet är *the Country Stewardship Scheme* (från

the Countryside Commission) och *the Woodland Grants Scheme* (från the Forestry Commission) samt slutligen bidrag som delas ut av jordbruksdepartementet och *English Nature*.

Den svåra stormen i oktober 1987 kom som en chock för England. När nu en femtedel av de engelska parkerna skadades på en enda natt, insåg miljoner människor plötsligt att landskap inte varar för evigt. Miljödepartementet anslog 1,5 milj pund till English Heritage till ersättning av stormskador, och en liknande summa ställdes till förfogande efter stormen i januari 1990.

EH fick möjlighet att ge bidrag till återställande av de historiska trädgårdar etc. som är "outstanding". Bedömningen av värdet (kategori I eller II) görs av the Historic Landscapes Panel. 1,5 milj pund gavs också till Task Force Trees, en underavdelning till the Countryside Commission, att dela ut som stöd till de parker och trädgårdar som är registrerade men inte "outstanding".

Av de 220 stormskadade trädgårdar i södra och västra England som hade möjligheter att få bidrag blev 140 föremål för restaurering. Upp till 50% av kostnaderna kunde ersättas, men då måste trädvård, röjning, återplantering och konsultarvoden syfta till att återställa det kulturhistoriska värdet. Ägarna förväntades lämna en plan för restaureringsarbetena som också innehöll en kulturhistorisk utredning. Trots att EH

ersatte upp till 75% av expertarvodena, valde ägarna ibland att engagera mindre kunniga konsulter och resultatet blev följaktligen skiftande. EH:s nya bidragsgivning förutsätter dock att ägarna får råd och anvisningar om vilket underlagsmaterial de skall lämna till sina konsulter.

Ett nytt projekt startade 1993 och därigenom kan EH nu erbjuda bidrag till restaurering av särskilt märkliga parker och trädgårdar (enligt *Historic Building and Monuments grants*, Section 3A). Dessa bidrag kan komma i fråga om det finns ett avtalat vårdprogram, som fastställer vad som är av kulturhistoriskt intresse i parken eller trädgården och som presenterar målsättningen med arbetet. Ett villkor för bidragen är att allmänheten bereds tillträde (se närmare i bilaga 2:3 – sid 95). Budgeten är liten, men det är möjligt att kombinera stödet med bidrag från andra institutioner (t.ex. the Stewardship Scheme).

Upprättandet av ett långsiktigt vårdprogram brukar vanligen ingå som en klausul när man förhandlar om ett planärende och det är också ett led i bevarandearbetet. En sådan plan formulerar de kortsiktiga och långsiktiga målen för objektet, avvägda mot de historiska, ekonomiska och organisatoriska förutsättningarna. Ägarna uppskattar den logiska uppläggningsen, och i själva verket behövs ofta ett vårdprogram av skatteskal.

Painshill Park i Surrey och Blenheim i Oxfordshire var de första som fick ett vårdprogram, men nu finns många sådana. I bilaga 2:4 (sid 96) finns huvudlinjerna i den uppläggning som rekommenderas av EH.

Utbildning, forskning och undervisning

Det finns andra viktiga saker som bör beaktas när det gäller skydd och vård av historiska parker och trädgårdar. Framför allt gäller det utbildningen av såväl yrkesmän som besökare. Det finns två skolor som ger specialutbildning i trädgårdshistoria, och studenterna bidrar till den växande forskningen. Åtskilliga andra institutioner anordnar föredrag och föreläsningar i ämnet. Förståelsen ökar alltmer och åtskilliga ställen, i synnerhet Painshill Park, Chelsea Physic Garden och National Trust's egendomar, har

börjat utnyttja de historiska parkerna som ett hjälpmedel i undervisningen.

Med bättre kunskap och förståelse växer också omfattningen av vård och underhåll. I både England och Wales har det bildats *County Garden Trusts*, som både sätter igång nya projekt och sysslar med bildningsverksamhet. På åtskilliga ställen arbetar man nu fram vårdprogram, och EH:s vetenskapliga tidskrift publicerar flitigt. Och viktigast av allt - vi har byggt upp en fond av entusiasm och goodwill på många håll: inom central och lokal förvaltning, hos intresseorganisationer och studieförbund samt hos allmänheten. På det hela taget är det ett gott resultat för ett kunskapsområde som bara har funnits de senaste tjugofem åren!

Bilaga 2, sid. 95.

2:1 – Urvalskriterier för the Register of Parks and Gardens of special historic interest in England.

2:2 – Exempel på en lokal bevarandeplan.

2:3 – Villkor för bidrag enligt sektion 3A.

2:4 – Upprättandet av ett vårdprogram.

LITTERATUR

The Historic Gardens of Wales. CADW Welsh Historic Monuments. HMSO 1992

Register of Landscapes, Parks and Gardens of special historic interest in Wales. Part 1: Parks and Gardens GWENT. CADW Welsh Historic Monuments and ICOMOS. 1994

Register of Parks and Gardens of special historic interest in England (46 volymer). English Heritage. 1980-talet

Garden History Society Newsletters (innehåller redogörelser för bevarandearbete i England, Wales och Skottland)

Heritage Gardens Inventory. Institute of Irish Studies, Queen's University, Belfast for the Northern Ireland Heritage Gardens Committee. 1992

Inventory of Gardens and Designed Landscapes of Scotland. Scottish Office. 1987

Sue Marcus är landskapsarkitekt och har ett eget kontor, Sue Marcus Associates, 31 Court House Gardens, London N3 1PU.

Parker och trädgårdar i tysk kulturmiljövård

AV ERIKA SCHMIDT

Historisk bakgrund

I Tyskland har både trädgårdskonstens historia och dess roll i kulturarvet varit avhängiga av den traditionella mångfalden hos mer eller mindre självständiga stater. Idag, då vi har sexton delstater, förhåller det sig på samma sätt. Tysklands delstater (die Bundesländer) garanteras fullt självbestämmande i kulturella frågor. Eftersom bevarandet av historiska trädgårdar är en kulturell uppgift borde man därför, när man talar om hur dessa förvaltas i Tyskland, ta upp skillnaderna inom lagstiftning, förvaltningsstruktur och kulturpolitik som sexton individuella fall.

Fem av dessa delstater, nämligen de östtyska, hade gemensam bevarandelagstiftning och centraliserad förvaltning under cirka femton år. I Tyska Demokratiska Republiken (DDR) betraktades trädgårdsarvet som en uppgift för specialister. Efter Tysklands enande har var och en av dessa fem f.d. östtyska delstater fått sin egen kulturmiljölag. Personalförhållandena där sågs med avundsjuka av dem i Västtyskland som arbetade för att skydda trädgårdar.

När jag nu har påpekat delstaternas självbestämmanderätt, tar jag mig ändå friheten att tala mera allmänt om den tyska situationen och hänvisa till olikheter bara när så behövs.

I Tyskland har man ända sedan slutet av 1700-talet betraktat bevarandet av det nationella kulturarvet som en statlig angelägenhet. Tack vare ett initiativ från arkitekten Karl Friedrich Schinkel (1781-1841) blev Preussen den första tyska delstaten att tillsätta en antikvarie år 1843. På 1880-talet fick antikvarier i flertalet tyska provinser ansvaret för att inventera minnesmärken. I början av 1900-talet fick vissa tyska delstater modern skyddslagstiftning, och 1908 blev Bayern den första tyska delstaten som

upprättade en antikvarisk myndighet. Det är ur denna tradition som dagens kulturmiljömyndigheter har utvecklats, "die Landesämter für Denkmalpflege".

Förvaltningsstruktur

Förvaltningsstrukturen är ändamålsenlig för att ta hand om de historiska trädgårdarna, men det är fortfarande mycket tveksamt om den fungerar effektivt. Personalen, som av hävd har en humanistisk utbildning, är bara i undantagsfall utbildad i trädgårdshistoria, än mindre i konsten att bevara och vårda trädgårdar. När DDR 1975 antog en kulturmiljölag och inrättade ett centralt bevarandeorgan, var detta det första av sitt slag som anlätade trädgårdsspecialister. Efter Tysklands enande knöts dessa till bevarandeorganen i de fem nya delstaterna. Trots att det endast i Brandenburg finns så många som tre landskapsarkitekter – i de övriga fyra östliga delstaterna är en enda person ansvarig för hela områdets historiska trädgårdar – är detta fortfarande betydligt bättre än i de flesta av de ursprungligen västliga delstaterna. Bland dessa är det nämligen bara Niedersachsen och Schleswig-Holstein som kan skryta med att ha en trädgårdsspecialist.

I Berlin och Hamburg, två av våra städer med självstyre, var det deras parkförvaltningar som tog initiativet till att bevara trädgårdar. Västberlin gick i täten från 1978, då man tillsatte en arbetsgrupp för detta ändamål. Landskapsarkitekter gjorde en förteckning över vär-

Fig. 1 – En del privata ägare lägger frivilligt ned både arbete, tid och pengar på att hålla sina historiska trädgårdar i stånd. Här ett exempel från Goslar. Foto: Peinemann 1986.

defulla parker och trädgårdar, gav expertråd till ägare, fördelade bidrag och sörjde för personal och medel vid restaureringar. Denna arbetsgrupp har nyligen uppgått i Berlins antikvariska myndighet. Detta var riktigt enligt min mening, eftersom trädgårdsvården är en integrerad del av kulturmiljövården i stort och därför inte bör isoleras till ett fristående organ. Berlin kan nu glädjas åt att ha den bästa förvaltningen av alla Tysklands delstater när det gäller att skydda och bevara trädgårdar. Förhoppningsvis kommer denna modell att leda till efterföljd. Hur som helst, tack vare energiska kolleger från f.d. Östtyskland har den landsomfattande antikvarieföreningen nu bildat en kommitté, som kan ta hand om de historiska trädgårdarnas speciella problem.

Kulturmiljövårdande myndigheter förfogar i alla delstater över enastående legala hjälpmedel. Alla de sexton nu gällande kulturmiljölagarna förskriver inventering, skydd och vård av minnesmärken, forskning samt allmänhetens tillgång till kulturarvet - att man här också inbegriper de historiska trädgårdarna är självklart, även om det inte nämns direkt. Här finns möjligheter att ingripa mot eftersatt underhåll, förstörelse och felanvändning; lagbrytarna hotas med sanktioner medan välvilliga ägare utlovas hjälp.

Ekonomi styr

Trots en fulländad lagstiftning finner man dock många vanskötta, skadade och försummade historiska trädgårdar i Tyskland. Vår författning innehåller grundtanken att allt ägande innebär ansvar och bör förvaltas i allmänhetens intresse. Denna grundtanke uppvägs dock av principen att ingen enskild individ skall behöva göra uppoffringar för det allmännas bästa. Därför är det praxis att de statliga organen inte får kräva ett så stort underhåll av ett historiskt minnesmärke att det för en privatperson innebär större utgifter än intäkter. Vissa privata ägare lägger frivilligt ned praktiskt arbete, tid och pengar på att underhålla kulturarvet (fig. 1). De som inte är intresserade kan vanligen återropa höga omkostnader och kan endast förmås till underhåll genom att erbjudas att få sitt underskott täckt. När man överväger om någon är tvungen att fullfölja sin lagliga skyldighet att be-

Fig. 2 - För att man skall kunna återställa parker och trädgårdar i privat ägo är det nästan alltid nödvändigt med offentliga bidrag, vilket gäller bl.a. denna park i Böhme. Foto: Panning 1989.

vara ett monument eller avstå från att skada det, måste man nämligen ta med i beräkningen om det finns offentliga medel att tillgå. Dessa är dock beklagansvärt knappa.

När det rör sig om byggnader måste antikvarierna därför gå med på många förändringar, som är oförenliga med kulturmiljövårdens målsättning och grundtankar. I än högre grad gäller detta för trädgårdar, som i de allra flesta fall inte alls är ger några intäkter. Bevarandekrav - kanske bara en begäran om underhåll av en trädgård eller reparation av en trädgårdsskulptur - kan mestadels tillmötesgåas endast om det går att uppbringa offentliga medel för merparten av kostnaderna. Och det är just här som vi misslyckas i förverkligandet av vår perfekta lagstiftning (fig. 2).

Budgeten varierar mycket mellan delstaterna. Under ett år gav Niedersachsen ungefär 10 miljoner mark till den totala kulturmiljövården, medan man i Bayern anslog 79 miljoner enbart till minnesmärken i privat ägo. År 1990

beviljade man 15 miljoner mark till skydd och vård i Niedersachsen, samtidigt som man gav 40 miljoner till teatern i Hannover. Detta är inte ett fördömande från min sida, bara en antydning om vilket ekonomiskt underläge kulturmiljövården befinner sig i jämfört med andra intressen. Privat ägande av minnesmärken har förenklats något genom skattelättnader. Sedan två år tillbaka är det möjligt att dra av inte bara extra kostnader för att återställa arkitektoniska inslag i en historisk trädgård, utan även de fortsatta merkostnaderna för underhållet (i förhållande till underhållet av en "vanlig" nutida trädgård).

Trädgårdar i offentlig ägo

I motsats till privata ägare kan de statliga och kommunala organen inte slippa ifrån skyldigheten att bevara sina egna minnesmärken under förvärdning att utgifterna är större än avkastningen. Trots detta kan man finna offentliga parker och trädgårdar som är i dåligt skick. Bevarandebestånden måste nämligen slåss med andra samhällsintressen, som bostadsbyggande, sysselsättning, naturvård eller – en balanserad

budget. Lönsamhet står f.n. högst på listan, till och med när det gäller vårt kulturarv, vilket också drabbar de offentliga historiska trädgårdarna.

Tyskland kan glädja sig åt en lång förvaltningsstradition när det gäller statligt ägda historiska trädgårdar. När Tyska Riket bildades 1919, övergick de furstliga godsens delvis i statlig ägo (i utbyte mot amnesti), varvid vissa parker kom att tillhöra skogsförvaltningarna. I Bayern, Preussen och Sachsen skapade man trädgårdsförvaltningar efter modell av de tidigare kungliga parkförvaltningarna (Hessen följde deras exempel 1946). Samma erfarna personal kunde fortsätta att arbeta i "sina" trädgårdar. Bland cheferna fanns sådana föregångare inom park- och trädgårdsvården som Potente i Potsdam-Sanssouci, Schüttauf i Sachsen och Bauer i Bayern. De tillämpade ett gradvis återställande genom underhåll och partiell rekonstruktion. Harri Günther i Potsdam-Sanssouci och hans efterträdare, Michael Seiler, är utmärkta exempel på kombinationen av vetenskapsman, trädgårdsmästare och antikvarie i en och samma person, vilket även gäller Jürgen Jäger i Weimar och Ludwig Trauzettel i Dessau-Wörlitz. Jag tycker att Tyskland – helt

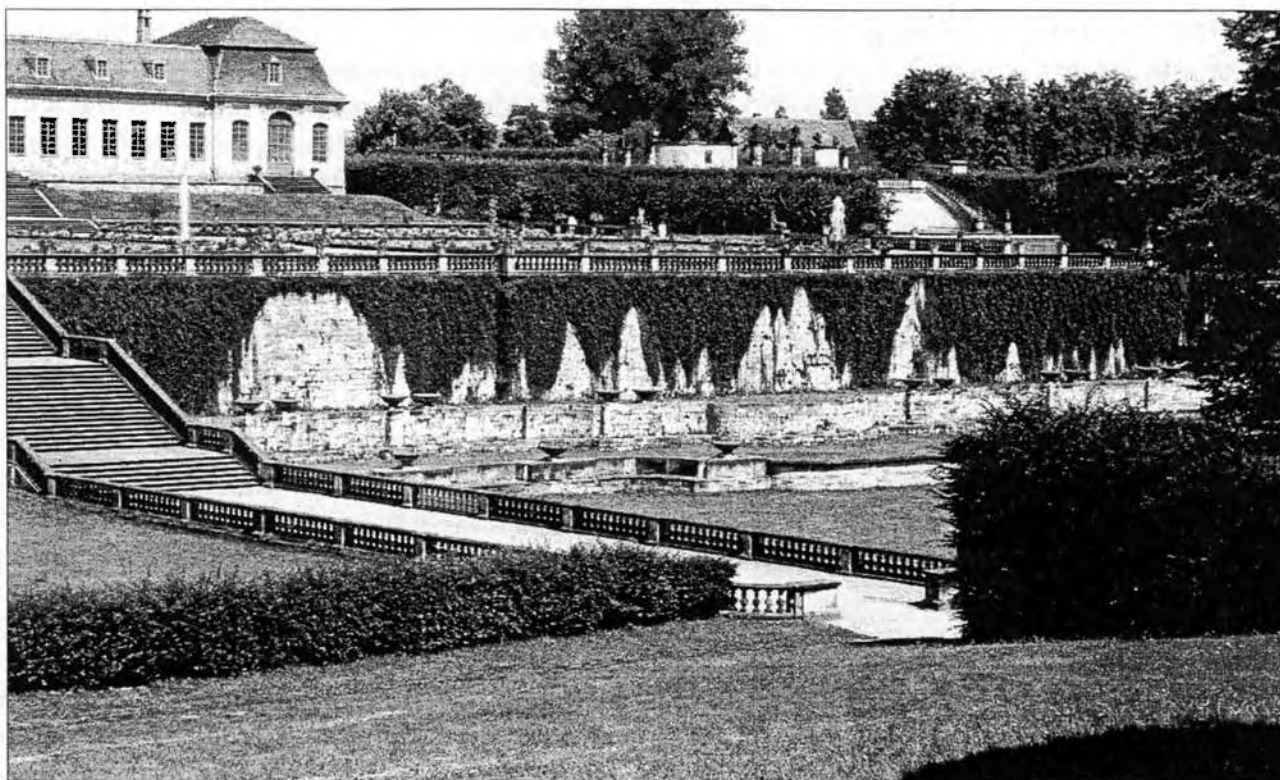

Fig. 3 – I det statligt ägda Großsedlitz finns det risk för att man inrättar ett café i orangeriet, som är den äldsta byggnaden och det dominerande inslaget i en välbevarad barockanläggning. Foto: Schmidt 1994.

oförtjänt – kan vara stolt över dem. Oförtjänt, eftersom deras insatser helt och hållet beror på deras personliga engagemang och kunnande, inte på systemet – snarare tvärtom!

Trädgårdar i kommunal ägo

Många platser som är av betydelse för tysk trädgårdshistoria befinner sig i kommunal ägo. Det har alltid funnits ett starkt förändringstryck när det gäller dessa. Men det finns också allmänna parker och trädgårdar som fått förbli mer eller mindre oförändrade, dock inte alltid skyddade mot förfall. För kommunerna har skydd och vård av trädgårdar bara varit av intresse under de senaste tio åren. Jag tror att detta intresse framkallades av arbetena i Västberlin i samband med den Internationella Trädgårdsutställningen 1985. Besökarna, som i många fall var chefer för kommunala parkförvaltningar, fick se parker, privata trädgårdar och planterade torg, som nyligen rustats upp eller t.o.m. återskapats. "Gartendenkmalpflege" upplevdes som ett medel för en stad att betona sin egenart och förbättra sin attraktionskraft genom att "återvinna" parker och trädgårdar med ovanlig rikedom i utformning, växtlighet, färger och andra särdrag.

Inte desto mindre tror jag att denna utveckling har varit gynnsam för trädgårdsvården. De nyanlagda planteringarna krävde sådana kunskaper i trädgårdsskötsel som just höll på att försvinna, vilket gjorde att man började se på öppna platser på ett nytt sätt. Man återupptäckte värdet av hantverkstraditioner och av välutbildad trädgårdspersonal. Vidare insåg cheferna för kommunernas parkförvaltningar att de spelar en viktig roll när det gäller att bevara trädgårdar. De har bildat en gemensam kommitté, som hanterar det här problemet, och i den offentliga planeringen för tysk kommunalförvaltning tas nu trädgårdsvården upp som en egen post.

Samtidigt lider trädgårdsfrågorna av att även kommunerna måste anpassa sig till vad som anses lönsamt. Man skär ned på antalet trädgårdsmästare eftersom det är billigare att använda sig av vårdlag – men bortser då från kvaliteten på arbetet. Ett växande antal historiskt intressanta hus med tillhörande trädgår-

dar har organiserats som "Wirtschaftsbetriebe", d.v.s. affärsmässigt drivna institutioner, som förväntas bli självförsörjande inom kort. Deras chefer tvingas försöka tjäna pengar på uthyrning, på att upplåta vissa lokaler eller själva trädgården för speciella evenemang, genom att ta inträdesavgifter eller royalties när trädgården används i reklamsammanhang. Kort sagt, vad som helst som drar in pengar (fig. 3-5)!

Det är tveksamt om underhållskostnaderna verkligen kan täckas på detta sätt; säkert är dock att historiska byggnader utsätts för fara och att trädgårdarnas atmosfär blir lidande. Om jag skulle bli tillfrågad om vad jag skäms över i dagens hantering av det historiska trädgårdsarvet, skulle jag svara att det är den vinningslystnad man utsätter det för idag. Enligt min mening är

Fig. 4 – I Hannover-Herrenhusen anordnades en bilutställning mitt bland ärevördiga växter som placerats ut från de omgivande orangerierna. Från trädgårdsparterrererna kunde man också se reklamflaggorna. Foto: Schmidt 1993.

Fig. 5 – Här är förberedelserna i full gång för en fri-luftskonsert i parken till slottet Augustusburg i Brühl, vilken är upptagen i UNESCO's World Heritage List. Foto: Schöke 1993.

Fig. 6 – Ett "Parkpflegewerk" i Schwetzingen, som satte igång arbetet med vårdplaner, har inneburit omfattande återställningsarbeten och rekonstruktioner, vilket överskuggar syftet att skydda och bevara parken. Foto: Schmidt 1990.

det bedrägligt när en stat eller kommun exploaterar sitt kulturarv på detta sätt och underlåter att använda högt kvalificerade trädgårdsmästare – så som furstarna och de välbesuttna gjorde förr i tiden för att skapa och underhålla paradisiska trädgårdar.

Privata initiativ

Eftersom de privata ägarna inte på egen hand kan rädda vad som räddas bör, behövs intresseföreningar som kan engagera sig i trädgårdskonsten. En viktig offentlig park i Tyskland har t.ex. alltsedan den anlades 1865 ägts av en välgörenhetsorganisation: Bremer Bürgerpark. För några år sedan skrevs målsättningen att vårda denna park uttryckligen in i organisationens stadgar på initiativ av dess mångårige chef, Günter Reinsch, ännu en av dessa moderna personer som är både vetenskapsman, trädgårds-

mästare och antikvarie. Ytterligare några av de finare parkerna och trädgårdarna har vänföreningar, men dessa kan inte bidra med tillräckligt mycket pengar för att få inflytande över skötseln. Nyligen (1994) har man i Niedersachsen grundat ett sällskap som är särskilt avsett just för att skydda och vårda det historiska trädgårdsarvet. Överst på deras lista står att ordna hjälp till självhjälp för privatpersoner med värdefulla trädgårdar. Många sådana återfinns bland grundarna till sällskapet.

I detta avseende skiljer sig ovannämnda förening från våra traditionella trädgårdssällskap, "Pückler Gesellschaft" och "Deutsche Gesellschaft für Gartenkunst und Landschaftspflege". Särskilt den senare domineras av yrkesmän. 1963 grundades dess "Arbeitskreis Historische Gärten" – en expertgrupp bestående av ledande trädgårdsföreståndare, ansvariga för historiska trädgårdar – i syfte att utbyta erfarenheter och stötta varandra. Den har visat sig effektiv i detta och har blivit väl ansedd. Särskilt under Dieter Hennebos tid som ordförande har "die Arbeitskreis" (som numera är öppen för alla som är intresserade) ivrat för att bevara trädgårdsarvet och lämnat viktiga bidrag till trädgårdsvårdens teori och praktik samt verkat för vidareutbildning av landskapsarkitekter och antikvarier.

Utåtriktad verksamhet

Sedan 1975 har vi i Tyskland kunnat glädjas åt en rad regionala, nationella och internationella konferenser om historiska trädgårdar och bevarandet av dessa. Konferenserna har på ett effektivt sätt klargjort för yrkeskåren vad som behöver göras. Vi har nu kommit till en situation, där aktiva yrkesmän klagat över att alltför många evenemang – även om alla i sig medför något lärorikt – riskerar att splittra krafterna. Kanske vore det bättre att anordna endast ett fåtal mera koncentrerade konferenser för specialister?

Samtidigt har dessa olika aktiviteter inte haft någon effekt på den stora allmänheten – trots att det vore precis vad det kulturella trädgårdsarvet skulle behöva. Det kommer inte att vara möjligt att bevara dessa trädgårdar så länge de bara berör yrkesmännen, hur kvalificerade

och hängivna de än är – det måste bli en angelägenhet för väljarna. Ännu en anledning till varför allmänheten bör engageras är att de flesta värdefulla trädgårdarna befinner sig i privat ägo. Olika sätt att försöka nå ut till allmänheten har prövats av vårt "Deutscher Heimatbund", en nationell sammanslutning av olika hembygdsföreningar som har som målsättning att bevara lokala eller regionala sedvänjor och kulturarv. Förbundet består av människor med ett omfattande intresse för kultur och miljö och står ovan varje misstanke om att värna sårin-tressen. Genom sina kontakter med kommunala organ är "die Heimatbund" ett gott redskap, men trädgårdsfrågan är bara en av många på agendan. "Die Heimatbund" har publicerat en lista över värdefulla tyska trädgårdar och även ordnat presskonferenser i ämnet.

Ännu större räckvidd har vår "Deutsches Nationalkomitee für Denkmalschutz", som hänger ihop med Inrikesdepartementet i Bonn. Kommittén blandar sig inte i den kulturella självständigheten i delstaterna utan verkar för skydd och bevarande genom sin publicerings-verksamhet. Man har gett ut ett tilltalande in-formationsmaterial om det historiska trädgårds-arvet, som gått ut i stora upplagor och därför är lätt att få tag på. Man har också tillsatt en utredningsgrupp, som arbetar på att finna möj-ligheter till skattelättnader för privata ägare till historiska trädgårdar.

Trädgårdsinventeringar

För att kunna informera allmänheten om träd-gårdsarvet måste vi ha kännedom om det. Även om inventeringar aldrig kan anses fullständiga, måste jag tyvärr erkänna att vi fortfarande har långt kvar innan vi vet vilka och hur många his-toriska trädgårdar vi har i Tyskland. Trots att vi under de senaste 100 åren har inventerat den byggda miljön, har de historiska trädgårdarna bara undantagsvis tagits med.

Därför beslöt sig "Arbeitskreis Historische Gärten" för att upprätta en preliminär förteck-ning. Denna gavs ut av "Heimatbund" 1985 och upptog 1 500 trädgårdar i Förbundsrepu-bliken. Under tiden har man i Berlin färdigställt en inventering med över 2 000 värdefulla träd-gårdar enbart i närheten av Västberlin. I andra

delstater har regionala förteckningar presente-rats. I Bayern har en förteckning över privata trädgårdar finansierats av Kultur- och Jord-bruksministerierna gemensamt. Den omspanner både historiska värden och naturaspekter för trädgårdarna ifråga. Andra delstater har ännu inte börjat göra några inventeringar – tydligen drar de sig för uppgiften, som onekligen blivit övermäktig genom att man väntat så länge.

Tysk trädgårdsforskning

Förutom när det gäller mängden trädgårdar finns det svårigheter också med innehållet. Det beror på att vi fortfarande har ofullständiga kunskaper om tysk trädgårdshistoria. Sedan 1960-talet har dock forskningen om vår inhems-ka trädgårdskonst långsamt men säkert ökat, både på bredden och på djupet. Detta har skett mycket tack vare det arbete som lagts ned av Dieter Hennebo, en man jag är stolt över att ha haft som läromästare. Glädjande nog är det inte bara landskapsarkitekter utan också unga konst-historiker, som lockats in på detta område av sina lärare, nämligen Jörg Gamer och Adrian von Buttlar.

Hur som helst återstår stora områden att utforska inom tysk trädgårdshistoria. För att nämna några ämnen som är särskilt viktiga ur bevarandesynpunkt: planterings- och trädgårds-teknik genom tiderna, villaträdgårdar och trädgårdar på landet, olika typer av offentliga planteringar samt, främst av allt, 1900-talets trädgårdskonst. Det är svårt, för att inte säga nästan omöjligt, att bedöma en trädgårds histo-riska värde utan att ha något att jämföra med. Håri ligger en stor nackdel när man vill invente-ra beståndet av historiska trädgårdar (vilket å andra sidan borde befrämja jämförande studier).

Det har länge stått klart att man måste in-tensifiera trädgårdsforskningen. Många fler fors-kare, från olika ämnesområden, borde engage-ras i detta. Ännu har det inte lyckats att åstad-komma en central institution (som den i York). Men jag tror att vi behöver ett centrum för dokumentation, forskning, tvärvetenskapligt ut-byte och systematisk vidareutbildning. Det är förresten skamligt att endast fyra av våra sexton skolor för landskapsarkitekter har en lärartjänst för trädgårdshistoria och trädgårdsvård.

Inte desto mindre är det framför allt landskapsarkitekterna som månar om det historiska trädgårdsarvet i Tyskland. De har gått i spetsen för både teori och praktik när det gäller bevarandearbetet. Sedan 1980-talet har det skrivits mycket om problem, metoder, tekniker och enskilda fall, både i Öst- och Västtyskland. Ferdinand Werner har förtjänstfullt skapat en plattform för detta genom tidskriften *Die Gartenkunst*, som han började ge ut 1989.

1990 publicerade "Arbeitskreis Historische Gärten" riktlinjer för upprättande av vårdprogram, s.k. "Parkpflegewerke" (en svensk översättning och bearbetning har publicerats av Klaus Stritzke, se bilaga sid. 97). Denna skrift har satt igång diskussionen om hur man bör förhålla sig till trädgårdsarvet och om förutsättningarna för att bevara det. Den har väckt opposition, och eftersom jag har varit med om att utarbeta den, vill jag framhålla att det har gjorts viktiga invändningar. De går ut på att ett program borde vara bindande, även om vi måste finna oss i att med tiden både oförutsedda händelser och bedömningen av det historiska innehållet kan komma att ändra förutsättningarna. Den trevande, preliminära karaktären i all historisk forskning måste framgå, vilket också gäller anläggningsbeskrivning och vårdprogram.

Jag anser att man borde försöka hitta finna en öppen form som kan underlätta fortsatta diskussioner och omprövning av ett program.

Fig. 7 – Förhoppningsvis ifrågasätter ingen längre nödvändigheten av att bevara förhållandevis moderna nytillskott till äldre anläggningar, som här i stadsparken i Hamburg från tiden före första världskriget, där man företog nyplanteringar på 1950-talet.

Foto: Schmidt 1992.

Perfekt uppgjorda program, så typiska för föredömliga "Parkpflegewerke" i Tyskland, ger intryck av att vara oåterkalleliga och klara för avtalsskrivning. De uppstår ur diskussioner mellan de ansvariga, men de gör inget väsen av sig och de stryper fortsatt diskussion. Ytterligare ett problem är att de då aktuella "Parkpflegewerke"-projekten förutsatte ett stort mått av restaureringsinsatser, vilket överskuggar själva syftet att skydda och bevara (fig. 6). En invändning mot skriften är också att den föranleder en att tro att olika program och planer skulle kunna ersätta en kompetent ledare och chefsträdgårdsmästare. Ändå måste vi vara medvetna om att de flesta historiska trädgårdar varken har någon chef eller någon trädgårdsmästare över huvudtaget! - På plussidan skulle jag vilja tillägga, att idén med ett allsidigt närmande till trädgårdsarvet ändå är välgörande.

Tankar inför framtiden

I dagens Tyskland producerar man allt mer historisk forskning, översikter, restaureringsplaner och underhållsprogram. Mycken möda läggs ned på bevarande och återställande. Man ägnar mer omtanke än tidigare åt att bevara relativa nytillskott till gamla trädgårdar (fig. 7, 8). Allt oftare underhålls nu historiska planteringar i stället för att ersättas av total nyplantering. Men det bekymrar mig att de som arbetar med att bevara trädgårdar måste brottas med en mängd ställningstaganden och förväntningar, som inte har med bevarandet i sig att göra; och om - för en gångs skull - pengar anslagits till bevarandet av en trädgård, måste dessa medel användas inom en alltför begränsad tid. Jag är rädd för att man inte får tid att begrunda målsättningar, principer, möjligheter och begränsningar rent allmänt när det gäller bevarandearbetet, eller att ens överväga vilka åtgärder man bör vidta i det individuella fallet.

Även om det på det stora hela görs alldeles för litet för att bevara våra trädgårdars historiska innehåll och struktur, är det mitt intryck att det görs alltför mycket i de enskilda fallen, när antikvarierna väl blivit intresserade. Restaurering tycks alltid gå till överdrift! Vårdprogrammen visar att man fortfarande är mer intresserad av hur en historisk trädgård såg ut

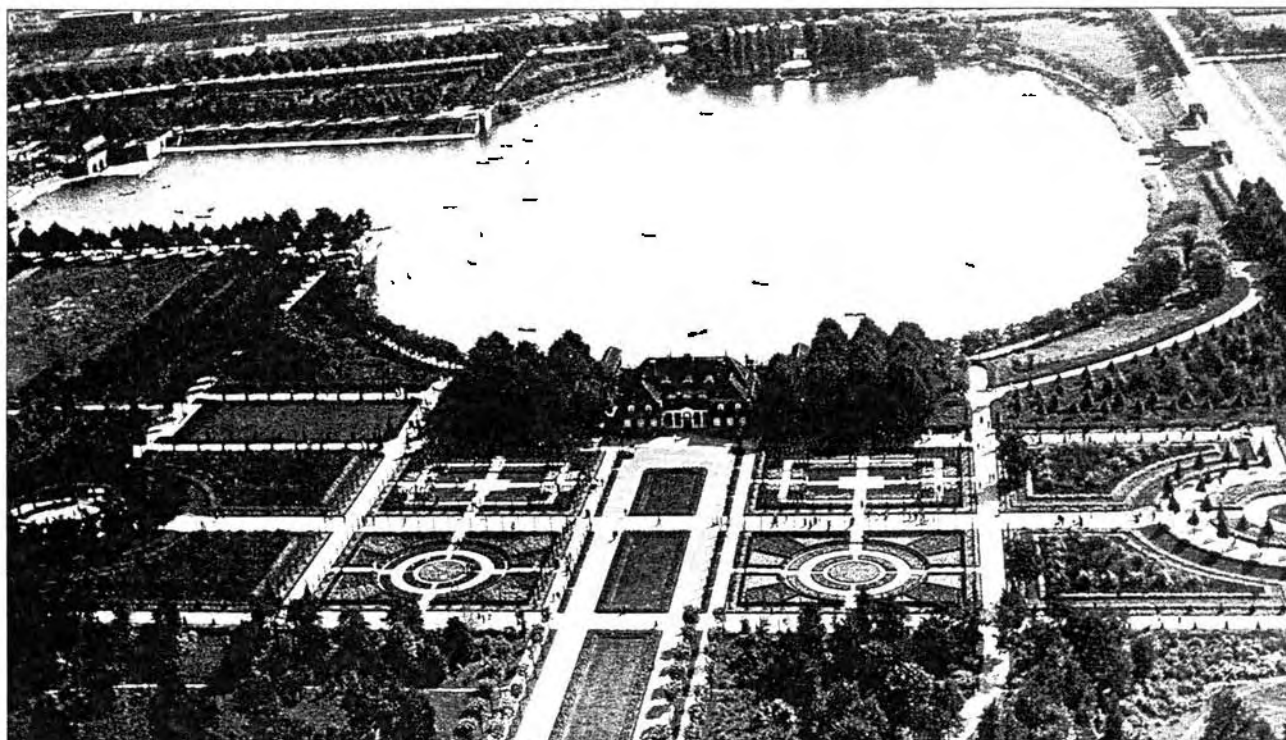

Fig. 8 – Stadsparken i Hamburg som den såg ut innan dess barockinspirerade struktur mjukades upp av 1950-talets informella nyplanteringar. Efter Schumacher 1928.

under sin förmodade glanstid eller vid den tidpunkt, som av en slump råkar vara den bäst dokumenterade, än av den mångfald av historiska vittnesbörd som finns i den bevarade materian. Utmärkelser och bidrag som ges till restaureringsprojekt med iögonenfallande ”före-och-efter”-effekter kommer att öka denna tendens. Vad vi istället behöver är en utmärkelse för en historisk trädgård som bevarats med minsta möjliga ingrepp, allra helst enbart via underhåll. Uppgiften för bevarandearbetet är inte att illustrera (konst)historien med hjälp av dagens kunskap och värderingar, utan istället att bevara påtagliga lämningar som ett källmaterial för forskarna att utnyttja. Alla övriga förväntningar på funktionen hos eller det estetiska intrycket av en anläggning bör hellre lösas med modern formgivning.

Slutord

Låt mig slutligen vara utmanande: Om man började tänka mer på målsättningen istället för att vara verksam bara för att så skall vara, skulle detta kanske leda till att kulturminnesvården sågs som ett möjligt verksamhetsfält för humanistisk vetenskap och utbildning och inte som

ett tillfälle att manipulera monumenten. Antikvarien skulle då syssla med att upplysa allmänheten om kulturarvets speciella och outbytbara egenskaper i förhållande till dagens skapelser: berätta för människor om de tidsperioder som detta arv har upplevt och peka på spåren därav, förklara minnesmärkets forna och nuvarande innebörd; därefter - nåja - komma underfund med hur man bör vidarebefordra det historiska innehållet till kommande generationer samt bidra till att så sker. - Min önskan för vårt historiska trädgårdsarv skulle vara: mindre ”behandling” och mer intellektuellt närmande; mindre omstöpning av monumenten enligt nutida värderingar och mer information till allmänheten om alla de budskap (kanske motstridiga) som dessa minnemärken förmedlar!

Bilaga 3 – ”Parkskötseldokument” av Klaus Strizke, utdrag ur Lustgården (1993). Sid. 97.

Doktor Erika Schmidt är professor vid Institut für Landschaftsarchitektur, Technische Universität Dresden, 01062 Dresden.

Det nederländska trädgårdsarvet

AV ERIK A. DE JONG

Inledning

Under sina resor i Holland 1687 intresserade sig Nicodemus Tessin d.y. främst för inredningsarkitektur, teater, konstsamlingar och trädgårdsanläggningar. Hans resedagböcker är särskilt upplysande rörande flera av de trädgårdsanläggningar han besökte, t. ex. Het Loo, Soestdijk och Zorgvliet. Hans observationer ger än idag viktig information inte bara om dessa, utan också om den nederländska trädgårdskonstens ställning under andra hälften av 1600-talet.

Andra besökare under denna tid, t.ex. den engelske vetenskapsmannen, författaren och trädgårdsmästaren John Evelyn, beskriver holländarna som "så genomsyrade av trädgårdskultur, och visande sådan vördnad för växtlighet och planteringar - att man nog ingen annanstans kan finna så prydliga och välskötta trädgårdar". Den tyske arkitekten Balthasar Neumann skriver från en resa i Holland 1740, att holländarna inte har mycket att ge i fråga om arkitektur, men att deras trädgårdsanläggningar är mycket vackra, väl värda att studera och efterlikna.

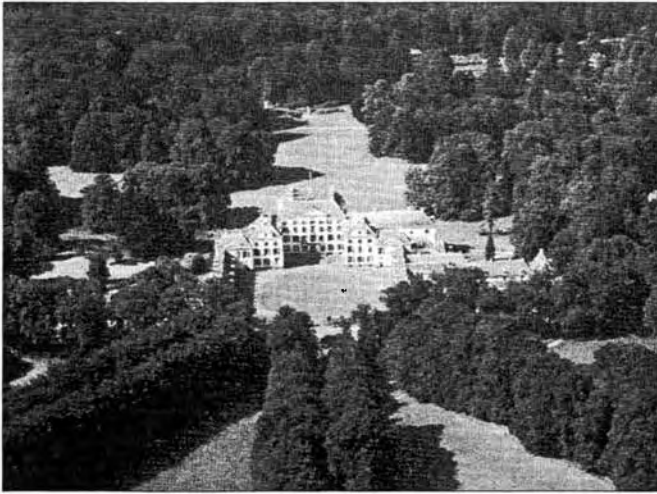
Av den ställning som den nederländska trädgårdskonsten hade på 1600- och 1700-talen återstår inte mycket idag, trots att den då sågs som en egen konstriktning med distinkt karaktär, skild från exempelvis den franska. Gradvis under de senaste tio åren har man dock åter börjat bli medveten om att trädgårdsanläggningarna har en egen historia, bestående av såväl natur- som kulturhistoria. Dagens holländare ser i landskapet mer en ekonomisk resurs än en del av sitt kulturarv. Man kan tycka att det är märkligt, eftersom landskapet är ett bland de mest kulturpåverkade i Västeuropa: hårt kontrollerat i poldrar, jordbruksområden, trädgårdar och parker. Allmänheten, och i synnerhet våra politiker, ser emellertid naturen endast om

den är vild och oordnad, växande som den vill i enlighet med florans och faunans egen komplexa ekologi. "Naturen" har i detta perspektiv sitt största värde som symbol för frihet och nationell självkänsla, och där är alla artificiella inslag av ondo.

Natursynen i Nederländerna har huvudsakligen sina rötter i 1800-talet, men tankarna om den vilda naturen har återupplivats med det nyvaknade ekologiska synsättet. Detta har starkt inflytande på dagens attityd till bevarande av historiska landskap, parker och trädgårdsanläggningar. Vid slutet av 1700-talet sopades de flesta stora, formella trädgårdsanläggningarna bort av landskapsstilen och lämnade få spår av en högtstående konst efter sig. Försummade och i brist på underhåll överlämnades sedan dessa landskapsparke- och anläggningar till naturens egna krafter, med resultatet att nästan ingen längre ser eller ens känner till att den funnits, den medvetna gestaltning som ligger till grund för dagens naturupplevelser.

Skiftningarna i natursynen är av stor betydelse för hur statliga, regionala, kommunala och privata organisationer hanterar det park- och trädgårdshistoriska kulturarvet och för deras politiska, ekonomiska och idémässiga ställningstagande till att bevara och återuppbygga historiska anläggningar. Nu förändras återigen synen på dessa anläggningar, mycket på grund av diskussionerna på 1970-talet om värdet av att bevara det sena 1700-talets och det tidiga 1800-talets herrgårdsparker. Dessa börjar bli omkring 200 år gamla, och många träd och planteringar är i slutet av sin livscykel. Beslut krävs alltså snart om vad som bör, kan eller skall göras för att bevara dessa gröna miljöer, något som också väckt ett nytt intresse för historiska frågeställningar, såväl inom offentliga som privata organisationer.

Jag vill ge en överblick över de organisationer, frågeställningar och ansatser som är aktuella i samband med bevarande, upprustning och restaurering av park- och trädgårdsanläggningar i Nederländerna. Först beskriver jag några offentliga och privata initiativ som tagits, ibland i nära samarbete. Eftersom det inte räcker bara med intresserade finansiärer, kommer jag avslutningsvis att beröra den trädgårdshistoriska forskningen, som är väl så nödvändig. Utan den kan man inte återskapa kunskapen om de gamla trädgårds- och planterings-

teknikerna, skaffa fram data om vård och underhåll av historiska trädgårdar eller utveckla en ny syn på de historiska stilidealerna och gestaltungsidéerna.

Erfarenheterna från Het Loo

En viktig period för den växande medvetenheten om historiska trädgårdars betydelse var återuppbyggnaden av Het Loo, nära Apeldoorn, byggt 1684-98 som jaktstolt för Vilhelm III. Het Loo byggdes om på 1800-talet, och återställandet av slottet och dess trädgårdsanläggning till det ursprungliga utseendet från slutet av 1600-talet orsakade många protester fram till det att projektet slutfördes 1984, efter tio år av studier och sex år av rekonstruktionsarbete. Den främsta invändningen gällde att merparten av den stora landskapsparken från 1800-talet (fig. 1) måste ge vika för återuppbyggnaden av barockträdgården, vilket också medförde en omfattande trädgårdsarkeologisk utgrävning, den första av sitt slag i Nederländerna. Många ansåg också att kostnaderna för projektet var för höga, men eftersom slottsanläggningen skulle återställas till sin 1600-talsprakt och bli till ett museum för den kungliga Oranje-ätten, insåg man att den ändå inte gärna kunde omges av en landskapspark från 1800-talet. Man kan ha många åsikter om detta projekt, men faktum kvarstår att man vunnit ovärderliga insikter i det sena 1600-talets holländska metoder och tekniker för trädgårdskonsten (fig. 2). Det har också inneburit att man nu kan presentera och förklara denna tids filosofi och natursyn för en bredare allmänhet: vatt-

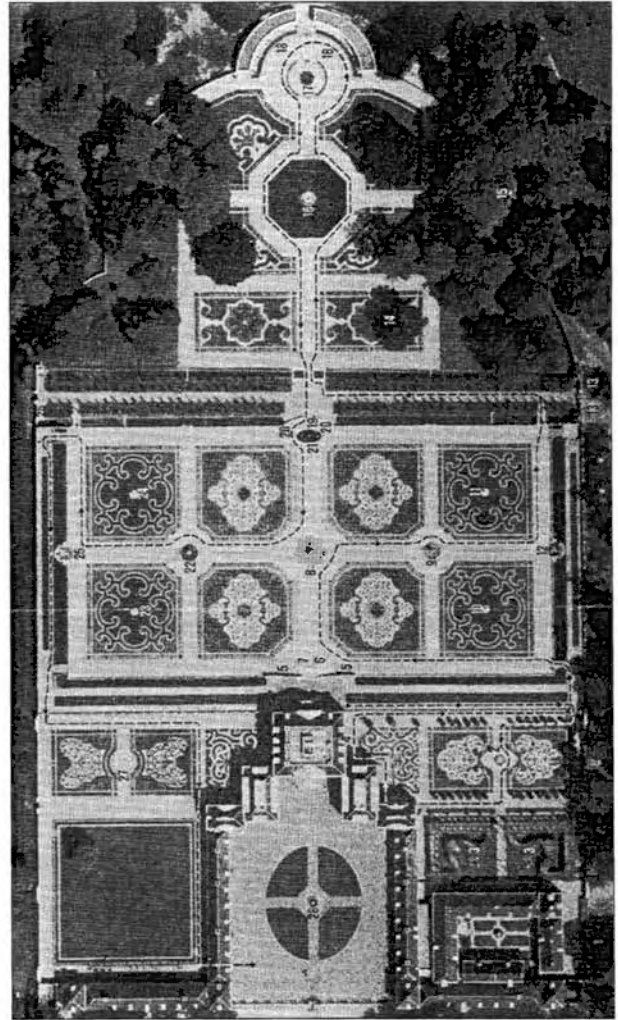

Fig. 1 (Ovan, t. v.) – Flygbild av det kungliga palatset Het Loo, Apeldoorn, och dess parkanläggning före restaureringen.

Fig. 2 (Ovan t. h.) – Utseendet idag av den återställda barockträdgården vid Het Loo.

net och växterna skulle underkastas strikt geometriska former, i motsats till våra dagars uppfattning att parker och trädgårdar skall likna naturen (vilket ju var en av anledningarna till att man protesterade mot projektet).

Trots att resultatet vunnit allmänhetens gillande, har restaureringsarbetet knappast uppmärksamrats av nederländska konst- eller arkitekturhistoriker; det har snarare tigits ihjäl. Det är i själva verket nästan uteslutande utländska historiker och arkitekter som studerat, kritiserat och uppskattat projektet och som försökt ta lärdom av det för egna liknande projekt.

Återuppbyggnaden av trädgårdsanläggningen baserades på utgrävningar samt studier av historiska planer, skisser, ritningar, topografiska blad, beskrivningar, samtida teoretiska

bokverk, botaniska arbeten och manuskript etc. Själva utförandet förbereddes av olika arbetsgrupper, ansvariga för 1) de arkitektoniska och tekniska anläggningarna (terrasserna och vatten-systemen m.m.), 2) utformningen av trädgården (uppmätning och anläggning av parterrerna, växtvalet och färgsättningen) samt 3) den konstnärliga utsmyckningen med statyer och urnor. Arbetsgruppernas studier har givit väsentliga bidrag till förståelsen av hur en 1600-talsträdgård anlades, även om 1600-talsmiljön många gånger återskapades med moderna medel och med påtvingna kompromisser.

Det mest imponerande resultatet är, enligt min mening, de utifrån historiskt källmaterial utformade planteringsplanerna. I stället för de många annuellförbanden som man ännu kan se, t.ex. i Versailles, planterades här lökväxter, annueller och perenner tillsammans med pyramidformade idegranar och enar (fig. 3). Läget för varje enskild växt bestäms av ett strikt symmetriskt mönster, där varje växt inte presenteras

Fig. 3 – Blomstersäng i Het Loo med bl.a. idegran (*Taxus baccata*), blå anemoner, gula kejsarkronor (*Fritellaria imperialis*) och gula stormhattar (*Aconitum vulparia* Rchb). Foto taget i maj 1982.

Fig. 4 – Den experimentella parterren i Het Loo, där man gjorde de första försöken att återskapa det sena 1600-talets planteringsschema. Foto taget i augusti 1980.

i grupp, men som individ, med sina blad- och grenverk, och med blomningen mestadels i orange och blått, som är Oranje-ättens heraldiska färger. Effekten blir något av ett utomhusmuseum, med god känsla för den raritet som präglade många av dessa arter, här ofta introducerade av nederländska världsomseglare. Ett helt nytt sätt att återskapa markbeläggningar provades också, först i en experimentell parterr, som sedan fick tjäna som modell för dem som skulle anläggas senare (fig. 4). Genom försök med olika sorters flis – vitt singel, krossat tegel och svart grus – i kontrast till gångarnas gulgråa singel, lyckades man skapa mycket övertygande, tidstroga effekter.

Alla detaljer i den återuppbyggda anläggningen är inte lika övertygande. Eftersom de flesta statyerna var borta, lät man tillverka kopior av skulpturer i Versailles, vilka tillför ett främmande franskt inslag (fig. 5). Man gjorde ibland även misstag i tolkningen av gamla ritningar. Mestadels gjordes noggranna studier, men rekonstruktionen av fundamentet till den centrala Venusfontänen, en betongpelare dekorerad med snäckskal omgiven av havsgudar kopierad från Stanislasplatsen i Nancy, saknar ordentlig grund. Detsamma gäller även globerna längs tvärxeln, vilka enligt min mening blivit alldeles för stora i ett misslyckat försök att ge anläggningen en prägel av fransk storslaghet.

Het Loo erbjuder ändå mycket som är värt att studera. Särskilt informativ är anläggningen när det gäller det sena 1600-talets växtanvändning och planteringsutformning. Samtidigt visar

den också att det är långt ifrån enkelt att tolka historiskt källmaterial. Det är uppenbart att man inte haft alla historiska aspekter helt klargjorda ens när man arbetade med projektet. Det är beklagligt att någon avrapportering av projektet ännu inte skett, eftersom det förhindrar en ordentlig utvärdering av de ansvariga arkitekternas och arbetsgruppernas beslut. Många misstag, som t.ex. Venusfontänen, har dock rättats till i efterhand.

Restaureringen av Het Loo hade stor inverkan på det allmänna medvetandet om det kulturarv som de äldre trädgårdarna och parkerna representerar. Den gjorde också både privata markägare och statliga organisationer mer benägna att beakta kulturvärdena i sina egendomar. Het Loo inspirerade också en liten modevåg av trädgårdar i återskapad sen 1600-talsstil, vilket kanske är det bästa beviset för dess breda inflytande och den allmänna uppskattningen av anläggningen. Det finns dock även negativa effekter: uppmärksamheten på de historiska plan-

Fig. 5 – Den rekonstruerade kaskaden (av gjuten cement) i Het Loo är försedd med en kopia av Arion-skulpturen i Versailles från 1686.

teringarna kan lätt förleda till att man tror att de är autentiska.

På andra håll har det föreslagits att man borde imitera de "ursprungliga" planteringarna, exempelvis i klostergården invid katedralen i Utrecht, anlagd på 1960-talet, eller i Prins-trädgården i Groningen, en rekonstruktion gjord 1939 av en anläggning från 1626. Båda dessa anläggningar innehåller planteringar vilka inte överensstämmer helt med de historiska epoker de är tänkta att återge, men att plantera om där nu, med växter som med dagens kunskaper kanske är mer autentiska, skulle förstöra dessa anläggningars värde som instruktiva exempel på hur man sett på restaurering under andra tidsperioder. Dessutom skulle det förutsätta att man faktiskt kan uppnå autenticitet genom att rekonstruera trädgårdsanläggningar. Denna uppfattning, att man kan sätta likhets-tecken mellan rekonstruerad och autentisk, är mycket vanskelig. I Het Loo som museum gör man inga försök att klargöra tankarna bakom rekonstruktionen av slottet och dess trädgård – vilka ju knappast kan tala för sig själva – och därmed man överläter man åt besökaren att själv tolka anläggningen.

Parker som kulturminnen

Restaureringen av Het Loo gav ny fart åt diskussionerna inom de antikvariska myndigheterna, som sedan 1961 haft möjlighet att lagligen skydda historiska minnesmärken. Plötsligt upptäckte man nämligen att privatägda parker och trädgårdar, de flesta i mycket dåligt skick, inte kunde betraktas som "minnesmärken av sten" och därmed skyddas på samma sätt som herrgårdarna, trots att de ingår i miljöer som man vill bevara. Återigen ett olyckligt resultat av den mycket urbant inriktade nederländska arkitektur- och landskapshistorien! Försöken att åstadkomma ett skydd även för dessa objekt ledde 1979 till att en statlig kommission tillsattes för att inventera och klassificera alla herrgårdar, speciellt deras parker och trädgårdsanläggningar. Kommissionen var sammansatt av konst- och biohistoriker samt tjänstemän från de statliga skogs- och antikvariemyndigheterna. Arbetet resulterade i en preliminär lista på 70 objekt, värda att bli statliga kulturminnen. Då statligt

stöd för restaurering av dessa också skulle kunna utgå, medförde detta många privata initiativ, vilket jag skall återkomma till längre fram.

Inventeringen utvidgades senare till en mer detaljerad, provinsvis genomgång av parker och trädgårdsanläggningar. Kommissionens arbete kompletterades med historisk, statsfinansierad forskning, som bl. a. resulterat i en publikationsserie. Hittills har 23 volymer med relevant material rörande alla viktigare anläggningar publicerats, utmärkta både för studier av varje enskild anläggnings historiska utveckling och som underlag för vård- och/eller skötselplaner. Budgetinskränkningar inom det antikvariska området har nu lett till att denna viktiga publikationsserie lagts ned samt att kommissionens arbete lagts på is.

Att definiera en anläggnings bevarandevärde är ingen enkel uppgift. Skall den betraktas som ett konstverk, eller som ett naturreservat i de fall då den ingår i en lantegendom? Hur jämför man mellan ett kulturhistoriskt synsätt, som t.ex. kanske innebär att träd måste tas ned för att förnya en allé, och allmänhetens värde för gamla träd? En lantegendom som sådan är också oftast en produktionsenhet som inte alls faller under bevarandelagstiftningen. Dessutom, vilket är ännu viktigare, är lagen inte utformad för att skydda objekt som väsentligen består av levande material. Den "artefaktiska kvalitén" var, och är fortfarande, en avgörande faktor för bevarandevärdet. För en park eller trädgårdsanläggning innebär detta att själva strukturen – vallgravar och dammar, konstgjorda sluttningar och bankar, gångar och vägar, broar och statyer, m.m. – omfattas av lagstiftningen, medan träden, de övriga växterna och gräsmattorna, det som ger anläggningen dess liv och väsentliga värde, inte gör det. Dessa skall alltså inte underhållas och ersättas när de går ut; de är inte tillverkade av människohand och kan således inte skyddas enligt lagen.

En utväg vore att betrakta varje anläggning som en komposition, där varje växt måste finnas kvar, bestämd till läge och karaktär, för att kompositionen skall bestå; men detta skulle också medföra krav på fullständig dokumentation i alla delar och ett omfattande forsknings- och kartläggningsarbete. Lagstiftningen modifierades 1989, och det blev då lättare att inbegripa parker och trädgårdsanläggningar i skyddet

av herrgårdar, men parkernas värde är fortfarande till stor del beroende på förekomsten av skyddsvärda byggnader.

Exemplen Elswout och Groenevelt

Parken i Elswout, anlagd på 1600-talet nära Haarlem och omgjord till landskapspark kring sekelskiftet 1800, var den första anläggningen som fick status som kulturminne. Anläggningen ägs sedan 1970 av den nederländska skogsstyrelsen, och mycket arbete har lagts ned på att återskapa landskapsparkens kvalitéer, huvudsakligen med utgångspunkt i en detaljerad ritning från 1812. Eftersom skogsstyrelsen inte har några egna landskapsarkitekter anställda (i sig ett bra exempel på hur historiska anläggningar ofta hanteras av yrkesfolk utan gedigna gestaltningskunskaper), har det mesta av arbetet gjorts av konsulter. I första hand har detta resulterat i att de huvudsakliga visuella funktionerna återstälts – genom förnyelse av de avgränsande trädplanteringarna, nyplantering av trädgrupper på de öppna fälten, återuppbyggnad av broar och andra dekorativa inslag samt återinförande av betesdrift som estetiskt element – vilket samtidigt påminner om platsens ursprung som produktionslandskap.

Elswout illustrerar ett av huvudproblemen med att underhålla och förnya en landskapspark: går det över huvud taget att på ett meningsfullt sätt förena värdet av de historiska och kulturella gestaltningselementen med de biologiska värden som naturligen uppstår efter årtal av eftersatt underhåll i en övergiven park? I Elswout lägger man strax märke till de omkullfallna träden som medvetet lämnas kvar för att gynna den ekologiska basen och den biologiska mångfalden i flora och fauna. Om detta anses önskvärt beror helt på från vilken facklig utgångspunkt man betraktar landskapsparken som företeelse. Själv anser jag att det är viktigt att som experiment försöka förena en parks kultur- och naturvärden under en längre följd av år.

Finansieringen av underhållet och upprustningsarbetena i Elswout är problematisk. Egentligen borde egendomen vara självbärande och statliga bidrag erhålls därför endast delvis. Byggnaderna är idag övergivna, och vilken ny användning av byggnaderna som helst skulle

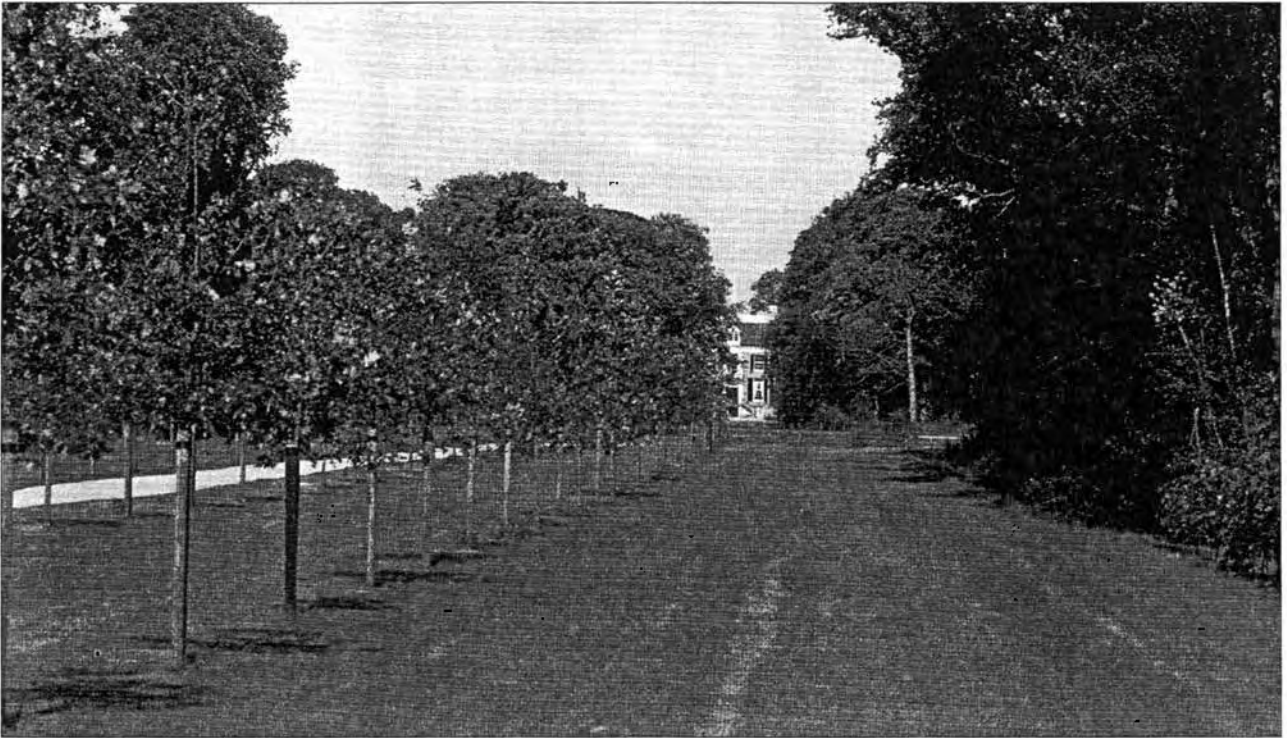

Fig. 6 – Återskapad aveny i Groeneveld vid Baarn, ritad av B+B Landscape Architects i Amsterdam. Foto taget i juli 1988.

medföra stora svårigheter med tillgängligheten, då den ömtåliga vägstrukturen knappast tillåter biltrafik. För att generera inkomster har orangeriet gjorts om till restaurang, men detta innebär att man behöver parkeringsplatser och även

Fig. 7 – En annan del parken i Groeneveld, upprustad efter ritningar av B+B Landscape Architects. Foto från juli 1988.

nya vägar genom parken, vilket är förödande för anläggningens karaktär.

Ett innovativt grepp togs, också av den nederländska skogsstyrelsen, i och med upprustningen av parken i Groeneveld, nära Baarn, vilken påbörjades 1981 (fig. 6 och 7). Utgående från återstoden av två faser i anläggningens historia – en period i tidig landskapsstil från omkring 1775 samt en period i den senare landskapsstilen, 1830-1880 – beslöt man att inte återskapa någon av dessa. I stället bestämde man sig för att låta landskapets egen huvudstruktur bilda utgångspunkt med sitt vatten och sin topografi, vilket egentligen också var vad tidigare arkitekter hade gjort. Med hjälp av ett landskapsarkitektkontor rustades alltså parken upp, mer utifrån landskapets förutsättningar än utifrån ambitionen att återskapa dess historia. Resultatet är en anläggning utan större dokumentärt värde, men icke desto mindre en park med stora kvalitéer, en modern park med integrerade historiska element.

Båda dessa exempel visar att varje anläggning behöver få sin egen lösning och att det dessutom behövs en framsynt ägare, en driven gestaltare, lagstöd samt historisk insikt för att skapa de rätta förutsättningarna för långsiktiga beslut.

Parker i städer - exemplen Haarlem och Breda

Växlingarna i den allmänna attityden till parker och trädgårdsanläggningar blir kanske mest märkbar i städerna, där man har många äldre parker, ofta från 1800-talet. I Haarlem, med sin stora mängd av 1800-talsparker, har man t.ex. möjlighet att välja mellan att betrakta dem som "natur" eller "monument", eller också som "kulturhistoriska rum", vilkas vård- och restaureringsbehov måste utredas och definieras. I Haarlem saknas den politiska viljan att vidmakthålla 1800-talsstilens skötselintensiva höga kvalité, än mindre spenderar man några pengar på restaureringar. Kommunen anser att parkernas funktion drastiskt förändrats – mer för rekreation och mindre för estetiska upplevelser – och man betraktar dem därför snarare som natur än som medveten gestaltning. Följaktligen har man bestämt sig för att varken rekonstruera eller återställa; i stället försöker man bevara allmänna former och uttryck för att så småningom ändå återföra vissa naturliga kvalitéer till 1700- och 1800-talens stadsparker.

I Breda valde man att utnyttja tillgängliga medel för stadsförnyelse för att pröva en annan

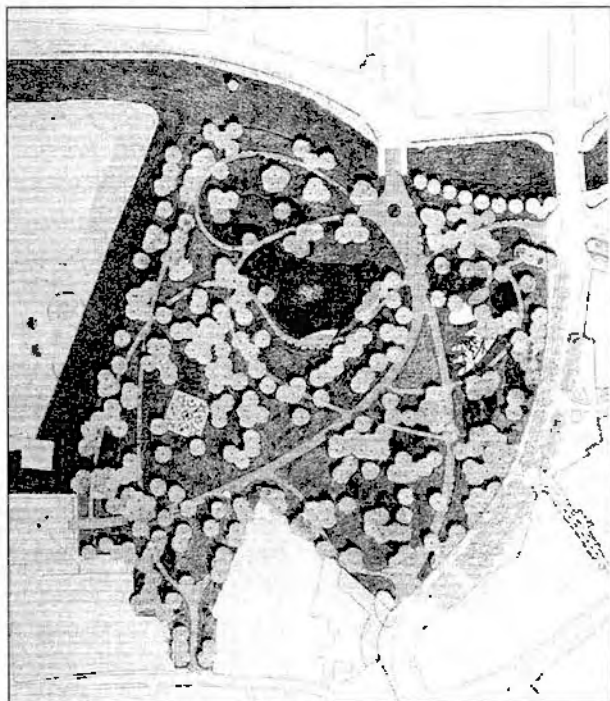

Fig. 8 – Förslag av B+B Landscape Architects (från 1991-93) till omgestaltning av stadsparken Valkenberg i Breda, ursprungligen anlagd på 1800-talet.

väg. En historisk park med anor från en 1500-tals slottsanläggning, omarbetad i landskapsstil på 1800-talet, omgestaltas helt av ett av Hollands främsta landskapsarkitektkontor. Genom att vissa historiska särdrag bevaras samtidigt som det nya kulturlagret läggs på, kommer man att tillföra en ny dimension till denna anläggnings invecklade historia (fig. 8).

Exemplen visar hur man ofta måste väga historisk precision, som ofta är svår eller för dyr att uppnå, mot en friare historisk tolkning, som ändå ger en funktionell anläggning till lägre kostnad. Det råder alltså ingen självklar enighet i Nederländerna om hur trädgårdsanläggningar skall restaureras, åtminstone inte inom den offentliga sektorn. Samhället i övrigt har sällan frågat efter tidstrohet, men här är en förändring på väg, och det kan därför vara värt att se på några privata initiativ som rönt stor uppmärksamhet.

Privata initiativ

Efter en statlig utredning 1973 grundades en stiftelse för bevarande av privata historiska lantegendomar. Stiftelsen började med 50 medlemmar och engagerar nu 230 markägare med egendomar om minst 5 hektar. Den bakomliggande tanken var av ekonomisk, realpolitisk natur. Man var rädd att de växande underhållskostnaderna skulle resultera i vanvård och försäljningar, kanske till staten. Eftersom privat ägande ofta leder till en mer långsiktig förvaltning, rekommenderade stiftelsen detta samt ett samarbete med staten, som skulle kunna ge bättre ekonomiska förutsättningar (skattelättnader, statliga bidrag till vård och underhåll av parker och trädgårdsanläggningar).

1977 kom en sådan bidragsförordning, och 1982 fick stiftelsen en nationell organisation av trädgårdsmästare till sitt förfogande som, med bidrag från jordbruksdepartementet, har engagerats i ett långsiktigt program för vård och underhåll av medlemmarnas trädgårdsanläggningar. Tio till femton trädgårdsmästare i vart och ett av fyra distrikt arbetar under ledning av en projektledare. Med stöd från stiftelsens forsknings- och planeringsavdelning får nu alla parker och trädgårdsanläggningar i stiftelsens vård ett långsiktigt vårdprogram, som skall underställas jordbruks-, miljö- och kulturdepar-

tementen. Även annan lagstiftning, t. ex. det nederländska landskapsbildsskyddet, kan här med fördel komma till användning, förutsatt att egendomen är stor nog att utgöra ett väsentligt visuellt inslag i landskapet.

Vårdprogrammet innehåller för det första en vision av hur anläggningens naturliga, kulturella, landskapliga och rekreativa värden skall förenas i en optimal harmoni: det långsiktiga målet för arbetet. Visionen skall fungera som riktlinje för viktigare beslut, dock med utrymme för ägarens önskemål. Den försöker precisera vilka element som är vitala för anläggningens struktur och karaktär, det som konstituerar det kulturhistoriska värdet. Målet är inte i första hand att återskapa, utan att bevara och medvetandegöra en viss trädgårds speciella historia.

På visionen följer en tioårig genomförandeplan, där man beskriver vilka faktiska åtgärder som är nödvändiga. Genomförandeplanen skall ge förslag till lösning av många praktiska problem, såsom graden av mekanisering, hur man får ett bra erfarenhetsutbyte med den praktiska expertisen och hur man överför historisk kunskap till skötselåtgärder. Nya statliga bidragsformer har gjort det möjligt att rusta upp, eller till och med återställa, många av dessa privata parker, trots att stiftelsen själv inte alltid har så bra ekonomi.

Även om restaurering inte är det primära målet för samarbetet mellan den privata stiftelsen och staten (ibland också med lokala och regionala förvaltningar), har det i alla fall visat att ett stort antal intressanta parker och trädgårdsanläggningar kunnat bevaras på detta sätt. Samarbetet har också gett upphov till många historiska frågeställningar samt rest krav på specialiserade utbildningsinsatser rörande idé- och teknikutvecklingen inom området, riktade mot markägare och deras trädgårdsfolk. Flera privata konsultföretag med konsthistoriker och landskapsarkitekter har startats på senare tid för att möta efterfrågan på expertkunskaper. Många etablerade landskapsarkitektkontor ägnar nu mer tid åt vård och underhåll samt upprustningar av historiska trädgårdsanläggningar och har på så vis vunnit mycken kunskap och erfarenhet genom praktiskt arbete. Den växande efterfrågan på historiskt växtmaterial har också fått många plantskolor att återuppta odling av gamla arter och sorter.

En annan stiftelse, "Guelderlands slottsvänner" från 1940, förvaltar 21 historiska slott och herrgårdar med trädgårdsanläggningar. Även här har man haft många av de ovan nämnda svårigheterna, men delvis med statligt stöd har man ändå genomfört ett antal fina restaureringsprojekt. Återuppbyggnaden av slottsträdgården i Rosendaal, i provinsen Guelderland, med sin snäckskalsgrotta från tidigt 1700-tal, är ett exempel.

Moderna trädgårdar

Man föreställer sig ofta att värdefulla trädgårdsanläggningar härstammar från 1600-, 1700- eller 1800-talen. Den nederländska kulturminneslagstiftningen omfattar dock objekt ända fram till 1940 och lägger alltså en buffert på endast 50 år mellan det historiska och det moderna. 1987 påbörjades en statlig inventering av all betydande arkitektur mellan 1850 och 1940, med avsikt att ge ett antal objekt statligt eller kommunalt skydd. Inventeringen avsåg även parker och trädgårdsanläggningar, men inte i den omfattning som man skulle önska sig. Det nederländska trädgårdssällskapet, grundat 1980 och med 8 500 medlemmar idag, har dock för avsikt att försöka bevara alla de privata trädgårdsanläggningar från 1850 till 1940 som har en karakteristisk formgivning och växtanvändning (fig. 9).

Med egna medel och externa bidrag har Trädgårdssällskapet finansierat trädgårdshistorisk forskning på denna sena period, vilket resulterat i en omfattande publicering om trädgårdsarkitekter och deras verk. Såväl bevarade som försvunna anläggningar har dokumenterats med planritningar och växtinventeringar samt stilanalyser. Förutom fortsatt stöd till forskningen planerar Sällskapet också att återställa några särskilt viktiga privata anläggningar, som annars skulle gå förlorade.

Sällskapets inventeringsarbete har även resulterat i att lokala och regionala myndigheter fört upp många av de beskrivna anläggningar på sina listor över tänkbara kulturminnen. Andra organisationer har följt Trädgårdssällskapets exempel. Amsterdams trädgårdsstiftelse har öppnat flera av stadens många historiska trädgårdar för allmänheten några dagar under

Fig. 9 – Trädgård från 1919 av Henri Copijn vid Den Engh, Den Dolder.

sommaren och på så vis samlat in en hel del pengar. Dessa medel skall användas till forskningsarbete och inventeringar i syfte att öka intresset för trädgårdarna och på så vis också finna resurser till underhåll, om möjligt även till restaurering av ett antal trädgårdar.

Forskning och utbildning

Den historiska forskningen och dess praktiska tillämpning är viktig för allehanda bedömningar vid upprustning eller restaurering av historiska trädgårdsanläggningar. Den är också nödvändig för att man skall få ett grepp om beståndet och dess betydelse nationellt och regionalt. Forskningen kan hjälpa oss att bestämma vilka anläggningar som bäst representerar huvuddragen i den nederländska trädgårdskonsten och vad som är särskilt viktigt att skyd-

da, kanske också restaurera. Vidare skulle man kunna belysa andra möjligheter att hantera vissa anläggningar, eftersom det ju inte finns någon samfällad mening om hur historiska parker och trädgårdsanläggningar bör underhållas.

I populär form kan forskningen också bidra till att bilda och engagera allmänheten. Ett antal utställningar om trädgårdskonst, som t.ex. ”Brittisk-nederländska anläggningar vid tiden för William och Mary”, på Het Loo och i London 1988/89, har visat sig ha stor betydelse för att skapa ett gynnsamt klimat för trädgårds-historiska studier och upprustningsprojekt.

Yrkesmässigt sett finns det ett stort behov av fördjupad historisk kunskap och dess praktiska användning, vilket berör expertis inom en mängd olika specialområden, t.ex. formgivning, kulturhistoria, historisk växtanvändning, arkitekturhistoria, ikonografi m.m. Det är också synnerligen viktigt att forska om hur våra egna

trädgårdstraditioner bör bedömas i förhållande till de italienska, franska och brittiska stilidealerna.

Huvudfrågan är dock: Vem skall bedriva denna tvärvetenskapliga forskning? I Nederländerna finns ingen nationell institution där man kan utbilda sig till trädgårds- eller landskaps-historiker, och inte heller finns det någon särskild utbildning för den som vill syssla med trädgårdsrestaurering. En sådan institution skulle inte enbart ge den nödvändiga grunden för utbildning och forskning, den skulle också skapa ett forum för utveckling av idéer och teoretiska ansatser. Förvisso forskas det mycket vid de olika institutioner som arbetar med vårdprogram, men där finns det tyvärr inte mycket utrymme för analys och utvärdering. Flera privata konsultföretag med konsthistoriker och landskapsarkitekter har dykt upp också på detta område, men de har inte tillgång till centrala bibliotek eller arkiv. Universitetsbiblioteket i Wageningen har dock ett arkiv över landskapsarkitekter och samlar data och dokumentation om parker och trädgårdar, särskilt för tiden efter 1850.

Lantbruksuniversiteten har åsidosatt trädgårdskonstens historia, och det finns endast en handfull landskapsarkitekter med ett tvärvetenskapligt intresse för ämnet. Lantbrukshögskolan i Larenstein är den enda akademiska institution som erbjuder en interdisciplinär kurs i

restaureringsarbete. Kursen finansieras delvis av stiftelsen för privata historiska lantegendomar, som också flitigt utnyttjar den för att utbilda sina trädgårdsmästare och medlemmar.

Andra värdefulla initiativ har också tagits. En detaljerad guidebok över nederländska trädgårdsanläggningar av Carla Oldenburger-Ebbers (som arbetar på biblioteket i Wageningen) har öppnat ämnesområdet för en bred allmänhet; en sammanslutning av trädgårdshistoriker, Cascade, har bildats och många museer har tagit upp trädgårdstemat i utställningar och publikationer.

Samarbete nu och i framtiden

Teknisk utbildning finns endast vid institutionen för landskapsarkitektur vid Tekniska universitetet i Delft, medan den arkitekturhistoriska institutionen vid Fria Universitet i Amsterdam (där jag är verksam) är den enda som erbjuder någon djupare akademisk undervisning i landskapsarkitektur och engagerar sig i forskningsprogram och publicering. Dessa båda institutioner har sökt varandras samarbete för att försöka integrera arkitekturhistorikerns och landskapsarkitektens perspektiv på den historiska forskningen. Det första samarbetsprojektet gällde terrassträdgårdarna i Neercanne från slutet av 1600-talet (fig. 10). Det historiska bakgrundsmaterialet var vårt ansvarsområde, medan Tekniska universitetet i Delft ansvarade för utgrävningarna och projekteringen av återuppbyggnaden. Tillsammans med ägaren och ett konsulterande landskapsarkitektkontor har vi gemensamt försökt åstadkomma en tolkning av data och en möjlig plan för restaurering. Meningen är att denna plan skall diskuteras också vid ett internationellt seminarium - detta är viktigt, eftersom kulturhistoriska och tekniska ställningstaganden inte alltid är förenliga med ägarens personliga tyckande.

Detta sista exempel visar hur väl vi behöver varandras kunskaper. Jag känner att tiden nu på många sätt är mogen för ett utvidgat utbyte och samarbete. Såväl offentliga som privata institutioner har upptäckt vilket stort intresse det finns för upprustningsarbete, men de står ändå lite villrådiga eftersom de nödvändiga specialistkunskaperna är spridda på många olika händer.

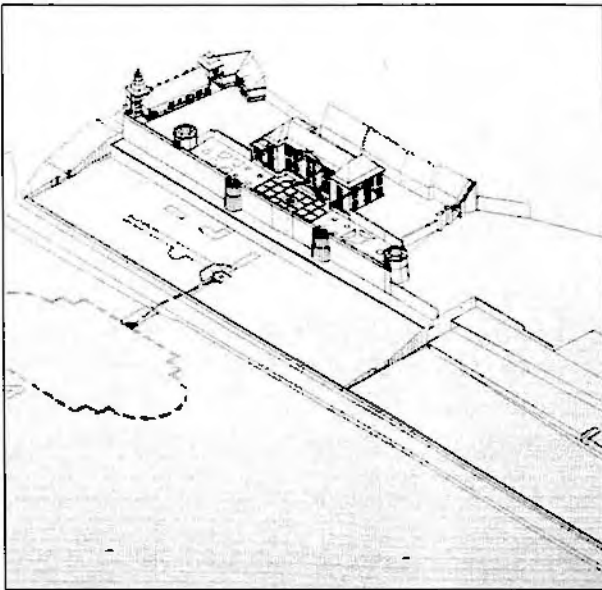

Fig. 10 – Digital ritning från utgrävningen av terrassträdgårdarna från cirka 1710 i Neercanne, nära Maastricht. Upprättad av restaureringsavdelningen vid Tekniska universitetet i Delft.

Det finns en genuin önskan om bättre förståelse för vad trädgårdsrestaurering verkligen innebär: i vilka lägen skall historisk autenticitet eftersträvas, när kan modifieringar tillåtas, när respektive hur skall man kunna lägga till något nytt med lyckat resultat? Landskapsarkitekter, markägare, finansiärer, historiker och trädgårdsmästare behöver alla ett forum där de kan diskutera sina problem, nå samförstånd, utbyta erfarenheter samt föra sina erfarenheter vidare till kommande generationer av yrkesfolk, akademiker och amatörer.

Efter de senaste 20 årens långsamma men innehållsrika utveckling anar jag nu en betydligt snabbare utveckling under de kommande åren, förutsatt att den allmänna ekonomiska situationen förblir stabil. Insikten i mitt land växer om att parker och trädgårdsanläggningar är en väsentlig del av vårt kulturarv, och att de inte får förloras som konstform. Vetskapen om att detta är frågor av ökande betydelse också på andra håll förstärker bara nödvändigheten av att finna lösningar på det nationella planet.

LITTERATURTIPS

Det finns inte mycket litteratur på engelska om holländska trädgårdar, men ett särskilt holländskt temanummer av *Journal of Garden History* 1 (1981) nr 4 innehåller artiklar om växter för restaureringen av Het Loo, "*Dutch Country Seats Considered as Historic Monuments*" samt en inte helt modern men fortfarande användbar bibliografi. Nyare kunskap om det holländska 1600-talet kan inhämtas i *Journal of Garden History* 8 (1988) nr 2 & 3 samt i *The Dutch Garden in the Seventeenth Century*, Washington, Dumbarton Oaks 1990 (Colloquium on the History of Landscape Architecture XII).

Användbar och inspirerande är också C.S. Oldenburgs *De Tuinengids van Nederland*, Rotterdam, De Hef 1989, som är en vägvisare till de många okända trädgårdarna i Holland. Från och med 1995 publiceras *Tuinkunst*, en årsbok för holländsk trädgårdskonst med engelska sammanfattningar, utgiven av Architectura et Natura Press, Amsterdam.

NÅGRA ANVÄNDBARA ADRESSER

De Nederlandse Tuinenstichting (Holländska trädgårdssällskapet), Herengracht 476, 1017 CB Amsterdam

The Department for Special Collections/ Springer Library and Archives of the Agricultural Library, Wageningen, Agricultural University, Postbox 9100, 6700 HA Wageningen (tel. 08370-83028, fax 08370-84761) - har bra bibliotek och samlingar, särskilt för 1800- och 1900-talet

Rijksdienst voor de Monumentenzorg (som sysslar med kulturminnen), Broederplein 41, 3703 CD Zeist (tel. 03404-83211) - har en avdelning för historiska trädgårdsanläggningar och ett bra bibliotek

Dr. Erik A. de Jong är verksam vid Institutionen för Arkitekturhistoria, Fria Universitetet i Amsterdam, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam.

Att handskas med parker och trädgårdar

– exempel på fyra problemkomplex

Lundagård - historiska överlagringar och autentisk substans

AV STEN ÅKE NILSSON

Intresset för Lundagård har under senare tid knutits till några av de åldriga, knotiga almarna, och många har i dag svårt att se parken för bara träd. Den klara formen i 1700-talets anläggning har successivt gått förlorad i mötet med 1800-talets tillägg. Universitetshuset har skapat en ny axialitet i stadsrummet och en ny anläggning tvärs över den gamla ...

Överlagringarna berikar miljön men ställer också speciella krav på vården av området. Varje ingrepp kräver förståelse för det historiska

förloppet och de intentioner som låg bakom förändringarna.

Eftersom Lundagård liksom Kungsträdgården i Stockholm är en vital del av stadscentrum måste bevarandenaspekterna också förenas med andra krav på utnyttjande – i Lund är de återkommande karnevalerna megahändelser, men även i vardagslag är genomfartstrafiken betydande.

Det första Lundagård

Historien börjar emellertid inte på 1700-talet. I området norr om Domkyrkan residerade de medeltida ärkebiskoparna och deras efterföljare. Från 1100-talets början, åtminstone, fanns här en bebyggelse som är mycket ofullständigt känd men som i ett skede fungerade som forum för en stor del av Norden. Det första Lundagård var liktydigt med curia Lundensis, och finns belagt från 1300-talet.

Reformationen medförde förstås flera förändringar, och när Kungshuset uppfördes 1579-80 var det avsett som residens för den danske

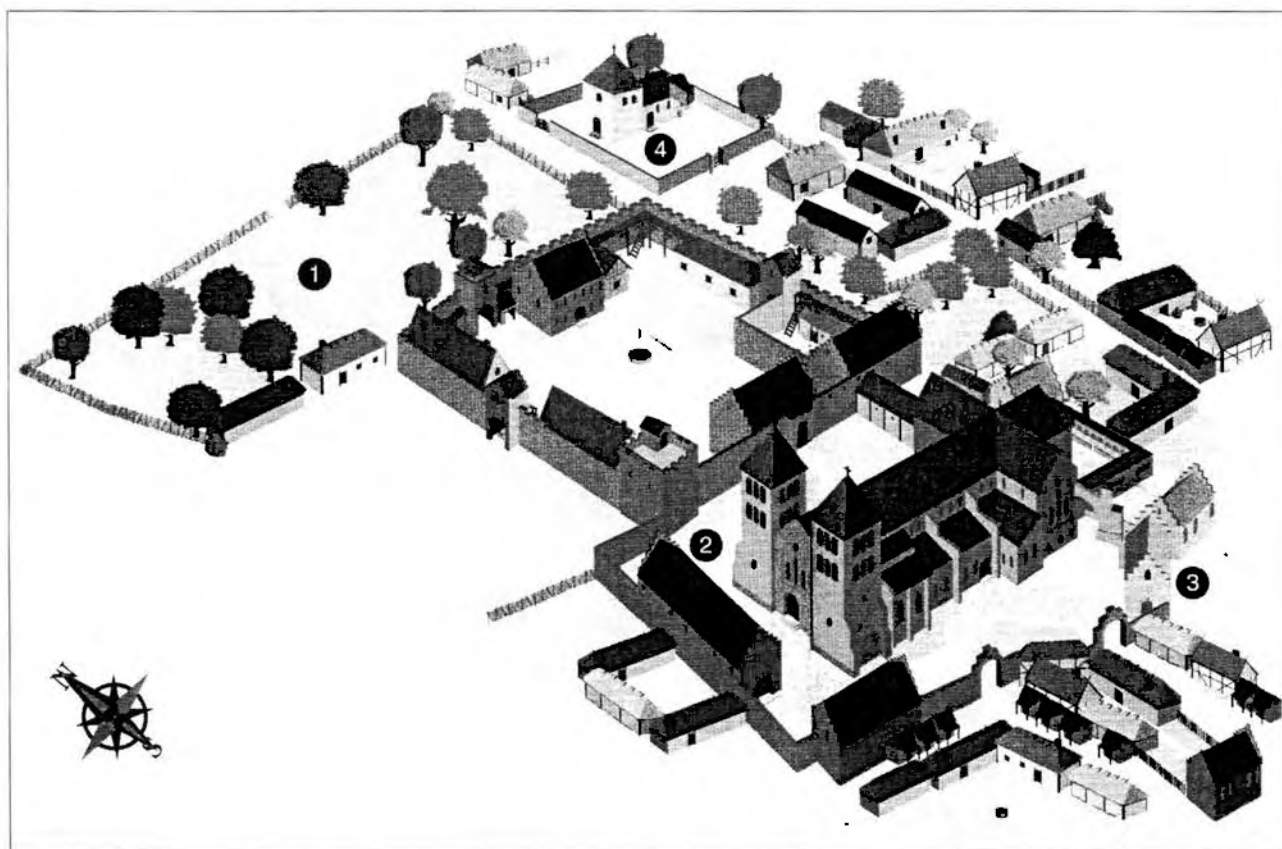

Fig. 1 – Rekonstruktion av ärkebiskoparnas Lundagård vid medeltidens slut: 1. fruktträdgård (nuvarande Universitetsplatsen), 2. domskolan, 3. Liberiet, 4. S:t Pauls kyrka. Teckning: Petter Lönegård, Lund 1994.

kungens befallningshavare eller lensmand. Det övergick i svensk ägo 1679 och donerades 1688 till Lunds universitet.

Kungshuset, som också kallas Lundagårdshuset, är den enda byggnaden från det gamla komplexet som i dag befinner sig över jord. Det som fanns kvar av äldre bebyggelse togs bort eller raserades och begravdes i samband med anläggningen av parken på 1740-talet, då över tre tusen lass med jord kördes hit.

Åtgärderna föregicks av decennier av vanvård. I slutet av 1730-talet beskrevs platsen av Sven Bring som en rest ”af fordna ålderdomen, öfverhöljd med förfallna och nedbrutna murar, samt öppen för alla varelser af djurriket”.

Carl Hårlemans Lundagård

Den första ansatsen till våra dagars Lundagård togs då man hägnade in platsen för att hålla djuren borta. I samma skede engagerades Carl Hårleman.

Hårleman var en väl förfaren arkitekt och byråkrat. Från sin ställning som ledare av slottsbygget i Stockholm hade han samlat mer och mer makt i sin hand och lagt grunden för det ämbetsverk som kom att kallas Byggnadsstyrelsen.

Hårlemans uppdrag i Lund var i första vändan blygsamt. Han engagerades i upprustningen av Lundagårdshuset och konsulterades också angående ett nytt ridhus för akademien. Han granskade de förslag som förelåg och uppfattade både sakernas bedrövliga tillstånd och utmaningen att ordna upp hela området, som i denna veva kom att utökas genom nya markförvärv då Universitetet köpte den s. k. Paradislyckan samt den tomt som gränsade till denna. De båda egendomarna slogs samman och fick i stort den utsträckning som sedan gällt för Södra lasarettområdet. I och med detta hade Hårleman ett ordentligt spelrum för sina ambitioner.

Hårleman var inte stadsbyggare i första hand och inte heller trädgårdsarkitekt, även om han sett och lärt åtskilligt på sina resor ute i Europa, men han visste hur man ordnade gamla och nya byggnader till en storslagen helhet. Han visste att utnyttja grönska och vatten ...

I den generalplan som graverades av Jean Eric Rehn 1748 lyckades Hårleman fånga in hela perspektivet från Domkyrkan norrut mot

Vallgatan (fig. 2). Paradislyckan presenterades som en möstergillt ordnad plantage. Stallmästarens gård med manbyggnad, stall och ridhus fick en framträdande plats ovanför Paradisgatan. I söder markerades mittaxeln av en spegeldamm i centrum av en botanisk trädgård och av två större hus: ett nyanlagt orangeri och akademiens gamla flaggskepp, Lundagårdshuset. Söder om detta i sin tur förlades den inhägnade Academie gården eller Lundagård som ett system av alléer och gröna gräsplaner.

Hårlemans plan för Lund påminner om den han några år tidigare författade för Uppsala, där man på 1740-talet också byggde för universitetets räkning och iståndsätte den gamla botaniska trädgården. Han samarbetade där med Linné.

Hårleman var för Linné något av en hjälte och en hjälpare i många skiften, ”den endaste, som jag sedt med allware och af hiertat vårdat sig om wettenskaper”, skrev han i ett brev till sin vän, archiatern Bäck. Det var också Linné som gav oss den första kommentaren till Hårlemans insatser i Lund i de ofta citerade raderna ur Skåneresan:

”Lunda-Gården, som framam för Academien war anlagd af vår makalösa Öfwer Hof-Intendent Herr Baron Hårleman, war oförliknligt präktig med de många slags trån han war prydd; utom det at han war omgifwen med en fast mur och stängd med tre wackra järnportar.”

Uttalandet har ibland uppfattas som smicker. Linné var som antytt på flera sätt beroende av Hårleman, och det nyplanterade Lundagård kan inte har tett sig särskilt imponerande. Men Linné jämförde förstas med det tillstånd han mindes från sin studenttid, det förfall som Bring påtalat, och med Lund som det alltjämt framtonade utanför akademiens område – kontrasten var slående.

Lunds krokiga och trånga gator hade utmanat många vänner av ordning, och man hade gång efter annan lämnat förslag till en mera rationell stadsplan. Men få förändringar hade genomförts, och som helhet avvek 1700-talets Lund inte mycket från senmedeltidens. I det historiskt växta oregelbundna mönstret såg Hårleman och hans upplysta samtid inte mycket av värde. Tvärtom. Det sköna närmade man sig med passare och linjal. En trädgård lagd i terrasser, med snörräta alléer och ansade parterrer representerade en verklighet av helt annan dignitet.

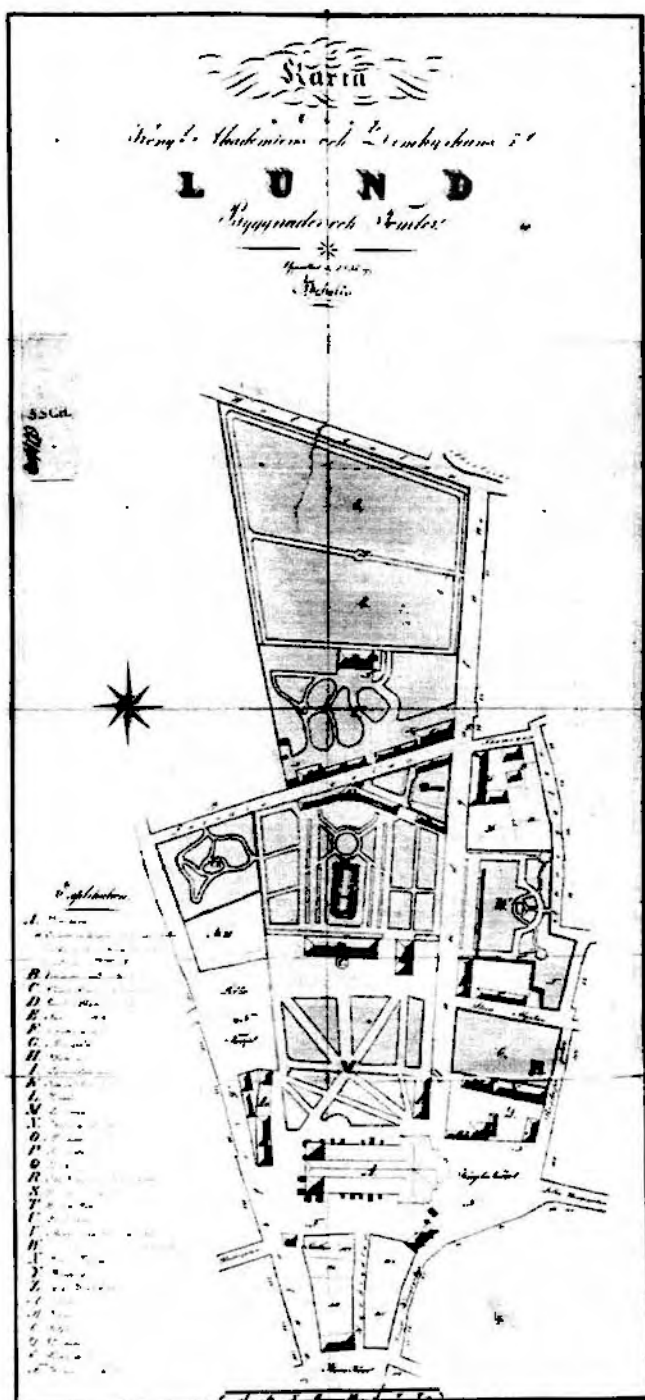

Fig. 2 – Carl Hårlemans första utarbetade plan för Lundagård, graverad av J.E. Rehn, 1748. LUB.

Kanske kan det nya Lundagård rent allmänt uppfattas som en seger för Förnuftet och Vetenskapen, som en genomtänkt geometrisk modell i det regellösa stadsrummet. Hårleman tyckte själv att akademien äntligen fått "ett anständigt utseende".

Bakom planeringen anar vi också ambitionerna att inlemma den lilla universitetsstaden i riket som helhet och i en större europeisk gemenskap.

Lundagård kan förefalla som en enkel till-

lämpning av principer som länge varit i svang runt om i Europa. Men i själva verket anpassade sig Hårleman i flera avseenden efter lokala omständigheter. I praktiken kom Lundagård också att avvika från den ursprungliga planen.

Trädgården begränsades till att börja med av redan uppförda mursträckningar; även entréerna var givna. Konturerna av den nya anläggningen sammanföll således på flera punkter med den gamla. Då man djupgrävde för att plantera den västra alléen stötte man på betydande rester av äldre murverk - här låg enligt arkeologerna ladugård och lada på ömse sidor om ett portus. Det nya inslaget var allésystemet, men också detta kom att inrättas efter de förutsättningar som gällde på platsen. Så skär mittaxeln inte rakt genom Lundagårdshuset. Detta är nämligen något osymmetriskt med tornet förskjutet åt väster.

Planen verkar tänkt för platta marken, men Lund uppvisar i själva verket betydande nivåskillnader. Mellan Lundagårdshusets grundnivå och södra allén skiljer det flera meter.

Hårleman kunde ha föreslagit en terrasserings men behöll backen - och denna ger den senbarocka anläggningen en alldeles unik prägel. Lika okonventionellt är valet av träd.

Karaktärsträdet i 1700-talets parker och alléer är linden, som växer förhållandevis snabbt och lätt låter sig forma till arkader och gröna rum. Linden finns och fanns från början i Lundagård men i en brokig samling av andra trädslag; Linné talar om "många slags trän", och man har menat, att Eric Gustaf Lidbeck utnyttjat tillfället att här skapa ett arboretum som ett pedagogiskt komplement till trädgården på motsatta sidan.

Lidbeck kom till Lund 1750 och blev några år senare professor i naturalhistoria och föreståndare för den botaniska trädgården.

Växtbetingelserna var säkerligen inte lika goda för alla trädslag. Flera av de först planterade träden dog, men mångfalden tillgodosågs också i fortsättningen. I ett par omgångar införskaffades bokar, ekar, lönnar, almar, aspar, rönnar, björkar, alar, aplar, häggar och sälgar i ett jämt antal i de flesta fall - men endast lindar i den mängd som erfordrades för en av de långa alléerna.

Hårlemans plan har plats för 180 träd, vilket tyder på att man från början avsåg att begränsa

kronorna, förmodligen genom formklippning. De nyplanterade träden måste ha stått mycket tätt, men hur de grupperades vet vi inte. Kastanjerna sattes möjligen i en rundel framför entrén till Lundagårdshuset, och ett likartat arrangemang kan ha avslutat Filosofgången. Kastanjen var en nyhet i dessa sammanhang – den lilla kastanjeallén framför China slott på Drottningholm är någorlunda samtida.

De lindar som nu växer i parken är emellertid betydligt yngre; de förekommer bl. a. i de sneda alléer som tillsammans med mittgången bildar en gåsfot, eller patte d'oise, efter fransk förebild.

Romantikens Lund

När Hårleman dog 1753 var Lundagård knappast mer än en plantskola. Träden fick sedan växa utan att beskäras. Efterhand som decennierna gick ändrades natursynen. Den franska formträdgården gav plats för den engelska parken.

En svensk trendsättare i dessa sammanhang var Jonas Carl Linnerhjelm, som med sina resebrev från olika delar av Sverige propagerade för det pittoreska i alla former; han fångade upp signalerna från män som William Gilpin och Richard Payne Knight.

Linnerhjelm kom till Lund 1803, i slutet av augusti. Tiden var inte särskilt väl vald med hänsyn till akademiens arbete; bibliotekarierna var borta, lärosalarna tomma och observatoriet stängt. Verksamheterna i Lundagårdshuset låg helt nere. Men Domkyrkan fanns att beskåda och genomgicks med stor noggrannhet och Akademi-Trädgården karakteriserades i följande melankoliska rader:

”Den här väl aldrig kunnat kallas vacker eller prydlig, kanske inte ens den tid, då man af allmänna smaken, eller åtminstone allmänna bruket, fann de klippta ganar, pyramider och klot, eller ännu konstigare figurer, hvaraf denna prunkade, vara outhärliga grannlåter; men nu saknade den äfven behaget af växternas friskhet. De tycktes tyna lika med den utgamla Trädgårdsmästaren, som har dem under sitt anseende. Också Paradislyckan med sina gamla planteringar karakteriserades som starkt förfallen: ”Blott en liten hög lund af almar vid lyckans

ena sida, lemnar ännu en tillflykt för skuggorna och lugnet.”

I nästan samma termer beskrev dansken Christian Molbech några år senare Lundagård som en vänlig och skuggrik lund.

Romantikens resenärer uppfattade inte längre parken som ett stycke ordnad natur i verkningsfull kontrast till en oordnad omgivning utan som ett komplement till skogen på andra sidan slätten.

Men 1802 hade man gjort det första betydande ingreppet i Lundagård. Det är förbryllande att varken Linnerhjelm eller Molbech nämner detta, för enligt en annan observatör - Achatius Kahl – låg Lundagård efter den omilda behandlingen som ett svedjeland i väntan på elden. Avsikten var att ”befordra trädens växtlighet och lummighet”, men metoden var brutal. Stammarna kapades cirka tre meter över marken. Många studenter demonstrerade mot härjningarna och drog med sig primus Esaias Tegnér, som senare berättat om händelserna. Beväpnade med avhuggna grenar tågade demonstranterna till rektors hus där de blockerade entrén och ropade Preat Rector, vivat Lundagård!

Strax innan hade Universitetet invigt en nybyggnad i Lundagård, ett tegelhus som gick under namnet Kuggis. Detta låg som en flygel till Lundagårdshuset på östra sidan, och man hade planer på att uppföra en pendang i väster. I samband med bygget röjdes platsen framför, och, som Axel Törje påpekat, kan detta möjligen ha varit den faktor som utlöste trädskapningen. Törje har också berättat om Akademiens ambition att snygga upp i parken. Lidbecks efterträdare Anders Johan Retzius skall då ha hänvisat till Hårlemans plan som modell för gångarna och återställandet av förlorade grönytor – ett säreget rekonstruktionsförsök, kan det tyckas, som dock överensstämmer med en mera allmän tendens i detta skede att återknyta till formträdgården.

Lundagårdsmuren rivs, varningsflaggan hissas

En av utgångspunkterna för Hårleman och generationen efter honom var uppfattningen av trädgården som en inhägnad plats: murarna skyddade växtligheten och utnyttjades för plantering

av hassel och kaprifol, men de markerade också en social gräns. Lundagård var akademiens och akademikernas område, övriga stadsbor var utestängda, liksom de lantliga gäster som under marknadsdagarna stöjde på Lilla Torg.

Denna ordning visade sig emellertid svår att upprätthålla, och under Lars von Engeströms kanslerstid vidtogs de första anstalterna för att riva Lundagårdsmuren. Sydturen föll först, i juli 1817. Efter långa diskussioner föll också den västra muren, 1837, och den östra fem år senare. Därmed var parken enligt en skribent i Lunds Weckoblad, "genomskinlig på alla håll till särdeles nöje för de kringboende", men också till stor förläppelse för många studenter, som tyckte att de miste ett viktigt privilegium.

Det var inte bara murarna som föll, också många träd och grenar gick i backen. Enligt Törje "avverkades" parken gång på gång under 1800-talet. Hela träd togs bort då de skuggade för mycket eller topphögs då de skymde utsikten. Astronomerna i Lundagårdshusets torn behövde fria siktlinjer för sina instrument.

Till dessa organiserade ingrepp kom stormarna. Efter julstormen 1824 höll man auktion på kullblåsta träd. Det stormade igen 1882, och nu hissades varningsflaggan. Folkets tidning rapporterade:

"Lundagårds träd börjar luta till fall. Den senaste stormen for illa fram med de gamle, och det visade sig att vid stormväder är det livsfarligt att besöka Lundagård."

För dem som följt debatten kring Lundagård under de senaste åren verkar dessa formuleringar märkvärdigt välbekanta.

Carl Georg Brunius som kritiker och arkitekt

Debatten har lett till en polarisering. Mot Hårlemans plan som utgångspunkt för en förnyelse av parken har man ställt kraven på ett bevarande, så långt möjligt, av de gamla träden med sin "hugsvalande skröplighet och ojämförliga skönhet." Varför inte låta dem leva sitt liv till slut med lämplig terminalvård som enda insats? En återgång till Hårlemans plan vore ett brott mot den historiska kontinuiteten. Hur mycket förlorade vi inte genom Helgo Zettervalls idealistiska restaurering av Domkyrkan; vore inte

Brunius approach ett bättre alternativ?

Som vanligt när det hettar till har argumenten förenklats och förgrovats. Vid en närmare granskning av Brunius insats visar det sig att dennes exempel knappast är efterföljansvärt. Han var i själva verket en hårdhänt förnyare, när han fick tillfälle. Så ville han exempelvis dra en tolv meter bred förbindelseled norr om Domkyrkan i omedelbar anslutning till Lundagård; idealet för honom var Sandgatan, "den rätaste och vackraste i staden".

Mot denna bakgrund kunde man förvänta sig att Brunius skulle uppskatta klarheten och symmetrin i Hårlemans generalplan, men det gjorde han inte alls. Han hatade tvärtom allt det som 1700-talet stod för och levererade bitter kritik. I sin bok om Lunds domkyrka avfärdade han Hårlemans insatser under rubriken "Biskopar och domprostar samt kostsamma men planlösa byggnadsföretag vid akademien". Han anmärkte bl a att Hårleman behållit den gamla (och snett anlagda) Paradisgatan och dömde ut orangeri-byggnaden som "rent af idévidrig" därför att den hade inslag av bandrustik. Fasaden mot Botaniska trädgården tedde sig i Brunius ögon som en timmerbyggnad!

I den ensidiga debatt han förde med sin föregångare framstod Brunius som en oförskräckt iakttagare men provinsial och amatörmässig i många bedömningar. Som arkitekt gick han i närkamp med Hårleman vid ombyggnaden av Lundagårdshuset.

Hårlemans park måste ses i relation till en huvudbyggnad med tycke av 1700-talsherrgård. Tegelhuset från 1580 hade putsats och avfärgats i en ljusgul nyans och försetts med valmtak. Innan Brunius gick igång med sin ombyggnad av huset avbildade han det i denna gestalt. Hans eget förslag omarbetades i sin tur av Axel Nyström. Husets försågs med en tredje våning; fasaden gjordes symmetrisk och fick fem hela fönsteraxlar på var sin sida av tornet. Med hjälp av rundbågiga blinderingar och friser markerades sambandet med Domkyrkan. Brunius lät också nyhugga en portal av romanskt snitt, som blev huvudentré, medan portalen från den rivna lektoriemuren i kyrkan placerades i byggnadens interiör, som entré till Carolinasalen.

Detta dialogiska spel kan inte enbart förklaras med att Brunius samtidigt arbetade som Domkyrkans arkitekt. Han utgick från att Lun-

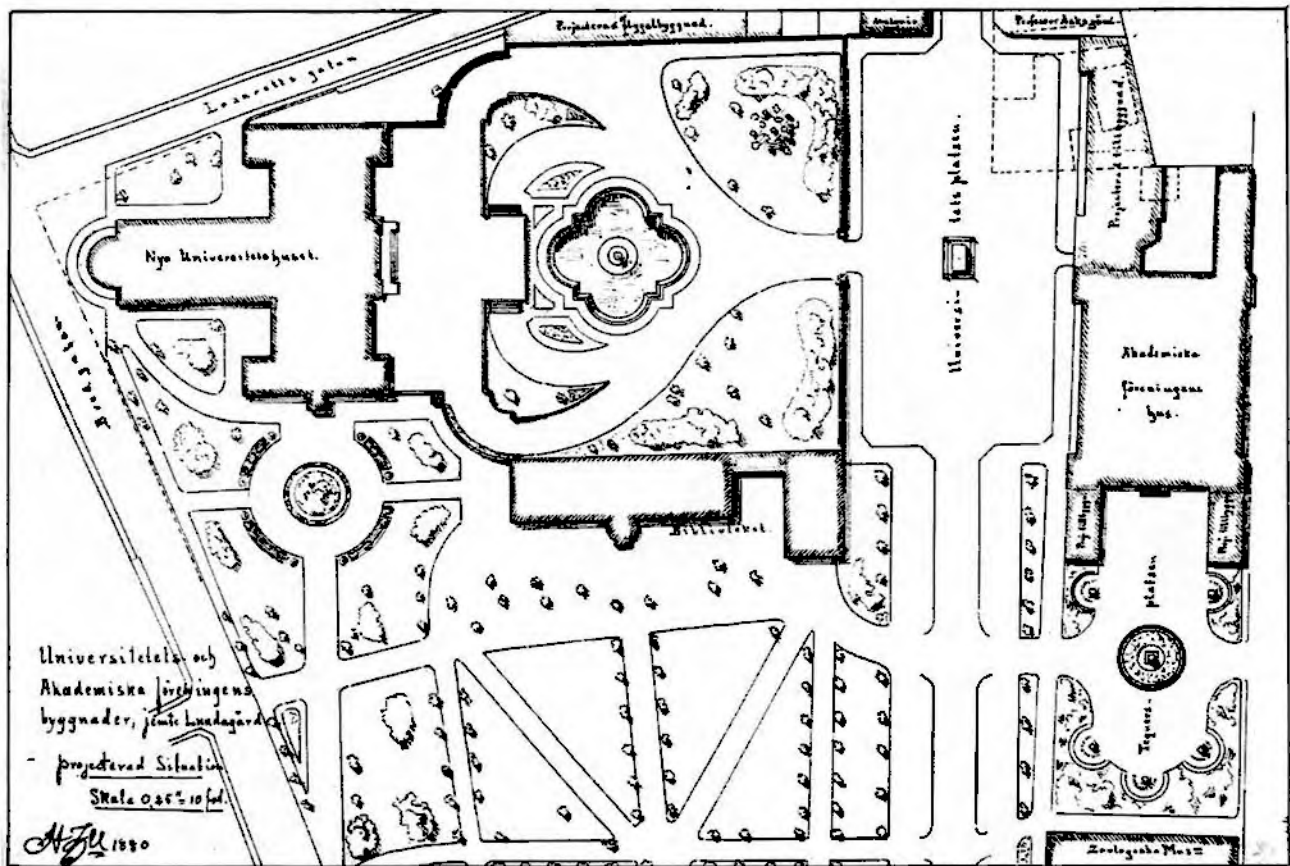

Fig. 3 – Helgo Zetterwalls plan för Universitetsområdet och Lundagård 1880. LUB.

dagårdshuset var medeltida och ville förstärka dess historiska karaktär. Han kom att upptäcka sitt misstag, men han hade då redan format sin idé om medeltidens byggnadskonst utifrån denna felaktiga premis.

Lundagårdshuset omformades igen av Helgo Zettervall, som bl.a. lade till de fantasifulla gavlarna. Han såg också till att Hårlemans ljusa puts knäckades ner, allt för att huset skulle fungera som pendang till Palæstra i den nya helhet som skapades då Universitetshuset uppfördes och Universitetsplatsen anlades i början av 1880-talet.

Helgo Zettervall, H.A. Flindt och cementen

Helgo Zettervall och 1800-talet kom i hög grad att påverka Lundagård även om man inte grep in i själva parken. Omgestaltningen av Lundagårdshuset är redan berörd. Strax väster om detta, i anslutning till allén med almar, skapades en ny parkdel som skulle spela samman med Universitetshusets ståtliga sydfasad. Den övre delen av denna park fick ett fokus i statyn över

Sven Nilsson, naturforskaren. Den nedre är mera diffus. Här låg fram till 1860-talet Lilla Torg.

Mannen bakom den nya trädgårdsanläggningen var den danske gartnern H.A. Flindt, som också utformade den anslutande Universitetsplatsen i samarbete med Zettervall (fig. 3).

I östra delen av Lundagård skedde efterhand flera förändringar som efter rivningen av muren kom att påverka upplevelsen av platsen. Historiska museet, Tegnérplatsen och Akademiska föreningens stora tegelborg tillkom, och Kuggis revs...

Som redan antytts gick Helgo Zettervalls planering stick i stäv mot Carl Hårlemans - från väster till öster. Det nya Universitetshusets ljusa fasad vändes mot AF:s röda fortifikationer, och den gamla axialiteten bröts därmed. Resterna av orangeriet byggdes in i Palæstra, Botaniska trädgården röjdes. Kvar blev några alltjämt grönskande exotiska träd...

Så utplånades de delar av Hårlemans anläggning som låg norr om Lundagårdshuset, men hur gick det med det egentliga Lundagård?

Här har efter Zettervall och februaristormen 1882 inte inträffat några drastiska förändringar. Flera träd har förstås fallit, i storm och stiltje,

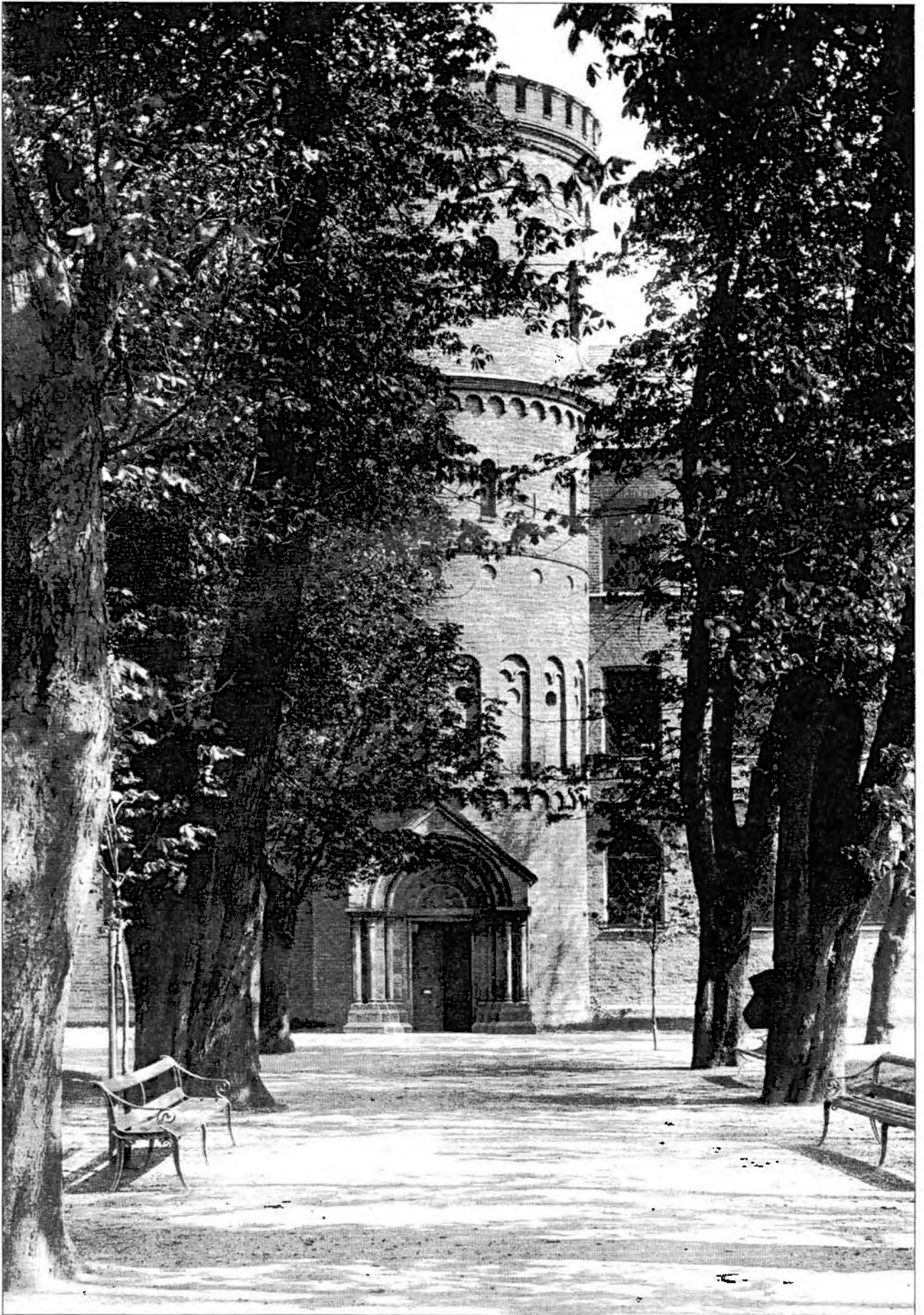

Fig. 4 – Lundagård: Filosofgången och Lundagårdshuset, troligen omkring 1930. Foto: Bagge, Lund.

och några av dem har ersatts med nya, som haft svårt att hävda sig under de gamla kronorna.

De stadsträdgårdsmästare som svarat för vården har sett som sin uppgift att bevara så mycket som möjligt av det äldre trädbeståndet. Redan på 1870-talet drog man grova järnband mellan kastanjerna i Filosofgången, och senare har flera andra träd fått förstärkning av samma slag (fig. 3). Under 20-talet plomberades många av träden med cement. Håligheterna i Lidbecks alm svalde inte mindre än 40 hektoliter. Denna bjässe, som under senare tid stod som en solitär vid Lundagårdshusets västgavel, angreps slutligen av almsjukan och fälldes för ett par år sedan tillsammans med ett par yngre almar.

Gräset har växt dåligt i skuggan av de stora träden och för övrigt slitits hårt under karnevalerna. De distinkta dragen i Härlemans plan har successivt suddats ut. Det är inte många som i dag uppfattar alléerna och gångsystemet - helheten ter sig som en åldrig lund, kanske samtida med Domkyrkan, eller möjligen ännu äldre?

Principerna för en förnyelse av parken

Det första påtagliga initiativet till en förnyelse av parken togs 1987 av en mindre grupp intresserade som sedan utvidgades till att omfatta samtliga markägare och på annat sätt ansvariga.

Arbetet resulterade i en utställning och ett idéseminarium och slutligen en arkitekttävling, allt för att få fram alternativa förslag till förnyelsen. Det är nämligen inte självklart hur denna skall genomföras.

Av trädbeståndet från omkring 1750 återstår i dag ungefär 10%. Grunddragen av den ursprungliga anläggningen dokumenteras av bevarade planer, men arkitektens intentioner är ofullständigt kända. Den autentiska substansen är således begränsad, och det kan därför inte bli fråga om att i alla detaljer rekonstruera "Carl Härlemans Lundagård" – det skulle till att börja med bli svårt att få gehör för ett återuppförande av Lundagårdsmuren med portar och grindar...

Sven-Ingvar Andersson, som för övrigt deltog i arkitekttävlingen om Lundagård, har i ett par sammanhang angett principerna för förhållandet till en historisk park. En regelrätt rekonstruktion kan tänkas, om källäget tillåter det.

Fig. 5 – Varning... Anonymt foto våren 1990.

De andra alternativ som erbjuder sig är renovering och fri förnyelse.

Då det gäller Lundagård anser jag själv att man bör satsa på en renovering, så långt möjligt, av 1700-talets park, den sista lilla återstoden av det område som utformades i enlighet med Carl Härlemans generalplan. Stads- och universitetshistoriska skäl kan anföras, liksom konsthistoriska. Lundagård är både i sitt lokala sammanhang och på riksplanet av betydande värde.

Å andra sidan måste 1800-talets bidrag också beaktas, och då det rör sig om ganska disparata gröna rum och byggnader är den slutliga utformningen en kvalificerad gestaltungs-uppgift. Detta var också huvudargumentet för arkitekttävlingen.

Under senare år har arkeologerna allt tydligare markerat sitt intresse för området, och i dag föreligger också en plan för deras arbete. En förutsättning för en seriös undersökning av det medeltida materialet under jord är möjligheten att ta upp större schakt, och detta i sin tur förutsätter att man faller flera träd åt gången. Detta var i själva verket ambitionerna redan 1987, att förnya genom att ersätta hela alléen.

Not

En tidigare version av denna text publicerades i Ale, 2, 1990, med källhänvisningar; till dessa skall läggas en utredning av A Andrén, Peter Carelli & Torvald Nilsson, Lundagård före Härleman, Arkeologiska rapporter från Lund, nr. 9, Kulturen, Lund 1995.

Sten Åke Nilsson är professor i konstvetenskap vid Lunds universitet.

Övedskloster - landskap, park och trädgård

AV ÅSA AHRLAND

Var börjar och slutar egentligen en trädgårdsanläggning? Frågan kan kanske tyckas överflödig. Den geografiska utsträckningen av en trädgård ter sig ju på en plan många gånger självklar. Ett besök i anläggningen visar dock ofta att gränserna inte är fullt så uppenbara som de först kan tyckas. Uttrycket "borrowed landscape" används ofta på engelska för de utblickar över det omgivande landskapet som ingår som självklar del i en landskapsparks form och idé. Vyerna över landskapet runtomkring är lika viktiga som de som parken själv erbjuder. I 1700-talets England kunde en hel by flyttas för att inte störa vyn från parken vid herresätet.

På samma sätt ingår omgivningen i upplevelsen av många formella anläggningar. Redan på 1400-talet anlades terrasserade trädgårdar i trakten kring Florens på de branta bergssidorna med det toscanska landskapet utanför som en viktig dimension i anläggningens uppbyggnad. En trädgård kan också ingå som en integrerad del i ett större landskap, där byggnader, trädgårdar, parker, alléer och den brukade jordbruksmarken tillsammans bildar en ordning, en enhet. Ett exempel på detta är godsmiljön Övedskloster i Skåne, åt vilken jag ägnar min forskning. Anläggningen har i stora drag förblivit som den skapades under andra hälften av 1700-talet och är en god utgångspunkt för att diskutera frågeställningar som uppkommer vid skydd av miljöer av denna typ.

Övedskloster med sina långa alléer och böljande jordbrukslandskap kring Vombsjön (fig. 1) utgör förmodligen ett av de mera välkända godsens i Skåne. Anläggningen skapades under den formella erans sista timme, då nya idéer angående människans förhållande till naturen började ta form. Övedskloster representerar en intressant mellanform mellan de

äldre formella idealen och den nya landskapliga stilen från England. Anläggningen rymmer på samma gång både storslagenhet och ett slags otvungen enkelhet. Utformningen var också starkt influerad av den förändrade synen på lant-hushållningen. Från att tidigare ha varit något av adelsmannens fritidsnöje kom den att under 1700-talet att betraktas som en seriös sysselsättning av närmast patriotiska dimensioner.

Anläggningarna vid Övedskloster - en historisk tillbakablick

Övedsklostrets historia går som namnet antyder långt tillbaka i tiden. Redan under andra hälften av 1100-talet grundade premonstratensermunkar ett kloster på platsen. Detta tycks ha varit relativt välbärgat; Övedskloster hade vid reformationen på 1530-talet ett hundratal gårdar under sig i trakten. Klostrets huvudbyggnader låg grupperade kring en klostergård med kyrkan på norra sidan och porthuset i väster. Inga rester av klosterbyggnaderna återfinns på platsen idag, då Övedskloster eldhärjades svårt bland annat i början av 1600-talet. Ruinen av den gamla klosterkyrkan kom dock att stå kvar vid borggården in på 1700-talet, då den revs av den nye ägaren Hans Ramel. Kunskapen är generellt sett relativt liten om medeltida klosterträdgårdar, såväl i Sverige som på andra håll. Man kan utgå ifrån att det på Övedskloster fanns en köksträdgård, en örträdgård och en fruktträdgård; var dessa var belägna är idag dock svårt att säga.

Fig. 1 – Utsikt över landskapet med huvudallén in till Övedskloster och Vombsjön i bakgrunden.
Foto: Åsa Ahrland.

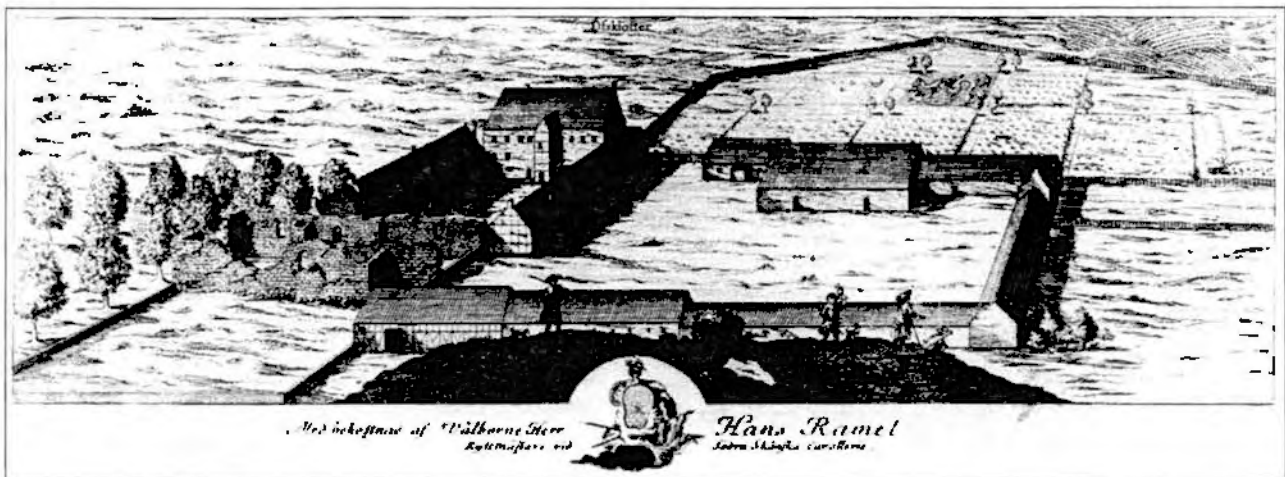

Fig. 2 – Gerhard von Buhrmans kopparstick över Övedskloster från 1680-talet. Den gamla klosterkyrkan står på den norra sidan av borggården.

Den första kända illustrationen av Övedskloster härrör från 1680-talet och utfördes av Gerhard von Buhrman. Sätessgården ägdes då av den svenske fältmarskalken Carl Mauritz Lewenhaupt, som hade köpt den från dansken Henrik Lindenow efter freden 1658, då Skåne blivit svenskt. Buhrmans kopparstick (fig. 2) visar att byggnaderna vid denna tid låg arrangerade kring två gårdar, en borggård och en ladu- eller stallgård. Ladugårdshuset, byggt 1622, står fortfarande kvar på platsen. Söder om detta låg en inhägnad trädgårdsanläggning indelad i kvadratiska odlingkvarter med träd, förmodligen fruktträd, planterade i hörnen. Trädsamlingen öster om klosterkyrkan skulle kunna indikera en fruktträdgård. Knappt femtio år senare, 1726, skulle å andra sidan området på en lantmäterikarta omnämnas som "den nya trädgårdsplatsen", till vilken ån från Öveds by leddes ner i en kanal. Söder om boningshuset låg humlegården och den gamla blekehagen, där tyger lades ut för att blekas i solen.

Mot mitten av 1700-talet började kavallerikaptenen Hans Ramel (1724-1799) umgås med planer på att överta Övedskloster från sin svåger Adam Lewenhaupt. Vännen Carl Hårleman fick uppdraget att göra ritningar över en ny anläggning, och 1753 övergick sätessgården i Ramels ägo. Denne representerade en ny typ av godsägare som började komma fram vid denna tid: en arbetsam, progressiv lantbrukare som med hjälp av nya vetenskapliga rön ständigt omprövade metoder inom jord- och skogsbruk. Detta rimmade väl med svensk ekonomisk politik på 1700-talet, där de merkantilistiska idéer-

na dominerade. Det gällde att öka den inhemska produktionen för att uppnå en så hög grad av självförsörjande som möjligt och slippa beroendet av utländska varor. Kopplingar kan också göras till det engelska Whigpartiets idéer angående jordägarens moraliska plikt att odla sin mark och de franska fysiokraternas uppfattning om jorden som den enda egentliga produktiva näringen.

Men för Ramel och hans gelikar var det inte bara en fråga om att höja produktiviteten. Det gällde också att förbättra landskapet ur ett estetiskt perspektiv. De ekonomiskt och samhällsligt nyttiga aspekterna skulle förenas med det sköna enligt principen *utile dulci*. Parallellerna är uppenbara till fenomenet Rural Gardening i England under tidigt 1700-tal, där hela godsanläggningen blev föremål för medveten formgivning. Förespråkarna hävdade att denna i ännu högre grad än en trädgård kunde skänka ägaren nöje, genom den nyttodimension som odlingslandskapet representerade. Så konstaterade också de båda vännerna Emanuel de Geer och Adolf Fredrik Barnekow då de besökte Övedskloster på sin resa genom Sydsverige 1768 att: "Blifver då Desseinerne till Corps de Logis och trädgården färdiggöras, utan gensägelse den bäst byggda och wackraste af alla skånska gårdar."

Hans Ramel hade vid tiden för övertagandet av Övedskloster sedan en tid varit sysselsatt med en större omdaning av godset Hviderup, där han lät uppföra moderna ladugårdsanläggningar, introducerade nya jordbruksmetoder och etablerade ansenliga plantskolor. Han byggde

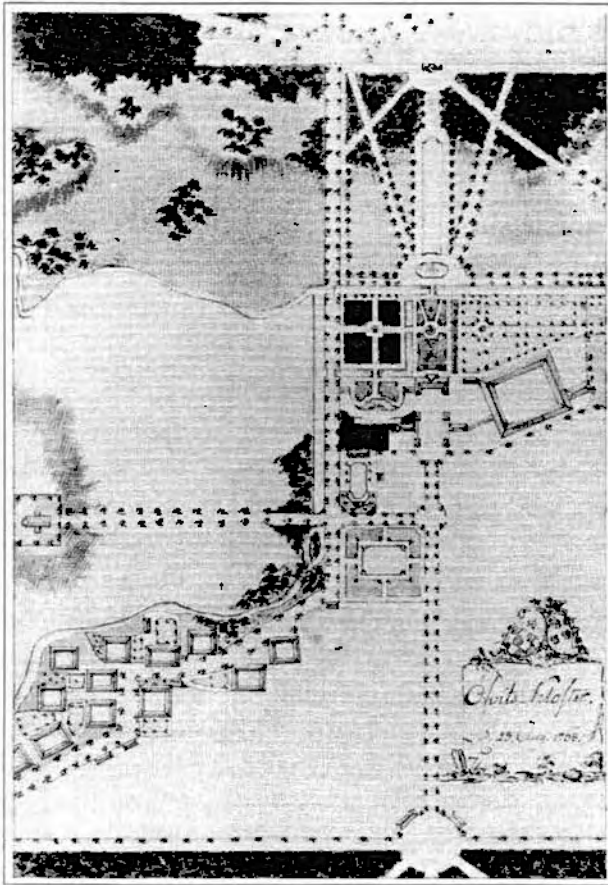

Fig. 3 - Adolf Fredrik Barnekows illustration av Övedskloster från 1768.

också om det gamla bostadshuset, anlade nya trädgårdar och planterade alléer utmed vägarna. På samma sätt skulle Ramel under hela sitt liv bygga om och förbättra sina egendomar i Skåne, däribland de stora godsena Maltesholm och Löberöd. Men det var Övedskloster som skulle bli fideikommiss och därför den mest påkostade anläggningen av dem alla.

På Övedskloster inleddes en omorganisation av hela landskapet. Ramel ville i första hand få ordning på jordbruket. En kort tid efter övertagandet, i mitten på 1750-talet, tog han hjälp av lantmätare för att skifta om ägorna i alla byar under Övedskloster. Ramel hade funnit att arbetsplikt och arrende, så kallat landgille, inte motsvarade den jord som hörde till de olika gårdarna. Den nya fördelningen innebar att alla hemman i en by fick lika stor areal mark av likvärdig kvalitet, vilket skulle motsvara ett visst landgille och hoveri (dagsverksskyldighet) vid sätesgården. Vid denna tid påbörjades säkert också uppodlingen av tidigare obrukad mark, etableringen av ny skog och arbetet med att inhägnat ägorna.

Vägnätet inom godset förbättrades också i ett tidigt skede. 1700-talets vägar var ofta av undermålig kvalitet, och i detta avseende var Övedskloster inte något undantag. Nya broar byggdes, vägsträckor rätades ut och alléer planterades utmed alla huvudvägar. En ny rak infart som ledde in på borggården från norr fick ersätta den gamla infarten. Denna fick byggas på en hög stenfot över den sumpiga marken och utrustades med särskilda planteringshål för alléträden. En väg anlades också uppför den branta backen till kyrkan, som uppfördes efter Carl Hårlemans ritningar under åren 1759-61.

Först i början på 1760-talet var man redo att sätta igång arbetet med de fyra flygelbyggnaderna, och då dessa var klara revs den gamla huvudbyggnaden och ett nytt corps-de-logis påbörjades. Det hade nu gått ganska långt tid sedan Hårleman ritade sina planer i början på 1750-talet, och hans efterträdare på överintendentsposten, Carl Fredrik Adelcrantz, inkallades som rådgivare för bygget. Originalplanerna genomfördes i huvudsak; flyglarna kom dock med sina två våningar att bli mera dominerande än de låga envåningsbyggnader som Hårleman tänkt sig. I huvudbyggnadens bottenvåning föreslog Adelcrantz att ett långt galleri skulle ersätta den mera ålderdomligt regelbundna planlösningen med ett förmak och en sängkammare på ömse sidor om salen. Jean Eric Rhen som konsulterades för inredningarna genomförde dessa i den då nya gustavianska stilen.

Huset uppfördes i sydslutningen nedanför den tidigare huvudbyggnaden med en loggia i souterrängvåningen på trädgårdsidan. På platsen för den tidigare humlegården anlades en gräsparterr med höga häckar på ömse sidor. Ett trädgårdsrum öppnade sig ut mot landskapet i söder med en kanal, likt en ha-ha (ett trädgårdsdike), som enda avgränsning från omgivningen. Kanalen på östra sidan om parterren utvidgades så att den nya fruktträdgården nästan kom att ligga som på en holme. Den gamla trädgården i väster fick vara kvar och tjäna som köksträdgård.

Trädgårdsanläggningen, där nyttoaspekterna underordnats en estetisk princip, speglade egentligen filosofin bakom hela landskapet vid Övedskloster. Vid besöket 1768 förfärdigade Adolf Fredrik Barnekow en plan (fig. 3), vilken just visar den stora kringbyggda borggården

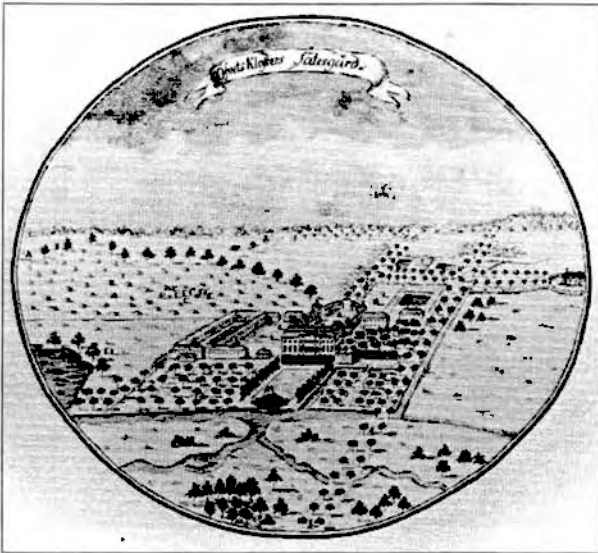

Fig. 4 – På Anders Sigfried Rålamb's akvarell från omkring 1790 ser vi den Ramelska anläggningen med trädgården kring huset och de långa alléerna i bakgrunden.

som anläggningens centrum, med trädgården som länk ut mot odlingslandskapet och det stora systemet av alléer som länkar samman godsets alla delar. Troligt är att planen går tillbaka på Carl Hårlemans generalplan över Övedskloster. I slutversionen av planen har Barnekow ritat in en anläggning med ett tredelat gångsystem, en så kallad gåsfot, och en spegeldamm bortom trädgården. Denna återfinns dock vare sig på skissen eller på andra illustrationer från tiden och kan därför förmodligen betraktas som en vid hemkomsten gjord "förbättring" av planen.

Området söder om trädgården skulle dock snart bli föremål för Ramels intresse. En plan utfördes för en parkanläggning i s.k. style anglo-chinois troligen någon gång under 1780-talet. Parken hade en vindlande kanal med ett "sommarhus" på en ö och slingrande gångar, där ett kinesisk lusthus, rundtempel och andra trädgårdsbyggnader dök upp bland träden. Anläggningen sträckte sig ner till Vombsjöns strand och omfattade också delar av området på östra sidan om vägen mot Åsum. Anders Sigfried Rålamb's akvarell (fig. 4) visar att parken åtminstone delvis var anlagd på 1790-talet. Illustrationen ger också vid handen att trädgården i huvudsak anlagts på det sätt som på Barnekow ett tjugotal år tidigare illustrerat.

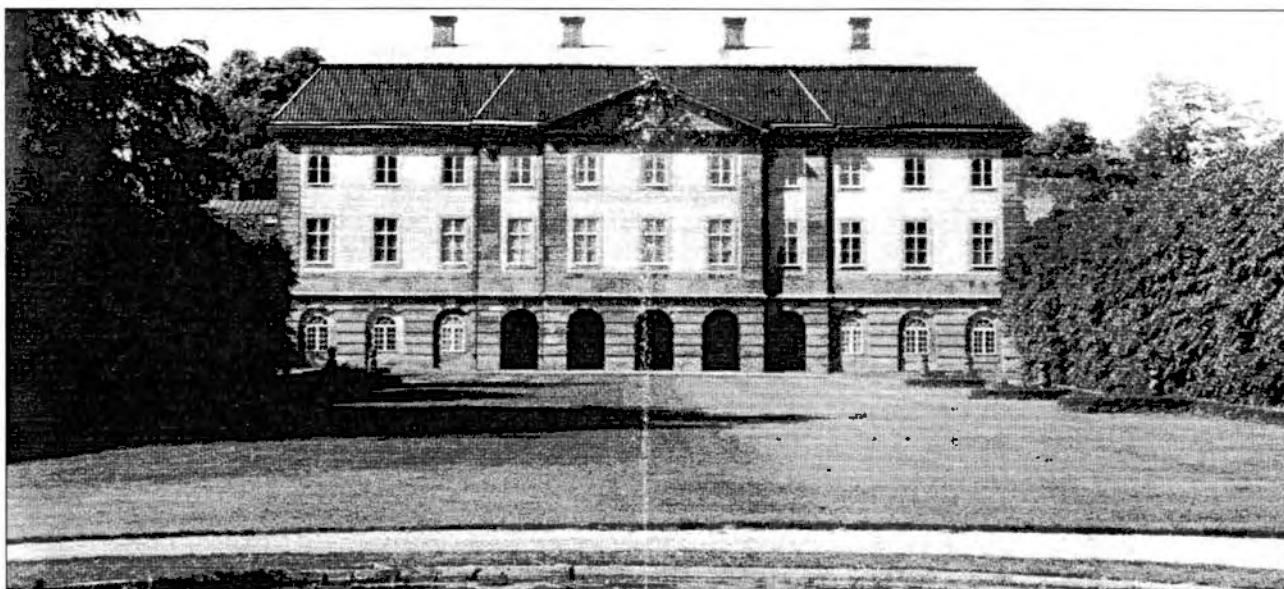
Ramels anläggningar vid Övedskloster har bevarats förvånansvärt intakta under årens lopp. På 1800-talet, då de kommit att bli omoderna,

fanns förslag till omändningar. Så ansåg t. ex. den danske landskabsgartnern Rudolph Rothe, som inkallats som expert, att parterren skulle ersättas med en landskapsanläggning och uthuggningar göras i alléerna för att ge utblickar över landskapet. Planerna sattes dock aldrig i verket. Däremot kom områdena på ömse sidor om parterren att förvandlas till "engelska parker" då huvuddelen av frukt- och grönsaksodling flyttades ut ur trädgården. Dessa parkanläggningar var dock snarare i gardenesque stil, där träden i gräsplanerna mer valdes på grund av sina dendrologiska egenskaper än förmågan att skapa ett "engelskt landskap". 1700-talsparken utvidgades successivt för att slutligen omfatta även en del av området norr om Vombsjön. I början av 1900-talet byggdes en ny järnvägslinje utmed sjön genom parken, som effektivt kom att skära av den så viktiga kontakten med sjön. Sedan en del av Vombsjön sålts till Malmö kommun på 1940-talet, har senare regleringar av denna också fått konsekvenser för det omgivande parklandskapet.

Förändringar har således skett både i landskapet, parken och trädgården vid Övedskloster. Men trots detta har ändå den anläggning som skapades under Hans Ramels tid, för över tvåhundra år sedan, överlevt de många generationsbytena och de förändrade villkor som jordbruket genomgått. Det är alltså möjligt att färdas utmed de allékantade vägarna med utsikt över det öppna odlingslandskapet och de skogsklädda höjderna kring Vombsjön. I trädgården ligger parterren kvar (fig. 5), omgiven av sina höga häckar och med parklandskapet i söder som fond liksom på 1700-talet.

Lagstiftning, skydd och vård

Vid Övedskloster utgör således byggnader, trädgård och park tillsammans med det omgivande landskapet komponenter i en större helhet, där de ingående delarna på olika sätt samspelar med varandra. I odlingslandskapet återfinns trädgårdselement såsom alléer och vyer, samtidigt som de landskapliga omgivningarna ingår som en viktig del i kompositionen av den egentliga trädgårdsanläggningen. Ändå har skyddet av Övedskloster kommit att bli tudelat. Godsets alléer naturminnesförklarades 1957. Byggnads-

*Fig. 5 – I trädgården ligger parterren kvar omgiven av sina höga häckar. I förgrunden en springbrunn.
Foto: Åsa Ahrland.*

minnesförklaringen från 1982 omfattar de historiska byggnaderna, trädgården och infartsvägen med tillhörande allé.

Byggnadsminnesförklaringen av Övedskloster framhåller slottet som den svenska rokokarkitekturens yppersta verk, men understryker också omgivningens betydelse. Det poängteras särskilt att kyrkan, änkesätet Tullesbo slott och de allékantade tillfartsvägarna utgör omistliga delar i den anläggning Carl Hårleman en gång skapade. Det skyddade området kring slottet omfattar trädgården med sina byggnader: volieren, det gamla orangeriet och trädgårdsmästarebostaden. Skyddsföreskrifterna för trädgården är dock mycket allmänt hållna. Den får inte "utan länsstyrelsens samtycke ytterligare bebyggas eller bli föremål för väsentlig förändring" och bör "underhållas på ett sätt så att det kulturhistoriska värdet inte minskar." En egentlig skötselplan för trädgårdsanläggningen saknas fortfarande.

Skyddsområdet sträcker sig ner till den forna kanalen utmed trädgårdens södra sida. Ängen och 1700-talsparken, som i söder utgör vy från huset och trädgården, omfattas däremot inte av något skydd. Övedsklosters Gods sköter idag parken som extensiv parkmark, vilket innebär att större lövträd gynnas på bekostnad av en föryngring, medan de gamla parkgångarna inte längre underhålls. Dessa kan dock fortfarande anas, liksom någon enstaka rest av de gamla parkbyggnaderna. Trots att området i första

hand inte längre kanske uppfattas som en engelsk park utan snarare som en naturpark, har denna såsom blickfång och kuliss fortfarande en avgörande betydelse för upplevelsen av trädgårdsanläggningen. Ängen, området mellan trädgården och parken, har också en viktig roll i att förmedla bilden av ett pastoralt landskap, såväl från huset som från trädgårdsparterren. Om inte detta "mellanrum" hålls öppet, går hela anläggningens idé om intet.

Vombsjön utgör numera vattentäkt för flera skånska kommuner. Man tar idag tre gånger så stor vattenmängd som då vattentäkten påbörjades, och regleringen av sjön har skett i flera omgångar. Vattennivån regleras med ett pumpsystem och kan variera med cirka tre meter. Det tidvis onormalt höga vattenståndet har medfört att sjön fått vallas in på flera ställen och att trädgångar nära stranden i vissa fall fått avlägsnas. Den stora amplituden innebär således också att vattnet andra tider på året kan stå mycket lågt. Vallarna understryker karaktären av vattenreservoir och har tillsammans med den gamla järnvägsbanken brutit såväl den naturliga strandlinjen som förbindelsen mellan vattnet och parken.

Då frågan om att freda 1700-talsalléerna (fig. 6) kom upp på femtiotalet, på initiativ från Övedsklosters Gods, var en naturminnesförklaring den enda möjligheten att ge dessa ett skydd. Enligt då gällande naturskyddslag kunde precis som nu ett naturföremål fridlysas på grund

av sin skönhet eller märkliga beskaffenhet. Målsättningen med naturminnesförklaringen vid Övedskloster var att bevara alléernas kulturella och historiska värde och den särprägel de skänkte trakten.

I en godsanläggning som Övedskloster tjänar allésystemet som ett slags ryggrad, som länkar samman dess olika delar. En förutsättning för att alléerna ska uppfattas som alléer är att de står fritt i förhållande till det omgivande landskapet, vilket innebär att den omgivande marken måste hållas öppen med bete, ängs- eller åkerbruk. Då naturminnesförklaringen upprättades på Övedskloster var frågan om det öppna landskapets vara eller icke vara inte aktuell. Denna innehåller därför inga särskilda villkor angående landskapets utseende och hävd. Det skulle i princip vara möjligt att knyta sådana villkor till en naturminnesförklaring. För omställning av jordbruksmark krävs idag normalt myndigheternas tillstånd, men ett fall i Skåne har nyligen klargjort att t. ex. odling av energiskog inte lagmässigt kan rubriceras som förändrad markanvändning. En allé kan följaktligen inte betraktas som ett isolerat objekt vid upprättandet av skyddsföreskrifter, utan måste ses som ett del i en kulturhistorisk miljö.

Sedan en skötselplan upprättats 1983, finansierar och ansvarar länsstyrelsen i Malmöhus län för vården av alléerna vid Övedskloster. Förutom alléernas kulturhistoriska och landskapsestetiska värden, framhålls i denna de

Fig. 6 – Sjuttonhundralets parklindar står med ett par undantag fortfarande kvar i huvudallén. Den tunga trafiken utgör idag dock en stor påfrestning på den 200 år gamla vägen. Foto: Åsa Ahrland.

äldre träden som viktiga miljöer för flora och fauna. Kulturhistoriska och naturvårdande aspekter ska i möjligaste mån förenas, vilket inte alltid visar sig vara så lätt. Vid en inventering 1979 befanns många av de äldre träden vara i dåligt skick. Även de yngre alléerna från 1950- och 1970-talen uppvisade skador och luckor. I skötselplanen föreslogs en successiv luckförening av flertalet alléer med hänsyn till speciell flora och fauna. 1700-talsalléerna vid Övedskloster hade haft en relativt heterogen sammansättning med olika trädarter: skogs- och parklind, ask, skogsalm och hästkastanj. För återplantering rekommenderades av praktiska skäl dock i första hand parklind på grund av dess stora lämplighet som alléträd. Almsjukan har uteslutit skogsalm.

Just på grund av den grasserande almsjukan kom i praktiken hela alléer på Övedskloster att fällas och ersättas med nya träd av samma art och ålder, vilket ur kulturhistorisk synvinkel kanske kan sägas vara den bästa lösningen. Frågan huruvida vissa träd bör sparas alternativt stå kvar som högstubbar med hänsyn till trädlevande växt- och djurarter, vilket skötselplanen förordar, har dock debatterats vid flera tillfällen. I den senaste allén, som förnygrades 1995, har luckförening tillämpats som metod på grund av den rara fauna av fladdermus- och insektsarter som förekommer i de äldre träden. Allén har länge haft ett mycket heterogent utseende med olika arter i olika åldrar, vilket med ett antal nyplanteringar ytterligare förstärks. Det kommer förmodligen att ta lång tid innan de båda trädraderna kommer att uppfattas som en slottsallé igen.

Alléerna vid Övedskloster skulle idag kunna vara skyddade av den nya kulturminneslagen. Man kan ställa sig frågan om det faktum att alléerna omfattas av naturvårdslagen inverkar på de prioriteringar som görs. Naturvårdslagets syfte är ju, trots kulturhistoriska hänsyn i enskilda fall, i första hand att värna de naturvårdande aspekterna. Enligt kulturminneslagen ska en skyddad allé vårdas på ett sådant sätt att den ursprungliga karaktären bevaras. Kraven för bakgrundsdokumentation beror också på vilken lag som tillämpas. Kulturminneslagen kräver t. ex. till skillnad från naturvårdslagen att en vårdplan ska baseras på en genomgång av historiskt källmaterial. I Övedsklostets fall kan kon-

stateras att skötselplanens föryngringsåtgärder i första hand skulle gynna de naturvårdande aspekterna, medan alléerna i praktiken kommit att ersättas i längre sammanhängande avsnitt så som Riksantikvarieämbetet en gång förespråkade i ett yttrande över skötselplanen.

Övedskloster speglar svårigheterna att med svensk lagstiftning skydda en anläggning med en stor, komplex struktur, där många samverkande faktorer skapar ett unikt kulturhistoriskt landskap. Anläggningen utgörs idag av ett modernt jordbruksföretag som är inordnat i en 1700-talets estetiska princip. Förutom företags-ekonomiska och kulturhistoriska hänsyn inverkar naturvårdsmässiga och samhällsekonomiska intressen på beslutsfattandet angående anläggningarnas utformning. Man kan konstatera, att nuvarande lagstiftning ifråga om kulturhistoriska värden i landskapet fortfarande i hög grad är inriktad på enskilda objekt. Det tycks finnas små möjligheter att skydda de för upplevelsen av en trädgård, en park eller ett kulturlandskap så viktiga "mellanliggande zonerna" och dess omgivningar. Kanske måste lagstiftningen än en gång ses över för att de kulturhistoriska aspekterna i dessa miljöer ska kunna skyddas på ett riktigt sätt.

KÄLLOR

Det finns en rikhaltig litteratur kring Övedsklostets historia. När det gäller landskapets och trädgårdsanläggningarnas historia ger Sven T. Kjellbergs artikel om Övedskloster i *Slott och herresäten i Sverige, Malmöhus I*. Malmö 1966 (s 383-413) tillsammans med Sten Anjous respektive Carl G. Dahls artiklar i *Svenska Trädgårdskonsten*. Stockholm 1930-31 (s 132-141) en god introduktion i ämnet. I övrigt hänvisar jag till min Mastersuppsats från 1994, se Otryckta källor.

TRYCKTA KÄLLOR

Andersson, Jörgen & Anders Larsson: *Alléer vid Övedskloster och Silvåkra*. Länsstyrelsen i Malmöhus län, Naturvårdsenheten, meddelande nr 1982:1

Byggnadsminnesförklaring, Allmänna råd till 3 kap. lagen om kulturminnen m.m., 1991. Riksantikvarieämbetet, Stockholm

Fogelmarck, Stig: Carl Fredrik Adelcrantz. Stockholm 1957

Förordning om ändring i naturvårdsförordningen (1976:484). SFS 1994:1161

Jonzon, Sven-Gösta & Lars Delin: *Naturvårdslagen*. Stockholm 1969

Lag om kulturminnen m.m. SFS 1988:950

Lag om ändring i naturvårdslagen (1964:822). SFS 1994:854

Lag om ändring i naturvårdslagen. SFS 1994: 1821

OTRYCKTA KÄLLOR

Ahrland, Åsa: *Övedskloster: The Development of the 18th Century Landscape*. Institute of Advanced Architectural Studies (Diss.). York, 1994

Byggnadsminnesförklaring av Övedsklostets slott, Övedsklostets ålderdomshem och Tullesbo slott å fastigheten Övedskloster 2:23, Öveds socken, Sjöbo kommun. Länsstyrelsen. Malmöhus län 11.392-3495-79, 1982-01-19

Länsstyrelsens i Malmöhus Län resolution i ärende angående fridlysning; given å landskansliet i Malmö den 20 november 1957. Dnr III Ö2 6 57

Barnekow, Adolf Fredrik & Emanuel de Geer: *Dagbok över resa igenom åtskilliga Rikets Landskaper, gjord af E.D.G. och A.F.B. år 1768* (kopia Uppsala Universitetsbibliotek)

MUNTliga MEDDELANDEN FRÅN:

Carin Bunte, 1995, kulturmiljöenheten, Länsstyrelsen i Malmöhus län

Lars Knutsson, 1995, miljövårdsenheten, Länsstyrelsen i Malmöhus län

Örjan Kronström, 1995, Sydsvatten AB

Hans och Madeleine Ramel, 1995, Övedskloster

Åsa Ahrland är doktorand vid Institutionen för landskapsplanering vid Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp, och forskar om Övedskloster för sin avhandling.

Östra Sallerup - frivilligkrafter inom trädgårdshistorisk forskning och trädgårdsrestaurering

AV KATARINA FROST

Östra Sallerups prästgårdspark i mellersta Skåne anlades under senare hälften av 1600-talet. Parken, som är närmare 5 hektar stor, har inte genomgått några större förändringar sedan dess och är därmed en av de få parker från 1600-talet som har bevarats till vår egen tid. Sedan 1992 undersöks, dokumenteras och restaureras parken med hjälp av volontärer. Det är ett långsiktigt projekt där man går mycket varsamt fram. Volontärerna arbetar under sakkunnig ledning och allt arbete sker i samråd med länsantikvarien i Malmöhus län, Carin Bunte. Dessutom konsulteras fortlöpande den trädgårdshistoriska forskargruppen vid Institutionen för landskapsplanering vid SLU på Alnarp. Parallellt med det praktiska arbetet bedrivs arkivforskning, även det på frivillig basis.

Projektet i Östra Sallerups prästgårdspark är ett exempel på kulturmiljövård baserad på frivilliga krafter enligt den modell som tillämpas i Frankrike sedan många år tillbaka. I Frankrike är volontärer en värdefull resurs för kulturmiljöer med små medel för vård och upprustning.

Historik

År 1648 fick församlingarna Östra Sallerup och Långaröd i östra Danmark en ny präst, en ung man vid namn Jens Hendriksen (Jöns Hendriksson sedan Skåne blev svenskt). Han var född vid Frederiksborgs slott i Hilleröd på Själland och hade genomgått prästutbildningen vid Köpenhamns Universitet. De församlingar han prästvigdes till var belägna mitt i den skånska risbyg-

den, med magra jordar och fattiga bönder. I själva byn Sallerup där prästgården var belägen, fanns endast åtta gårdar. Den största gården tillhörde domkapitlet i Lund. Förutom prästgård och klockarboställe fanns fem arrendegårdar längs bygatan. På en höjd mitt i byn ligger kyrkan från senare hälften av 1100-talet (fig. 1).

Jöns Hendriksson stannade i Sallerup livet ut och när han dog år 1689 begravdes han vid Östra Sallerups kyrka. Under sin livstid tillförde han byn flera märkliga anläggningar. På en höjd nordost om kyrkan lät han bygga en stor hög med ett litet hus på toppen, varifrån han gjorde sina astronomiska observationer. Högen, som kallas Klacks backe, finns kvar än idag. På gårdsplanen framför prästgården anlade han en kompassros av stenar i olika storlekar. Kompassrosen är tyvärr borta, men den fanns kvar så sent som 1830 då den beskrevs i en sockenrelation. I kyrkans kor målades under Jöns Hendrikssons tid blommor och exotiska frukter, samt kung Karl XI:s namnschiffer och namnet på den man som hade patronatsrätten till kyrkan, Christopher Schneider från Helsingör. Målningarna i koret är välbevarade, men resten av kyrkan är kraftigt ombyggd, så eventuella målningar i långhuset är borta. Inför sin bortgång lät prästen iordningställa ett pampigt gravmonu-

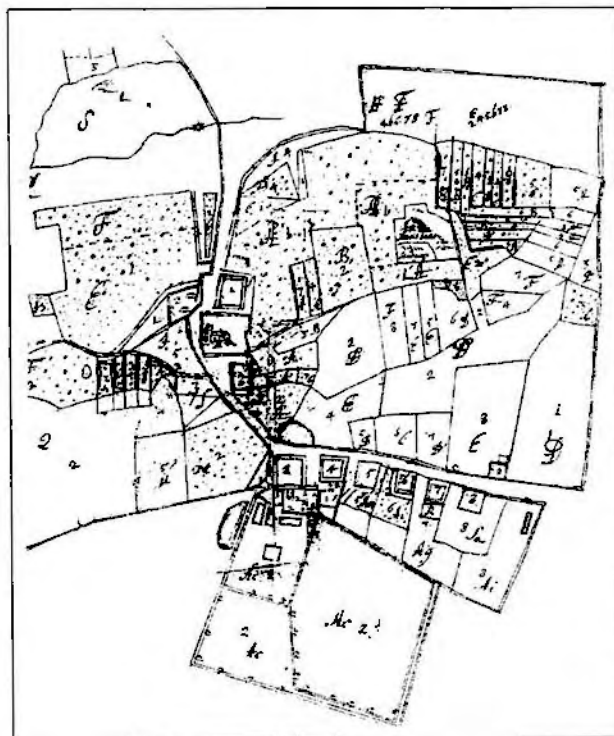

Fig. 1 – Detalj av den äldsta kända kartan över Östra Sallerup. Parken syns längst i söder.

Fig. 2 – En av kanalerna i Östra Sallerups prästgårdspark. Foto: Katarina Frost.

ment. Det var en stor stentumba som pryddes av bilder och inskriptioner. Gravmonumentet förstördes när kyrkan byggdes om på 1860-talet, men de fragment som finns kvar har fästs upp på tornets norra yttervägg där de kan beskådas.

Den mest fascinerande anläggningen som Jöns Hendriksson har lämnat efter sig i byn är den 5 hektar stora park han anlade söder om prästgården. Parken är indelad i fyra kvarter, åskiljda av kanaler (fig. 2). Flera dammar finns i parkens norra del och i en av dessa finns en ö där det stod ett lusthus. Ett kvarter innehåller en hyllning till kung Karl XI i kolossalformat. Det är inte helt lätt att överblicka anläggningen idag. På håll ser den ut som vilken skogsdunge som helst, men går man in genom grinden och följer någon av de gamla gångvägarna så upptäcker man snart stenar i märkliga formationer bland träden. Vi vet ännu inte säkert när parken anlades, men det har troligtvis skett i etapper med början på 1650- eller 60-talet. Fiskdammarna finns omnämnda i ett protokoll år 1670. Ingen plan eller ritning finns bevarad och heller inte några växtförteckningar eller noteringar om planteringen i parken.

Legender

Genom den muntliga traditionen har legender om Jöns Hendriksson och hans park levt kvar i bygden. Legenderna berättar att parken har en svensk och en dansk sida, vilka prästen använde under det skånska kriget på 1670-talet, för att skona byn från förstörelse. När den svenska

Fig. 3 – Fiskdammen i parkens nordvästra del. Foto: Katarina Frost.

armén kom fick de se hyllningen till kung Karl XI och när danskarna kom fick de se en annan del av parken som innehöll vimpelprydda högar med namn från kända historiska hjältar (troligen danska). På så sätt lyckades prästen övertyga båda sidor att man i byn var lojal. En annan legend berättar att prästen vände sig till kungen och bad om att få en bit mark att odla på. Kungen beviljade detta med förbehållet att prästen skulle få så mycket mark som denne kunde skriva kungens namn på. Det berättas också att kungahyllningen anlades inför ett förväntat kungabesök i byn. Legenderna till trots så har parken varit tämligen anonym utanför byn. Under sin tid som landsantikvarie i Malmöhus län publicerade Evald Gustafsson år 1975 en artikel om parken, men det är också det enda som i vår tid har skrivits om denna märkliga anläggning.

Tidigare vårdåtgärder

Prästgårdsparken användes under 1700-talet som ängsmark. År 1785 bärgades 21 lass hö från Enghagen som den då kallades. Någon tid senare fick parken växa igen och år 1830 beskrivs parken som bevuxen med allehanda lövträd. På 1920-talet inleddes de första vårdåtgärderna i parken. Man hade då börjat intressera sig för parkens historia. Det var folkskolläraren i Östra Sallerup och prästen i församlingen som då tog initiativet till en röjning i parken. Man inriktade sig vid det tillfället på att röja fram kungahyllningen i parkens sydvästra kvarter. Mot slutet av 1950-talet var det åter dags för röjning i

parken. Den gången var det landsantikvarien Harald Olsson som ledde arbetet. Förutom att röja undan sly genomfördes även en uppmätning av kungahyllningen. Därefter infördes årliga rönjningar av gräs och sly i kvarteret med kungahyllningen. Man hägnade även in det röjda området och lät får beta där. Ett drygt decennium senare var det dags igen för mer omfattande åtgärder i Prästgårdsparken. Med hjälp av AMS engagerades år 1973 ett antal arbetare som bl.a. snickrade broar och spänger som underlättade framkomligheten i parken. Eftersom det finns mycket vatten i parken i form av dammar och kanaler, kan det under vissa årstider vara besvärligt att ta sig fram. Man fortsatte att röja fler kvarter från sly och inhägnaden flyttades så att tre kvarter kunde avbetas.

Trots alla dessa insatser fanns det delar av

parken som stod helt utan vård och kanske inte ens uppfattades som parkmark. En av anledningarna till detta var att man hade låtit hägna in de röjda delarna av parken med fårstängsel för att hålla de betande fåren inne. Utanför fårstängslet var det inte lätt att se resterna av en park från 1600-talets senare hälft. Detta har tyvärr resulterat i att flera av dammarna har fyllts igen, helt eller delvis. Dessutom har en elledning dragits tvärs över fiskdammarna i parkens norra del (fig. 3).

Volontärprojektet

Sedan fem år tillbaka pågår ett projekt för att undersöka, dokumentera och varsamt restaurera denna unika park. Projektet inleddes 1990

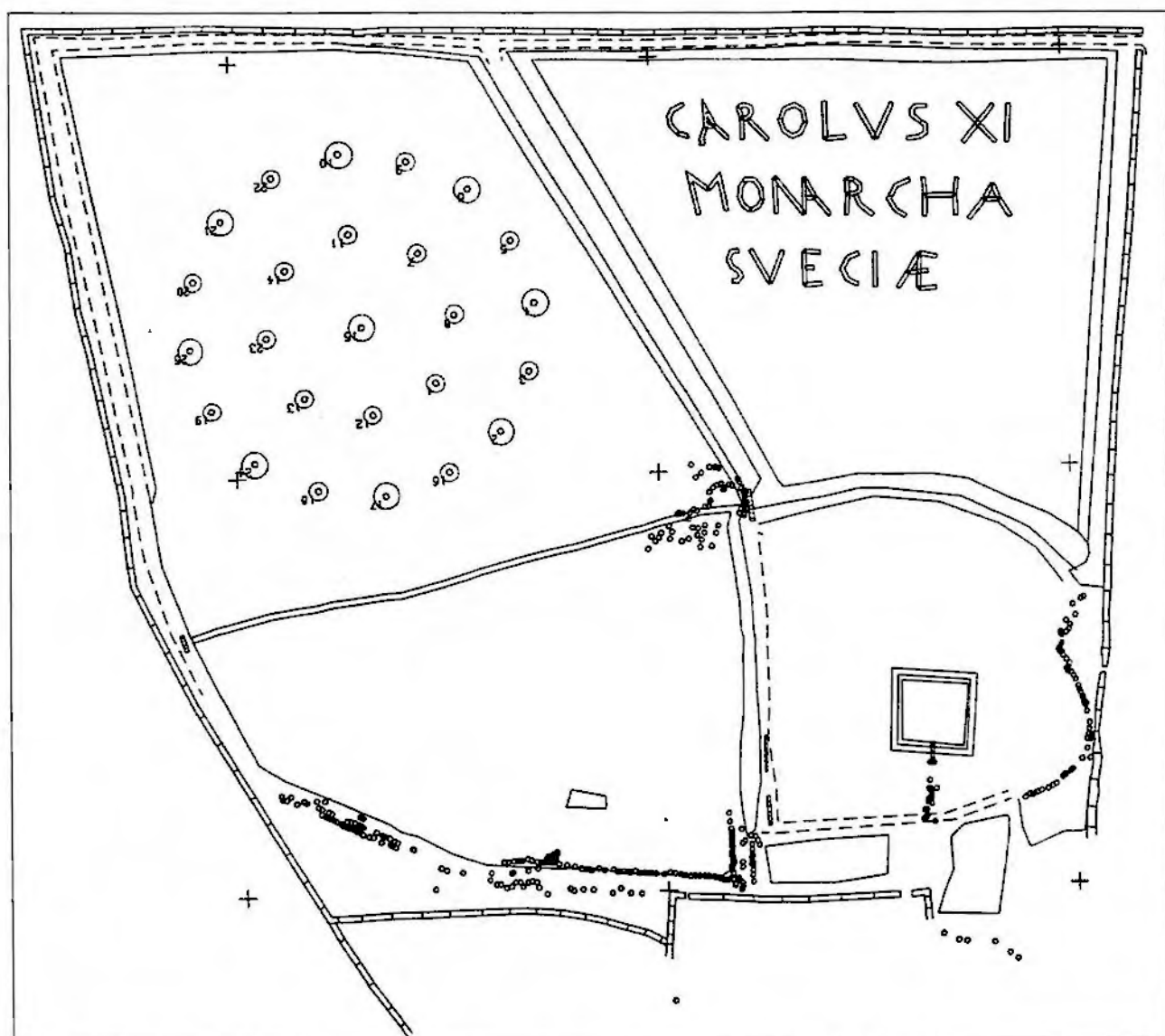

Fig. 4 – Plan över parken efter arbetet sommaren 1993 (söder är uppåt på bilden).

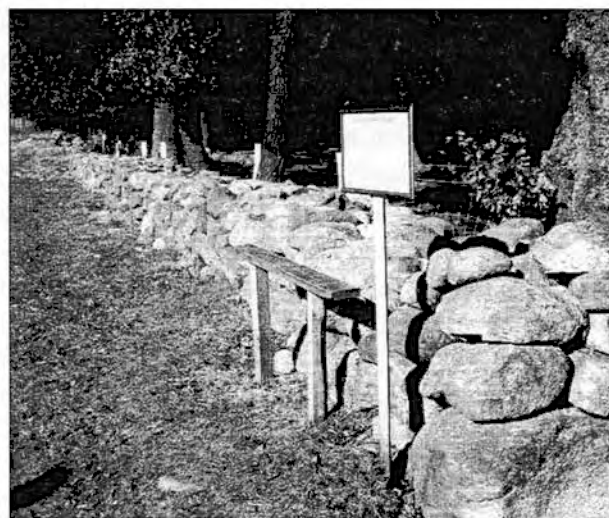

Fig. 5 (Ovan) – Stenmuren restaureras under sakkunnig ledning. I bakgrunden pågår uppmätningar av parkens sydvästra kvarter. Foto: B. Larsson.

Fig. 6 (T. h.) – Stenmuren efter restaurering 1992. Foto: B. Larsson.

med två års studier av arkivmaterial och lokal historia i studiecirkelform. Deltagarna var entusiastiska hembygds- och släktforskare. Efter två år började man ana i vilket sammanhang parken hade tillkommit, och det framkom önskemål om vidare undersökningar av parken samt en eventuell restaurering. Kontakter togs med institutionen för landskapsplanering vid SLU på Alnarp och den trädgårdshistoriska forskargruppen som är verksam där. Vi diskuterade arbetsuppgifter på plats i parken och fick många värdefulla synpunkter på vilka insatser som var lämpliga för ett antal volontärer att arbeta med. Nästa steg var att kontakta länsantikvarien i Malmöhus län, Carin Bunte. Tillsammans med länsantikvarien och Bore Eriksson på RAÄ lades en vårdplan för parken upp. Planen gäller för ett år i taget och revideras efter varje genomfört volontärläger.

Volontärerna arbetar under två sommarveckor i parken. De får sakkunnig handledning för

varje arbetsmoment. Hittills har anläggningen mätts upp i plan (fig. 4) och genom uppmätningarna har bilden av parken klarnat betydligt, delar av stenmuren som omger parken har restaurerats, broar och spänger har snickrats och sly har röjts undan (fig. 5). Dessutom har tre små provgrovar undersökts arkeologiskt (rapporterna från volontärlägren finns hos länsantikvarien i Malmöhus län). Volontärerna får även åka på studiebesök till andra kulturhistoriskt intressanta miljöer, särskilt historiska trädgårdar. Ett antal föredragshållare bjuds in

för att deltagarna i volontärläget ska få viss fördjupning i bl.a. trädgårdshistoria och kulturmiljövård. Volontärlägren drivs av den lokala föreningen Jöns Hendrikssons minne i samarbete med Svenska föreningen för byggnadsvård och Sveriges hembygdsförbund. Läget är ett av de svenska byggnadsvårdsläger som sedan 1992 samordnas av SFB och SHF enligt fransk modell.

Restaureringsetik

Att bedriva trädgårdshistorisk forskning och trädgårdsrestaurering på frivillig basis kan tyckas strida mot Florensdokumentet (se sid. 8-9) och andra lagar som skyddar historiska trädgårdar, men i själva verket tror jag att det förhåller sig tvärtom. Ett långsiktigt projekt som detta, där man dessutom går så varsamt fram, är till gagn för anläggningen. Under de två veckor som volontärerna arbetar varje sommar hinner man endast genomföra de åtgärder som vårdplanen föreskriver (fig. 6). Resultaten utvärderas därefter och får sedan ligga till grund för följande års arbete. De vårdåtgärder som genomförs är väl genomtänkta och har diskuterats igenom med sakkunniga på området, innan det praktiska arbetet tar vid. Många av volontärerna är studenter i ämnen som omfattar kulturmiljövård, andra är redan yrkesverksamma på området. För många av studenterna har volontärarbetet varit den första kontakten med det praktiska arbetet inom deras område. För de övriga volontärerna som deltar på grund av sitt intresse för kulturhistoria, innebär volontärläget fördjupade kunskaper och ökad förståelse för vad kulturmiljövård handlar om.

Den frivilliga forskning och det praktiska arbete som utförs i Östra Sallerups prästgårdspark har inneburit att parken har blivit känd och uppskattad i vidare kretsar. Ett antal artiklar om parken har publicerats sedan projektet inleddes, bl.a. i Lustgården. TV, radio och tidningar har bevakat volontärlägren och på så sätt bidragit till att sprida intresset för anläggningen. Flera grupper har varit på studiebesök i parken under de pågående lägerveckorna. Dessutom har många turistbussar hittat till Östra Sallerup för att besöka denna märkvärdiga park. Allt detta bidrar till att parken

uppmärksammas och förhoppningsvis också får resurser att vårdas för kommande generationer.

Volontärverksamheten bör ses som ett komplement till den statliga kulturmiljövården, förutsatt att den sker under ordnade former och i nära samarbete med ansvariga myndigheter och sakkunniga på området.

LITTERATUR

Carlquist, G. *Sockenbeskrivningar från Frosta härad författade av häradets präster åren 1746-1747*. Svenska bygder i äldre beskrivningar utgivna av Jöran Sahlgren, 1920

Cawallin, S. *Lunds Stifts herdaminne*. Tredje delen, 1856

Darphin, J-P. *Frivilligt arbete med byggnadsvård och restaurering - myt eller verklighet?* Byggnadskultur 1990/4

Frost, K. *Prästgårdshagen i Östra Sallerup - en märkelig renässansträdgård?* Lustgården, 1993

Gustafsson, E. *En kungahyllning i prästgårdshagen*. Skånska Märkvärdigheter. Sydsvenska Dagbladets årsbok, 1975

Katarina Frost är arkeolog med historiska trädgårdar som specialintresse, initiativtagare till projektet i Östra Sallerups prästgårdspark, ledare för volontärlägerverksamheten och grundare av Föreningen Jöns Hendrikssons Minne.

Växtmaterialet som källmaterial i trädgårdshistorisk forskning

AV KJELL LUNDQUIST

Trädgården som forskningsobjekt

Trädgården utgör som forskningsobjekt en mötesplats för flera olika forskningstraditioner och ämnen inom teologi, humaniora, samhälls- och naturvetenskap. Detta gäller i högsta grad också *det historiska trädgårdsstudiet*. Trädgården utgör vidare både bokstavligt och symboliskt "korspunkten" mellan det himmelska och det jordiska så som den kommer till uttryck i hela den kristna kulturkretsens skapelsemyt om Edens lustgård. Dessa förhållanden har varit

praktiskt frustrerande i den historiska trädgårdsforskningen men öppnar för framtiden spännande interdisciplinära och gränsöverskridande forskningsuppgifter, speciellt gällande växtmaterialet. En sammanfattning av den trädgårdshistoriska forskningens infallsvinklar och metoder får här bilda bakgrund till växtmaterialets nu definierade särställning som historiskt källmaterial.

Den historiska trädgården – i vid bemärkelse – kan principiellt studeras ur ett antal synvinklar. Trädgårdens *form* (arkitektoniken), trädgårdens *innehåll* (elementen, med betoning på växtmaterialet), trädgårdens *funktion* (användning), trädgårdens *meningsbärande roller* (symboliken) liksom trädgårdens *teknik* och *ekonomi* m.fl. (Lundquist 1994a) är alla adekvata infallsvinklar för den trädgårdshistoriska forskningen. De två förstnämnda har klart dominerat det trädgårdshistoriska studiet från senare delen av 1800-talet då detta inleddes i landet (Olausson 1993, Swederus 1877, 1880-82).

Trädgårdshistoria har akademiskt sett under 1900-talet oftast inkluderats i begreppet *trädgårdskonst* och behandlats inom ramen för

Fig. 1 – Sveriges dendrologiske nestor Karl Evert Flinck, Kenneth Lorentzon, SLU, och ägarparet Carl och Marianne Tornérhielm framför buxbomshäckarna (*Buxus sempervirens*) från 1630-40-talen. I förgrunden syns delar av "kägelspelet" i buxbom och i fonden slottet bakom den tvärgående lövgången av avenbok från 1737. Foto: Stefan Mattsson, våren 1992.

ämnena *konstvetenskap* och *arkitekturhistoria*. Tolkningsföreträdet till vad ämnet trädgårdshistoria innehåller och utgör, har därför också åtnjutits av dessa. Trädgårdens arkitektur och konstnärliga uttryck har varit satta i första rummet. *En historisk-källkritisk metod* har dominerat och beläggen varpå historieskrivningen grundats och skildrats har i huvudsak varit dokumentära och utgjorts av allt från officiellt material i ämbetsarkiven över kartor, ritningar och förslag till privata brev, räkenskaper och dagboksanteckningar.

Under de senaste decennierna har emellertid också *arkeologiska metoder* inom den trädgårdshistoriska forskningen etablerats på flera håll i Europa. Ett incitament är bl.a. *Florensdokumentet* (1981). En presentation av den stora metodarsenalen återfinns bl.a. i Phibbs 1983. Trädgårdsarkeologin har framförallt utvecklats genom stora genomförda trädgårdsrestaureringar i Holland, Tyskland och Storbritannien. Rekonstruktionen av barockanläggningen Het Loo i Holland (se de Jong ovan), som också belönades med Europa Nostra Award 1985, är måhända det mest namnkunniga exemplet (Ahrland 1993). Omfattande trädgårdsarkeologiska arbeten pågår för närvarande vid Castle Bromwich Hall m.fl. ställen i England där en av förgrundsgestalterna heter Christopher Currie, med en rik artikelproduktion bakom sig. I sommar (1995) arrangeras den första konferensen i Storbritannien i ämnet "Techniques & Uses of Garden Archaeology" i regi av English Heritage och ICOMOS UK. Vitaliserats har också de trädgårdsarkeologiska arbetena i Pompeji genom Wilhelmina Jashemskis försorg (Landgren 1992). I Sverige är forskningen och metoderna i sin linda. Tycho Brahes *Uraniborg* på Ven (1580-90-tal) är hittills ett av de få exemplen som finns på teknikens och metodernas applicering i trädgårdshistorisk forskning och restaureringsarbete (Lundquist 1993). Östra Sallerups prästgårdshage kan i sammanhanget komma att utvecklas till en intressant efterföljare (se Frost ovan).

Förutom fältarkeologiska metoder riktas det trädgårdsarkeologiska intresset beträffande växtmaterialet mot *pollenanalyser* och *makrofossilstudier* (växtrester, främst frukter och frön) (Bradshaw 1993). Pollen kräver en sur miljö för att bevaras. Detta minskar ofta möjligheterna

för en sedimentering i anslutning till trädgårdar annat än i dammar, kanaler och diken. I vegetationsomslutna små skogstjärnor och dylika vattenhål kan dock vegetationsutvecklingen lokalt studeras historiskt inom en radie av 20-30 m medan det i öppna sammanhang samlas pollen inom en 5-10 km:s radie, vilket gör felkällorna stora. Pollenanalysen, som är den mest utvecklade metoden, spelar därmed sin största roll i det långa landskaps- eller skogshistoriska perspektivet. Datering av skikten i proverna görs med C14-analys kompletterat med historiska källor för historisk tid (Aaby 1995). Beträffande makrofossilstudier har den paleobotaniska forskningen främst koncentrerats till de förhistoriska perioderna där framförallt sädeslagen ägnats intresse. Hakon Hjelmqvists arbeten rörande trädgårdsväxterna under Lunds medeltid tillhör, liksom arkeologiska (makrofossil) belägg från utgrävningar av vissa danska kloster, t.ex. Øm på Jylland, de lysande undantagen (Lundquist 1994b). Intressanta försök rapporteras nu från Danmark om groningsförsök med jord ur tidsbestämda skikt i samband med trädgårdsarkeologiska utgrävningar (Lange 1994 b).

Det historiska växtmaterialet

Det *historiska växtmaterialet*, såväl till nytta som prydnad, är inom den trädgårdshistoriska forskningen ett styvmoderligt behandlat eller helt försummat kapitel. Detta gäller såväl grundforskning rörande de olika trädgårdsväxternas introduktion och spridning i landet, som tillämpad kunskap om deras konstfärdiga och praktiska hantering - sorter, gruppering, arrangemang, användning och skötsel (Lundquist 1994c). Tolkningen av de pre-linnéanska växtnamnen i både litteratur och handskrivna manuskript och inventarier är den första effektiva spärren för de flesta intresserade men oskolade att överhuvudtaget komma vidare.

Då viol-släktet (*Viola*) på 1500- och 1600-talen kunde inkludera så skilda arter som gyllenlack (*Cheiranthus cheirii*) och rödarv (*Anagallis arvensis*) förutom de rena violerna i släktet (Tabernæmontanus 1664), *Narcissus* betyda nästan vilken *Amaryllidaceae* eller t.o.m. *Liliaceae* som helst och "löfkoia" både dagens snöklocka (*Leucojum vernum*) och lövkojan

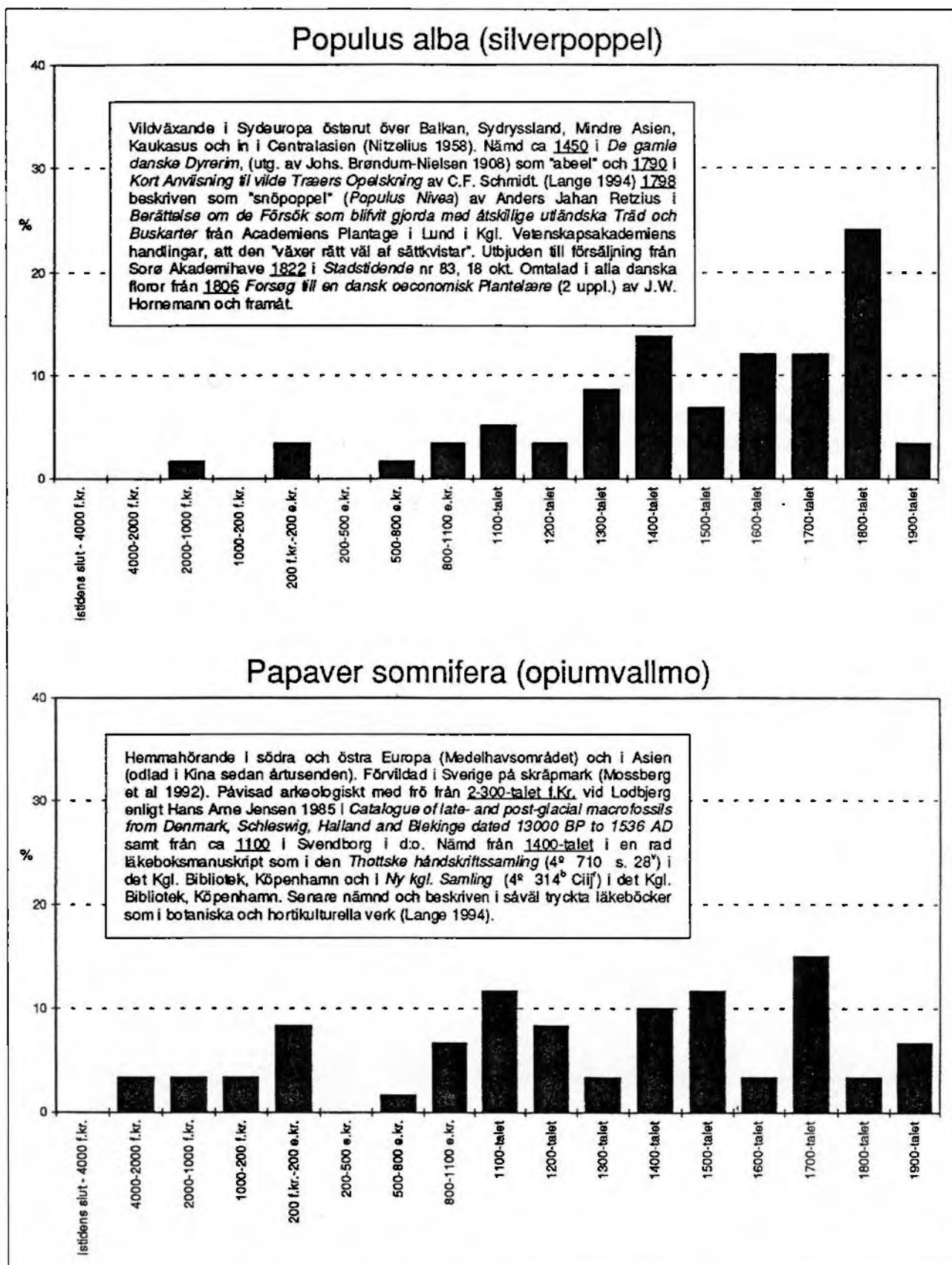

Fig. 2 – Tablå över antagandet hos praktiserande landskapsarkitekter (maj 1994), byggnadsvårdare (okt 1992) och trädgårdsanläggare (feb 1993), summa 60 personer, om när opiumvallmon respektive silverpoppeln introducerats i södra Skandinavien. Figuren visar det antal av de svarande (i procent) som antagit och angivit respektive period (århundrade). Det skiljer, som framgår av exemplet, mellan 4 000 och 6 000 år i de tillfrågades antaganden. Arternas kända introduktionshistoria presenteras kortfattat i textrutorna (Kjell Lundquist, juni 1995).

(*Matthiola annua* alt., *M. bicornis*), är det inte svårt att föreställa sig den erforderliga botaniska eller hortikulturella bakgrundskunskapen inför de vidare historiska resonemangen. Möjligen är trädgårdsväxternas nyttomässiga användning bättre känd, framförallt läkeväxterna som intresserat farmakopén, men detta vill jag låta vara osagt. Det historiska köksväxtsortimentet lär också utgöra ett stort vitt forskningsfält. Det råder således en kraftig diskrepans i kunskap mellan trädgårdens olika "material". Medan de byggda artefakternas material är väl dokumenterade och tacksamt dateras, såväl exteriört som interiört, av experter på något år eller decennium när, råder ofta beträffande växtmaterialen en förbluffande okunnighet eller omedvetenhet.

Fig. 2 visar som ett exempel en 4 000 - 6 000-årig spridning i antagandet om när två olika trädgårdsväxter introducerades till södra Skandinavien, i en undersökning av undertecknad i tre olika grupper av landskapsarkitekter, byggnadsvårdare respektive trädgårdsanläggare.

Måhända kan okunskapen och forskningströgheten rörande den historiska *hortikulturen* skyllas positionen mellan *botaniken*, vilken generellt uttryckt visat föga intresse för trädgårdsväxterna, och *konstvetenskapen* där dels bakgrundskunskapen, dels tillgången till och arbete med andra belägg än de rent dokumentära har saknats.

Det botaniskt-historiska studiet i Sverige inleddes i mitten av 1800-talet genom Elias Fries och hans son Thore Magnus Fries, vilken kan betraktas som den verkliga banbrytaren i ämnet. Den senares stora verk i två band, *Linné: Lefnadsteckning* från 1903 räknas fortfarande som den ledande biografien över blomsterkonungen och den "svenska hortikulturens fader". En "modern" grundlig teckning av botanikens historia görs först av Gunnar Eriksson, 1969, i *Botanikens historia i Sverige intill år 1800*. Detta till trots saknas både en encyklopedisk behandling av trädgårdsväxterna och deras historia i Sverige, liksom viktigare monografiska bidrag. Grundläggande forskningsarbeten motsvarande John Harvey's *Mediaeval Gardens* (1981) m.fl. arbeten i England och Johan Langes *Kulturplanternes införselshistorie i Danmark* (1994), som upptar introduktionsdata genom såväl dokumentära som arkeologiska

belägg för mer än 5 000 taxa (arter och sorter), har inte ens påbörjats.

Viktiga frågeställningar för den trädgårdshistoriska forskningen gällande växtmaterialen, handlar främst om när trädgårdsväxterna - i vilken ordning och till vilket bruk, från vilka länder och världsdelar samt av vem - kom till landet. Vidare hur de spridits inom landet, deras popularitet och vad detta varit ett uttryck för, hur länge de odlats på en viss plats ifråga och vilka de olika släktskapsförhållandena varit. Dessa frågor - i den mån de överhuvudtaget rests - har man hittills nästan undantagsvis försökt besvara utifrån ett dokumentärt källmaterial.

I den mån biologiska metoder har använts och t.ex. jämförelser gjorts mellan 1) kvarstående äldre bestånd (reliktväxter), 2) vilda populationer och 3) "modernt" växtmaterial i handelssortimentet, har främst de *morfologiska karaktärerna* varit utgångspunkten. Dyliga karaktärer som höjd, bladform, blomstorlek, blomfärg m.fl. påverkas emellertid alla mer eller mindre kraftigt av olika omvärldsfaktorer, vilket gör det svårt att definiera hur mycket av den iakttagna variationen som egentligen är genetiskt betingad. Dessutom är de morfologiska karaktärerna utsatta för en kraftig selektion under tidens gång, både omedveten (anpassning till klimat och miljö) samt medveten (selektion för större blommor, intensivare blomfärg eller annorlunda växtsätt). Stora utseendemässiga skillnader kan därför ha introducerats under begränsade tidsperioder. Följaktligen är det mycket svårt att korrelera en iakttagen morfologisk variation med en genetisk. Det är vidare svårt att använda genetisk diversitet (=variation) för att tidsbestämma en introduktion av växtmaterial.

Berömvärda, intressanta och viktiga arbeten med kemiska metoder, främst *isoenzymstudier* (stärkelsegelelektrofores), för att reda ut arter, hybrider och kloner (grupper av genetiskt identiska individer) inom systematiskt viktiga men svåra trädgårdsslakten som lönnar, päron och hängpilar har utförts av den amerikanske forskaren Frank S. Santamour (Lundquist 1989). Teknikens upplösning är god beträffande mellanartslig variation eller variation inom ett släkte, men har sina klara begränsningar beträffande inomartsliga studier. I trädgårds-

historiska sammanhang är isoenzymtekniken säkert nästan outnyttjad.

Den senaste tidens introduktion av allt mer sofistikerade biologiska metoder för en analys av den genetiska variationen kan emellertid avsevärt underlätta den trädgårdshistoriska forskningens möjligheter till att vinna ny kunskap om det historiska växtmaterialet på inomartslig nivå. Ett tidigt nordiskt arbete utgör därvidlag Lise Tillges licentiatoppgave om naturaliserade primitivformer av liljeväxter i Danmark (Tillge 1967).

Med moderna molekylärbiologiska metoder kan man numera uppskatta genetisk diversitet direkt på DNA-nivå och därmed undvika att inkludera omvärldspåverkad variation i analyserna. Flera av dessa metoder t.ex. *DNA fingerprinting* (Weising et al. 1994) baseras på s.k. icke transkriberade DNA-sekvenser. Mutationer i sådana DNA-sekvenser saknar urvalsvärde för organismen och är alltså neutrala. Följaktligen har mängden genetisk diversitet, uppmätt med dessa metoder, kunnat användas mycket framgångsrikt för att analysera genetiskt släktskap, med en tillämpning inom olika vetenskapsgrenar som taxonomi (systematik), ekologi och växtförädling (Nybom 1991, 1993, 1994; Weising et al. 1994).

TRÄDGÅRDSHISTORISKT KÄLLMATERIAL (VÄXTMATERIALET)

DOKUMENTÄRA KÄLLOR (handskrivet, tecknat och tryckt material)

historisk-källkritisk metod

ARKEOLOGISKA KÄLLOR (kvarvarande (död) "autentisk substans")

*utgrävning, inventering, pollenanalys,
makrofossilstudier m.m.*

BIOLOGISKA KÄLLOR (levande "autentisk substans")

*morfologiska studier, kemotaxonomi,
isoenzymstudier, DNA-fingerprinting
analys m.m.*

Ett studium av den historiska trädgårdens växtmaterial, ur alla de källor och med flera av de metoder som nu står till buds, behöver inte enbart eller i första hand grundas på ett särskilt eller begränsat intresse för trädgårdsväxterna. Det utgör framförallt inget självändamål. Det befruktar snarare på en mängd sätt de allmänna historiska sammanhangen och det kan också nyansera anläggningens historia på ett flertal punkter - gällande dateringar, moden och preferenser, handelsvägar, kontaktnät och personallier, odlingsskick, tekniker och kosthåll m.m.

Vrams Gunnarstorp

"Twänne ting woro i denne Trägården, som förnämligast drogo åskådarenas ögon till sig, nämligen en Berceau och en Buxboms häck" (Carl von Linné, 1749) (fig.1).

Vrams Gunnarstorps slott i Skåne utgör en från såväl byggnads- som trädgårdskonstens synvinkel sett, förnämlig anläggning med anor från 1400-talet. Det nuvarande om än om- och tillbyggda och exteriört förändrade slottet byggdes 1633-43 mitt i en renässansträdgård från samma tid av källorna att döma. "Detta riktigt grevligt byggda slott ligger mitt i en stor trädgård, i hvilken man ej blott finner alla lifländska frukter, utan äfven många vinstockar, valnötsträd, persikor, in summa idel fruktträd, som man blott kan träffa i Tyskland", skriver en Christoffer Heinsius från Estland 1696 (Anjou 1931).

Vrams Gunnarstorps trädgårdsanläggningar är sannerligen värda en egen mäsas. I detta sammanhanget får dock kommissionslantmätarens Johan Lorents Gillberg beskrivning från 1767, tillsammans med Carl von Linnés 18 år tidigare reseanteckningar ovan och nedan, både tjäna som motivering och sammanfattning över den valda anläggningen och utgöra utgångspunkt för den vidare diskussionen - det anmärkningsvärda levande och autentiska historiska växtmaterialet:

"Trägården som är *en ibland de täckaste uti Landet*, och ligger på en afhällning rundt omkring Borggården samt instängd med en stengård, har 2:ne wackra och med Ligustro öfvertäckte Lusthus, en kostbar iskällare, *en oförlikenligen täck Berceau eller Bågegång av afwen-*

Fig. 3 – Avenbokslövgången (*Carpinus betulus*) på Vrams Gunnarstorp (mot norr), planterad 1737 och med flera 260-åriga träd i behåll, ehuru löpande kompletterad och gallrad från oönskade trädslag. Foto: Kjell Lundquist, mars 1994.

bok: skiöna och prydeliga häckar som innesluta gångarne, af buxbom, jasmin, siren, säfwenbom, tax, gran, Caprifolium, och Ligustrum, warande ibland desse, 2:ne af buxbom 6 alnar [3,6 m] höga och breda samt så täta, att de billigt må räknas iblandt Landets sällsamheter, stora och präktiga blomster qwarter; åtskilliga slags wackra Pyramider; utwalda goda frukt-träd och däribland, qwitten, siberiska ärteträn, Persiker, Apprikoser och Celler-nötter utom många andra sirater dem man här med fullkomligt nöje får åskåda. Förutan detta äger gården, 2:ne skiöna humblegårdar till rikt behof, tillräckelig fisk i 28 st. dammar af rudor och karp. Hjortar och rådjur uti en stor djurgård...” (förf. kursivering) (Anjou 1931).

AVENBOK

Avenboken (*Carpinus betulus*) är inhemsk i landet. Namnet (Afvenböck/Afvenbok) ges den i Sverige av Linné i *Flora Suecica* (1745) och det namnet används också under hans skånska resa. I Danmark har det använts sedan 1684 av Simon Paulii. Tidigare har olika namn kring *Hagebook* varit de vanligaste i Sverige, vilka möjligen kan spåras tillbaka till Hildegard av Bingens *Hagenbucka* (Lyttkens 1912-15). Om lövgången av avenbok skriver Linné från sin skånska resa (1749) följande:

”Berceau, Ambulacrium tectum, Angiportus vivus eller Bogegang kallas sådana häckar som formera gator, täckte på bägge sidorna, såsom

en mur, då de ofwantil sluta tilsammans efter bogar lika som ett hwalf: af detta slaget sågs en dylik af Afwenbok 100 alnar [60 m] lång, 7 alnar [4,20 m] hög, och 7 alnar bred, som på 12 år blifwidt färdig, och så artigt täckte sig sjelf, at han icke jämnare kunde åstundas”. Lövgången finns fortfarande kvar (fig. 3).

Om vårt intresse ur forskningssynpunkt riktade sig mot avenboken och dess plantering, kunde det knappast ha varit mer tacksamt. Linné daterar ju själv planteringen till 1737. Det eventuella felet torde begränsa sig till något år hit eller dit. Det dokumentära källmaterialet synes här ha löst problemet. Men sedan, om vi vill veta mer - om var plantorna kom ifrån, om det är originalmaterial som står kvar, om det finns ett släktskap med de ungefärligen samtida avenbokslövgångarna på Skabersjö och Pålsjö slott - hur gör vi då? Är t. ex. avenboksplantorna grävda i skogen eller importerade från en holländsk plantskola? I dessa fall handlar det om att för att få ett svar - i den mån inte undanstoppage och plötsligt återfunna räkenskaper skulle lösa problemet - använda olika biologiska metoder.

BUXBOM

Vrams Gunnarstorps buxbomshäckar utgör anläggningens ”största prydnad och en av vårt lands mest omtalade dendrologiska märkvärdigheter”, skriver Sten Anjou i sin anläggnings-

Fig. 4 – ”Interiörbild” från de nu flermeterhöga och breda buxbomshäckarna på Vrams Gunnarstorp, med åtskilliga 350-åriga stammar. Dessa utgör en förnämlig levande autentisk substans, med goda framtida möjligheter att genom olika kemiska och genetiska metoder erhålla information om artens och anläggningens historia till besvarande av flera trädgårdshistoriska spörsmål. Foto: Kjell Lundquist, mars 1994.

Fig. 5 – Försöksledare Kenneth Lorentzon, SLU, med rotade sticklingar av buxbomen från Vrams Gunnarstorp, föreläsande om buxbom och om WWF-projektet "Bevarande av värdefulla gamla trädgårdsväxter i Sverige", vid besöket på Vrams Gunnarstorp. Foto: Torbjörn Suneson, 24 sept 1994.

beskrivning i *Svenska Trädgårdskonsten* (1931). Så skrev Gillberg ca 160 år tidigare och Linné själv ytterligare 18 år tidigare vid det första besöket på Vrams Gunnarstorp under sin skånska resa 1749:

"Buxboms-Häcken sågs här i trädgården så präktig, at jag aldrig sett den härligare, så wida jag någonsin rest, och han kan wäl räknas för *et af Sweriges sälsamma ting*, som gifwer det tydeligaste prof af Skånes härliga Climat. Han var klipt af *Buxus arborescens*, 3 alnar [1,8 m] hög, och 3 alnar bred, altså i 4 kant, men mycket lång, och war dessutom så tät, at icke den minsta öfning fans derpå" (förf. kursivering).

Buxbomen (*Buxus sempervirens*) - antikens, renässansens, barockens, nyformalismens och även dagens "inneväxt" - introducerades med största sannolikhet i södra Skandinavien under den första hälften av 1500-talet. De första kända skriftliga beläggen är ur Malmöläkaren Chistiern Pedersens *Vocabularium ad usum*

Dacorum, tryckt i Paris 1510 och i Henrik Smids *Lægebog*, 1 utg. 3 del, från 1577 (Lange 1994a). Svenska dokumentära belägg återfinns i den latinsk-svenska ordboken *Variarum Rerum Vocabula* 1538, liksom i flera senare 1500-tals ordböcker och Bibelöversättningar (SAOB-Arkiv). Belägg för trädgårdsanvändning under 1500-talet utgör de nödvändigtvis inte, men de indikerar kännedomen om arten och den uppmärksamhet den rönste.

När arten med säkerhet nådde dåvarande Sverige vet vi inte. Kanske förde Hans Friese med den från Nordtyskland när han införskrevs som Gustav Vasas trädgårdsmästare i augusti 1545? Kanske rekvirerade han den senare till anläggningarna i Uppsala, Svartsjö, Gripsholm, Linköping, Strängnäs eller Stockholm som han anlade eller omlade och ansvarade för? Tidpunkten är möjlig då den sammanfaller med renässanssträdgårdens blomstring i England, Holland och Tyskland med förkärleken där för knut- och blomsterparterrer och formklippta avgränsningar. Begärligheten talar hur som helst då Gustav II Adolf mitt under brinnande krig (1631) i Tyskland lär utfärdat en beställning till inköp av buxbom till trädgårdarna i Stockholm (Karling 1931).

Vrams Gunnarstorps långa buxbomshäckar är de äldsta befintliga vi känner i landet (Dahl 1931). De dateras på känn av flertalet som yttrat sig därom, till tiden för slottsbygget 1633-43. Grunden för detta utgör främst höjden och omfattningen de nått redan vid Linnés besök. Tidpunkten är både möjlig och trolig men bygger uteslutande på antaganden utifrån dokumenten. Skall vi låta nöja oss med det? Och vidare, hur stor del av de långa häckarna utgörs i dag av originalmaterial? Är de lika gamla som de påstådda exemplaren vid baroniet Rosendal i Norge? Var kom egentligen buxbomspiantorna ifrån då för kanske 360 år sedan? Hur kan det komma sig att denna typen lever och frodas medan så mycken annan buxbom inte trivs utan dör? För att få svar på de flesta av dessa frågor bör den trädgårdshistoriska forskningen tacksam utnyttja den levande autentiska substansen ifråga och begagna sig av befintliga liksom av nya biologiska metoder (fig. 3).

Vid besöket på Vrams Gunnarstorp föredrog försöksledare Kenneth Lorentzon, verksam vid Institutionen för trädgårdsvetenskap, SLU,

Fig. 6 – Marianne Tornérhielm med erhållna sticklingar av buxbomen från Vrams Gunnarstorp, från WWF (World Wildlife Found)-projektet, till komplettering av utgånet växtmaterial i häckar och "kägelspel".
Foto: Torbjörn Suneson, 24 sept 1994.

Alnarp, det pågående arbete gällande buxbom som bedrivs inom ramen för WWF (World Wildlife Foundation)-projektet "Bevarande av värdefulla gamla trädgårdsväxter i Sverige" tillsammans med forskningsledare Eva Jansson vid institutionen. Projektet initierades 1991 med ett uttalat syfte - beträffande buxbom - att finna härdiga typer till kommande svensk användning utifrån bestånd och exemplar med minst 40-50 års kontinuitet på växtplatserna. Insamlingen upptar idag ett 150-tal nummer vartill kommer ett 50-tal kända namnsorter.

Buxbomen från Vrams Gunnarstorp (fig.5, 6) ingår i undersökningen (Lindholm 1994, Lorentzon 1994).

TACK

Ett varmt tack riktas till Mats Wirén, Institutionen för landskapsplanering, SLU, Alnarp, för hjälp med statistisk behandling bakom och grafisk utformning av figur 2.

KÄLLOR

- Aaby, B., Personlig kommunikation, maj 1995
- Ahrland, Å., *Trädgårdsrestaurering. Tre europeiska exempel - Het Loo, Nordkirchen och Painshill park*, Stad & Land nr 112/1993
- Anjou, S., Vrams Gunnarstorp, *Svenska Trädgårdskonsten*, del 2, Stockholm, s. 7-10, 1993
- Bradshaw, R., The use of pollen and seed analysis to reconstruct a historic garden, *Uraniborgs renässanssträdgård. Renässansens växtmaterial. Rapport från ett seminarium på Alnarp 19 feb 1991*, Stencil - Inst. landskapsplanering, SLU, 7/1993, s. 35-40, 1993
- Dahl, C.G., Växtbeståndet [Vrams Gunnarstorp], *Svenska Trädgårdskonsten*, del 2, Stockholm, s. 10-12, 1931
- Eriksson, G., *Botanikens historia i Sverige intill år 1800*, Uppsala, 1969
- Fries, Th.M., *Linné: Lefnadsteckning*, 2 delar, Stockholm, 1903
- Harvey, J., [1981], *Mediaeval Gardens*, Batsford, London, 1990
- Karling, S., *Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Nôtre-stilens genombrott*, Stockholm, 1931
- Landgren, L., Trädgårdsarkeologi i Pompeji, *Lustgården* 1992, Årg. 72, s. 73-80
- Lange, J., *Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark*, Frederiksberg, 1994
- Lange, J., Personlig kommunikation, 1994
- Lindholm, S., Gammaldags växter, *Natur och Trädgård* 2/94, s. 4-19
- Lorentzon, K., *En översiktlig introduktion till släktet Buxus* (opubl.), 1994
- Lundquist, K., Kultivarer av hängpilar (inkl. weeping willows, kultivarbeskrivningar), *Utemiljö* 2/1989, s.18-20, 22-24
- Lundquist, K., (red.), Andersson, S-I., Bradshaw, R., Gunnarsson, A., Hyltén-Cavallius, K., Lange, J., Lundquist, K., *Uraniborgs renässanssträdgård. Renässansens växtmaterial. Rapport från ett seminarium på Alnarp 19 feb 1991*, Stencil - Inst. landskapsplanering, SLU, 7/1993
- Lundquist, K., Bondens trädgård - en funktion av många nyttiga och några sköna växter, *Bondens självbild och natursyn, Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria* 6, Nordiska Museets förlag, Stockholm, 1994, s. 103-131
- Lundquist, K., Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark (recension), *Lustgården* 1994, Årg. 74, s. 106-111
- Lundquist, K., 1994 c, Växternas historia i kulturmiljövården, *Byggnadskultur* 2/1994, s. 2-5
- Lyttkens, A., *Svenska växtnamn*, del 3, Stockholm, 1912-15
- Mossberg, B., Stenberg, L., Eriksson, S., *Den nordiska floran*, Stockholm, 1992
- Nitzelius, T., *Boken om träd*, Stockholm, 1958
- Nybom, H., Applications of DNA fingerprinting in plant breeding. Burke, T., Dolph, G., Jeffreys, A.J. and Wolff, R. (eds.): *DNA fingerprinting: approaches and applications*, s. 294-311, Basel, 1991
- Nybom, H., Applications of DNA fingerprinting in plant population studies. Pena, S.D.J., Chakraborty, R., Epplen, J.T. and Jeffreys, A.J. (eds.): *DNA fingerprinting: state of the science*, s. 293-309, Basel, 1993
- Nybom, H., DNA fingerprinting - a useful tool in fruit breeding. *Euphytica* 77, s. 59-64, 1994
- Olausson, M., *Den Engelska parken i Sverige under gustaviansk tid* (doktorsavhandling), Stockholm, 1993
- Phibbs, J., An approach to methodology of recording historic landscapes, *Garden History*, vol. 11. no. 2, s. 167-175, 1983
- SAOBArkiv
- Swederus, M.B., *Botaniska trädgården i Uppsala 1655-1807* (doktorsavhandling), Falun, 1877
- Swederus, M.B., *Svensk hortikultur i forna dagar*, 1-2, Stockholm, 1880-82
- Tabernæmontanus, J.T., *New vollkommenlich käuterbuch...*, Basel, 1664
- Tillge, L., *Primitivformer af udvalgte arter inden for Liliales og deres forhold til de respektive kulturformer, historisk, botanik og cytologisk belyst* (licentiatopgave), KVL, Köpenhamn, 1967
- Weising, K., Nybom, H., Wolff, K. & Meyer, W., *DNA fingerprinting in plants and fungi*, Boca Raton USA, 1994

Strategier och prioriteringar

– referat av gruppdiskussioner

Underlag för gruppdiskussionerna

GRUPP 1. BEHOV INOM FORSKNING OCH UTBILDNING

Vilket är kunskapsläget

- om beståndet (gjorda inventeringar, analyser och värderingar)
- om det kulturhistoriska innehållet (idé och funktion)
- om växtmaterialet i historiska parker
- om praktiska problem i vårdarbetet

Var finns den befintliga kunskapen och hur är den tillgänglig

- vilka arkiv är viktigast
- vilken litteratur finns
- vilka institutioner sysslar med forskning på området
- vilka har praktisk erfarenhet av inventering, dokumentation och vård

Vilken kunskap är mest angelägen att inhämta när det gäller

- inventering och dokumentation
- det kulturhistoriska innehållet
- växtmaterialet
- praktiska problem

Vilka behov finns av bättre utbildning

- hos kulturhistoriker
- hos agronomer och trädgårdsmästare/
parkvårdare
- arkitekter och landskapsarkitekter

Vad avses med begrepp som

- historisk park
- renovering
- restaurering
- rekonstruktion
- skötselplan/vårdplan
- bevarande
- ursprungligt skick
- förnyelse/nygestaltning

GRUPP 2. PRIORITERING AV INSATSER INOM KMV FÖR BEVARANDE OCH VÅRD

Vilka parktyper har vi och hur är behovet av

- inventering
- dokumentation
- vård

Hur ser ansvarsfördelning och kompetens ut centralt, regionalt och lokalt

- inom kulturmiljövården
- mellan kulturmiljövård och naturvård
- inom de ideella rörelserna

Hur fungerar lagstiftning och ekonomi

Vad avses med begrepp som

- historisk park
- renovering
- restaurering
- rekonstruktion
- skötselplan/vårdplan
- bevarande
- ursprungligt skick
- förnyelse/nygestaltning

GRUPP 3. SKÖTSELPLANER FÖR BEVARANDE AV PARKER OCH TRÄDGÅRDAR

Hur bör dokumentations- och inventeringsmaterialet vara utformat

Hur skall det kulturhistoriska värdet definieras

Vilka åtgärder bör knytas till olika ambitionsnivåer såsom

- underhåll
- restaurering
- rekonstruktion

Vilka krav kan ställas på framtida tillgång till växtmaterial

Vilken detaljeringsgrad är lämplig

Vilken typ av användning tål en park

Vad avses med begrepp som

- historisk park
- renovering
- restaurering
- rekonstruktion
- skötselplan/vårdplan
- bevarande
- ursprungligt skick
- förnyelse/nygestaltning

Behov inom forskning och utbildning

DELTAGARE: THORBJÖRN ANDERSSON,
ANN CATHERINE BONNIER (SEKR), METTE EGGEN,
KJELL LUNDQUIST (ORDF), ÅKE NISBETH,
TORBJÖRN SUNESON

Kunskapsläget

Gruppen diskuterade kunskapsläget för det historiska trädgårdsarvet vad gäller

1. beståndet
2. det kulturhistoriska innehållet
3. växtmaterialet
4. praktiska problem i vårdarbetet

Det finns en hel del inventeringar över beståndet av parker och trädgårdar men inte mycket kunskap om det kulturhistoriska innehållet i dessa. När det gäller växtmaterialet är läget bättre, även om Sverige inte har kommit lika långt som övriga andra nordiska länder, t.ex. Danmark.

Såväl Alnarp och Ultuna som enskilda personer har kunskap om de problem som möter i det praktiska vårdarbetet. Det finns också internationella erfarenheter att ta fasta på. I vissa praktiska frågor har experterna olika uppfattning (som t.ex. trädbeskrivning).

Det är svårt att få överblick över den mångfacetterade kunskap som finns, eftersom den är spridd på olika håll. Den finns att hämta i arkiv och litteratur, på universitet och vid statliga institutioner, hos föreningar och enskilda personer.

Det finns åtminstone ett 80-tal arkiv som har visat sig innehålla uppgifter av intresse: centrala arkiv som Nordiska museet, Nationalmuseum, Riksarkivet, Krigsarkivet m.fl; statliga institutioners arkiv (t.ex. SJ:s, som har förstörts), andra institutioners och föreningars arkiv samt naturligtvis gårdsarkiv, andra enskilda arkiv samt privatpersoners samlingar.

Mycket finns skrivet inom ämnet, men för

att kunskapen skall bli mer lättillgänglig behövs moderna kommenterade bibliografier. Det gäller också att genom nätverk samla det personligt kunnande och de erfarenheter som finns hos alla experter och tjänstemän som svarar för olika delar i arbetet med det historiska trädgårdsarvet.

Många olika institutioner och personer sysslar med forskning på området eller har praktisk erfarenhet av inventering, dokumentation och vård. Nämnas kan, förutom universiteten, olika sällskap som t.ex. Föreningen för dendrologi och parkvård, hembygdsföreningar, Landskapsarkitekternas Riksförbund (LAR), läns museer, landskapsarkitektkontor, Statens Fastighetsverk etc.

Utbildningsbehov

Artikel 15 och 23 i Florensdokumentet förutsätter att det finns kvalificerade experter på alla områden inom det historiska trädgårdsarvet.

Det finns sedan länge utbildningar för landskapsarkitekter, hortonomer, trädgårdstekniker, konsthistoriker etc. Utbildningen ger dock skillnader i synen på trädgårdsarvet, vilket också beror på att man arbetar med olika typer av källor och metoder - det är svårt att förena naturvetenskap och humaniora. De som praktiskt vårdar trädgårdsarvet behöver bättre kulturhistorisk bildning, medan konsthistorikerna måste lära sig att inte bara se till formen utan även till växtmaterial och biologi.

Begreppet trädgårdskonst borde åter in i arkitektutbildningen! En bra efterutbildning med tvärvetenskaplig inriktning behövs, där man kan lära ut både praktisk vård och kulturhistorisk syn (Mejan? SLU?). Kontinuerliga kurser och seminarier skulle vara önskvärda, kanske samarbete på nordisk eller internationell nivå med specialistutbildning i stil med den som ges i York. RAÅ:s personal behöver vidareutbildas för att klara trädgårdsärenden. Det är också viktigt att se till att det finns resurser för forskningen.

Kunskapsbrister

Enligt Florensdokumentets artikel 23 är det de ansvariga myndigheternas sak att se till att trädgårdsarvet identifieras, förtecknas och

skyddas. De inventeringar som finns är dock inte tillräckliga. Viktigast just nu är därför att inventera och dokumentera beståndet, vilket lämpligen görs länsvis (något som redan sker eller har skett i några län). Det behövs snabbt en kommenterad lista med kartor och foton (jfr Lundquist ovan).

De lagskyddade parker och trädgårdar som ingår i byggnadsminnen måste snarast dokumenteras, men hur? Form, innehåll, funktion, konstruktion, symbolik, etc - anvisningar skulle behövas. Det kulturhistoriska innehållet måste synliggöras!

Mer kunskap behövs om den konkreta vården - hur skall man handskas med t.ex. olika

sorters markbeskaffenhet, dammar, lövängar, ekonomiträdgårdar? De praktiska problemen bör listas.

Sammanfattning:

- * inventera länsvis
- * dokumentera byggnadsminnena
- * diskutera hur dokumentationen skall utformas
- * definiera det kulturhistoriska innehållet
- * bilda nätverk
- * ge ut kommenterade bibliografier
- * satsa på tvärvetenskaplig vidareutbildning
- * lista de praktiska problemen

Prioritering av insatser inom kulturmiljövården för bevarande och vård

DELTAGARE: CHRISTINA VON ARBIN (ORDF),
ROBERT BENNETT (SEKR), EIVOR BUCHT,
CAMILLA ROSENGREN, GUNNAR SORTE,
KLAUS STRITZKE, CATHARINA SVALA,
IRENE TALLHAGE-LÖNN, R AXEL UNNERBÄCK

Begrepp. Kulturhistoriskt värde

Diskussionen inleddes med terminologifrågor. CvA såg 5 alternativ för parkvård.

1. Konservering. Hejdar nedbrytning. Konserverar ett tillstånd.
2. Underhåll. Kontinuerligt vidmakthållande.

3. Restaurering. Återställer ett äldre utseende på grundval av rester som finns.
4. Rekonstruktion. Återskapar något som funnits.
5. Ny/Omgestaltning.

EB: I England kallas 1. preservation och 2-4. conservation. *RAU*: Konservering innebär att man säkrar utan att på något sätt förbättra. Kan det användas i fråga om levande material? *KS* hänvisade till Venedigdokumentet och menade att konservering kan avse strukturen och inte utesluta utbyte av levande material. *CvA* påpekade att dokumentet är en allmän ram som tolkas olika i olika länder.

GS ansåg att man för lätt halkar ner på objektsnivå - det viktiga är trots allt vegetationen - vad växtligheten står för, konceptet, den genetiska kontinuiteten. *CvA* menade att detta, omsett till byggnadsvården, motsvarades av kontinuerlig användning av traditionella material och metoder. *KS* tog också upp begreppet patina - utvecklingen som inte var meningen - och exemplifierade med avenbokshalvet på Vrams-Gunnarstorp.

RAU redogjorde för RAÄ:s policydokument

för kulturhistorisk värdering. Patina är ett upplevelsevärde, men i Vrams-Gunnarstorp finns också autenticitetsvärde. Ett 300 år gammalt hus är dött, men i V-G lever den 300 år gamla buxbomen. Skulle det vara lika roligt med en bevarad 1600-talsstruktur med nyplantering? *CvA*: Exemplet visar nödvändigheten av ett preciserat syfte med bevarandet i varje enskilt fall. *EB*: Visst är dessa aspekter väsentliga. Men förr eller senare går växterna ut. Stressade växter (t.ex. i alléer) dör tidigare. Det måste bli subjektivt. Man måste nå samförstånd om vilken aspekt som skall överväga.

CS: Vem upplyser de människor som vistas på en plats som V-G om de olika värden som gäller? För den oupplyste är det lätt gjort att förorsaka oavsiktlig skada. *KS*: Kriterierna skall framgå av skötselplanen. *GS* menade att kriterierna kan ligga över varandra eller jämsides. Är Lundagård det rätta stället att ta fram ett dokumentvärde kring Hårleman, eller är upplevelsevärde viktigare? Hur många dokumentvärden har vi råd att ha? Tag det holländska exemplet Het Loo.

CvA: I Het Loo var väl det pedagogiska värdet ledstjärnan? *EB*: Visst, men holländarna har faktiskt inte utnyttjat detta. *GS*: Kan man bevara dokumentvärdet i Övedskloster utan att inbegripa det omgivande landskapet?

ITL: I fråga om naturvärden används begreppen vetenskapligt respektive socialt värde. Lundagård är ett exempel på ett så högt socialt värde att andra värden inte kan konkurrera. *EB*: Lundagård av idag har också ett dokumentvärde - Tegnér, studenthistoria. Hur gör man med överlagrade dokumentvärden? *RAU*: Värden måste benas upp - motiveras. Lundagård är ett utmärkt och komplicerat exempel. Dokumentvärdet med anknytning till Hårleman är lätt att motivera men väger ändå för lätt mot de mera svårmotiverade.

Parktyper. Ansvarsfördelning

Diskussionen fortsatte kring parkernas funktionella indelning. *CvA*: Skall olika parker hantteras olika med avseende på det vi tidigare diskuterat. Är det skillnad på järnvägsparker och stadsparker jämfört med t. ex. parker i bostadsområden? *EB*: Mycket återstår att göra i fråga

om typologisering. Jag arbetar själv med inventering och listning av stadsparker. *CvA*: Hur skall vi få ett tillräckligt stort spektrum - typologiskt och regionalt? *GS*: Dokumentvärdet förutsätter en typologi, men upplevelsevärde frågar inte efter vilken sorts park det är. Detta innebär en svårighet. Parkerna är inte objekt som en byggnad, utan en del av sitt sammanhang. Vad vill man vinna på en funktionell indelning? *CR*: Även i Finland har järnvägsparken varit en viktig förebild. Kunskapsläget är dock mycket dåligt och vård av landskapsparker anses t.ex. vara en skogsvårdsfråga.

KS: En annan urvalsgrund är upphovsmanen - stora arkitekter eller trädgårdsmästare. *RAU*: Vi känner ur bevarandesynpunkt ett behov av sortering för att få ett heltäckande urval. För att kulturmiljövården skall kunna fungera blir det nödvändigt med en lite fyrkantig uppdelning. *EB*: Visst är ett sorterat dokumentvärde en plattform för den vidare diskussionen. Det sena 1800-talet är t. ex. mycket dåligt dokumenterat ur idéhistoriskt perspektiv.

CvA: Går det överhuvudtaget att ta fram en typologi och ett tidssnitt?

EB: I varje fall måste man börja. Det behöver ju inte vara komplett. Men det är mycket viktigt att alla kompetenser finns med i arbetet. Vårt samarbete måste fördjupas.

GS: Alla har en personlig uppfattning om vad en järnvägspark eller allmogeträdgård är. Men det behövs ordentliga definitioner. Återspeglas stilutvecklingen i allmogeträdgårdarna eller är det inte så? Hur stor grupp har vi råd att hålla för forskning kring detta? Studenter måste ha handledning och det är tveksamt om så mycket är genomförbart idag. Men det är viktigt att upprätta ett preliminärt register, bl.a. för att få upp frågeställningarna på bordet.

CvA: Vid RAÅ har vi bildat en avdelningsövergripande parkgrupp som regelbundet diskuterar problemen. Det finns en parkinventering för Sörmland, som kanske kan vara en utgångspunkt för vidare arbete. *RAU*: En första uppsortering är säkert ganska lätt att åstadkomma vid ett arbetsseminarium. *GS*: Då bör de som på länsnivå skall leda arbetet vara representerade. Eller är det för tidigt?

RAU: Nytt är att parker i städer har börjat hotas på ett sätt som man tidigare inte drömde om. Sophämtning och brandskydd medger t. ex.

inte slingrande grusgångar. Människor som bor i hotade områden måste få hjälp med kunskap och argument för att värna sin miljö. *CvA*: Allt måste börja med att man skapar förståelse. Tänk på 1930-talets planering där hela den gröna biten var med! *EB*: Ja, den tiden hade en helhetssyn på natur och kultur, som inte finns idag. Hur skall vi få den tillbaka?

KS: Sprida kunskap är bra. Men vem skall göra jobbet? Engagera hembygdsrörelsen! Den brukar klandras för amatörism, men har en styrka i kännedomen om den lokala historien. *CvA*: Tyvärr har hembygdsrörelsen mycket varierande kraft och måste bl.a. vitaliseras i städerna.

Lagstiftning och ekonomi

Tredje delämne i gruppens diskussion var lagfrågorna. *EB*: Naturvårdslagen borde kunna utnyttjas bättre för skydd av nationella monument för att kunna gå över den ekonomiska rimlighetsnivån. *CvA*: Naturvårdslagen har varit riktad mot landskapet och inte mot parker. I jämförelse med naturvården har byggnadsvården alltid bara haft småpengar. *EB*: En markering av värdena är ändå viktig. *KS*: Kostnaderna kan dras ned med upplysning som leder till små, uppehållande åtgärder.

CS påpekade vikten av att uppehålla nätverk - samförstånd mellan brukare och myndigheter och att konsekventa budskap ges. Halland har bra nätverk.

Vikten av information

Slutligen diskuterades önskvärda pedagogiska insatser. *GS*: Enda sättet på lång sikt är att få tillstånd det lokala engagemanget. Tillgängliga centrala resurser kan troligen aldrig räcka till. Man bör prioritera och inte dra på sig större kostnader än man kan följa upp. Exemplet från Östra Sallerup visar det sistnämnda.

EB: Okunskapen är den värsta fienden. Vad kan RAÄ göra? Detta är ett litet område som riskerar att halka bort. Nämn det i varje sammanhang! Dropparna urholkar stenen. *ITH*: Vi har ändå kommit en bit på väg. Idag finns ett starkt intresse för parkhistoria. Det finns ett program att föra ut. Vi skall agera nu eftersom vi har medvind. *CR*: Jag instämmer. Vi känner detta i Finland också. Intresset för parkerna är en internationell strömning.

KS: Har vi talat för mycket om administration och för litet om objekten? Hela tiden sker förändringar i parker. Man borde upprätta en vitbok över den förstörelse som sker för att kunna visa vad som borde gjorts istället.

Vårdplaner i samband med byggnadsminnesförklaring

DELTAGARE: ÅSA AHRLAND (ORDF),
BRITT-MARIE HAMMARSKIÖLD,
BENGT O.H. JOHANSSON,
LENA LÖFGREN-UPPSÅLL, LARS NYBERG
OCH ELISABETH NYSTRÖM KRONBERG (SEKR)

Definition av det kulturhistoriska värdet

Det är viktigt att sätta upp och definiera bevarandemål för parken och detta mål skall kopplas till vårdplanen. Det bör tydliggöras vad det är som skall skyddas och varför.

En förutsättning för att den kulturhistoriska definitionen skall kunna göras är att det finns en dokumentation.

En parks kulturhistoriska värde skall definieras redan i beslutet om byggnadsminnesförklaring. Ett eller flera kriterier kan konstituera värdet. Kriterierna skall jämföras med de som används för byggnader, men det kan också finnas särskilda kriterier för olika slags parker.

I samband med länsstyrelsens utredning och dokumentation inför byggnadsminnesförklaring bör det historiska kartmaterialet tas fram. Även en uppmätning av parken bör göras.

Skyddsföreskrifter och vårdplan

Det finns en skillnad mellan begreppen skötselplan och vårdplan. Skötselplanen reglerar den mer kortsiktiga skötseln, som görs utifrån dagens situation, medan vårdplanen är mer långsiktig.

Det vore praktiskt om naturvårdens eller andra skötselplaner kunde användas som modell för vårdplaner för parker, men det är tveksamt om de är jämförbara.

Det har betydelse vem som sätter upp beva-

randemålen och definierar värdet m.m. Vem har kunskapen? Om arbetet t.ex. läggs ut på entreprenad måste man vara mycket tydlig.

En vårdplan måste revideras ibland, bl.a. för att det kan komma ny kunskap eller för att förutsättningarna ändras, t.ex. genom ändrad ekonomi.

Skyddsföreskrifterna för en park måste utformas i enlighet med kulturminneslagens text. Tyngdpunkten måste mer läggas på vad och hur man skall göra än på vad man inte skall göra.

Vilken sorts kompetens behövs?

Kulturmiljövården behöver experthjälp. Arbetet med parkvård måste bedrivas tvärvetenskapligt. Det finns ingen strävan bland landskapsarkitekterna att specialisera sig för att kunna klara hela "biten" själva. Det krävs en rad olika experter. Man kan lägga flera olika aspekter bara på en parks historia (stil- och konsthistoriska, teknikhistoriska, materialhistoriska m.m.) – inte ens där räcker det med en sorts kompetens. Det krävs också specialkunskap för ekonomi, förvaltning och lagstiftning.

För att det skall finnas tillgång till alla de olika kompetenser som krävs måste man ge signaler om att det finns en marknad inom detta område.

Länsstyrelserna behöver ha diskussionspartners i parkfrågor. Det är viktigt att det skapas regionala nätverk, grupper av konsulter m.m.

Terminologi

RAÄ:s terminologi för bevarande av parker är tänkt att överensstämma med den som används inom byggnadsvården. Det är dock tveksamt om begreppet "konservering" kan användas om en park. Inom RAÄ har utarbetats en preliminär skiss till begreppsförklaringar (se ovan). Denna bör bearbetas vidare.

Epilog

Seminariet Trädgårdskulturens historiska arv – Idag och i morgon visar att den historiska trädgården och det medvetet gestaltade landskapet i Sverige, liksom ute i Europa, röner ett betydande intresse som kulturbärare. De har nu också en mer självklar plats på dagordningen hos antikvariska myndigheter. Genom samverkan mellan externa finansiärer tillskapas vid universiteten forsknings- och undervisningsmiljöer härför. De historiska trädgårdarna, de historiska parkerna och det historiska kulturlandskapet talar ett språk vi alla bättre vill förstå och vårda. Venedigdokumentets inledning om att "de historiska minnesmärkena förmedlar ett andligt budskap från gången tid" har stor relevans för speglingen av tidsandan och speciellt synen på och betydelsen av de historiska trädgårdarna. Nationellt och internationellt samarbete är en viktig förutsättning för att kulturhistorien skall säkerställas en hemvist i vår tid och för dem som kommer efter oss. För detta behövs insatser från enskilda personer, ideella föreningar, myndigheter och universitetsmiljöer.

Seminariet på Alnarp förde samman ett 30-tal trädgårdspersonligheter i landet och i Norden i övrigt, förutom våra långväga gäster. Antikvarier, myndighetsföreträdare, forskare, projekterande landskapsarkitekter, universitetslärare m.fl. Det var mig veterligen första gången som denna skara träffades och som trädgården utgjorde huvudsak. Det är också min uppfattning att seminariet var konstruktivt och att en samsyn nåddes i flera övergripande frågor och hållningar. Kvar står dock både det principiella och konkreta arbetet med att upprätta skötselplaner för byggnadsminnesförklarade anläggningar, att lägga fast en terminologi för ett ge-

mensamt språk i samband med restaureringsarbeten och att prioritera våra begränsade insatser inom kulturmiljövården för bevarande och vård av historiska trädgårdsanläggningar, för att ta några exempel. Den tredje dagens diskussioner kring strategier och prioriteringar för framtiden skärpte dock frågorna på denna punkt – vad har vi?, vad saknar vi? och i vilken ordning skall vi skaffa det vi saknar?

Det är nu min förhoppning att arbetet med de historiska trädgårdarna, parkerna och landskapen skall gå vidare i inspirerat samförstånd och med täta kontakter mellan ärendehandläggande myndigheter, forskare och skötselplanekonsulter. Myndigheterna, RAÄ och länsstyrelserna, har konkret arbete med att uppfylla Florensdokumentets 23:e artikel och SLU m.fl. universitet att tillhandahålla utbildning i trädgårdshistoria och restaureringskonst. Ingen konsult eller landskapsarkitekt skall längre få vara okunnig om den 15:e artikelns dokumentationskrav i Florensdokumentet.

När de första stora skötselplaneuppdragen för våra anrika godsanläggningar som länge efterfrågats, för Leufsta, Grönsö och Fiholm, nu har lagts ut av respektive länsstyrelser för att trädgårdskulturens historiska arv skall föras vidare i tolkad tradition, känns detta i alla fall som ett litet steg framåt på vägen.

Alnarp, augusti 1995

Gunnar Sorte

professor, Institutionen för landskapsplanering
Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp

Bilagor

Bilaga 1

Förteckning över egendomar upptagna i Svenska slott och herresäten (1908-14) (I),
i Svenska slott och herresäten. Ny följd (1918-23) (II) samt i Svenska slott och herresäten.
Ny samling (1932-33) (III) (228+108+50 st, OBS: äldre stavning behållen).

UPPLAND (48 st)

Almarestäket, Stockholms-Näs s:n, II
Aske, Håtuna s:n, I
Bogesund, Östra Ryd s:n, I
Bro-Gård, Bro s:n, I
Drottningholm, Lovö s:n, III
Edsberg, Sollentuna s:n, I
Ekebyhof, Ekerö s:n, II
Ekebyholm, Rimbo s:n, I
Forsmark, Forsmark s:n, I
Fånöö, Löth s:n, II
Gimo, Skäfthammar s:n, I
Granhammar, Västra Ryd s:n, I
Grönsöö, Kungs-Husby s:n, I
Haga, Solna s:n, III
Haga, Svinnegarn s:n, II
Harg, Harg s:n, I
Hesselby, Spånga s:n, I
Höja, Gryta s:n, II
Kaggeholm, Ekerö s:n, I
Leufsta bruk, Öster Löfsta s:n, I
Margretelund, Österåker s:n, I
Noor, Knifsta s:n, I
Näsby, Täby s:n, I
Penningby, Länna s:n, I
Rastaborg, Ekerö s:n, II
Rosendal, Stockholms stad, III
Runsa, Ed s:n, I
Rydboholm, Östra Ryd s:n, I
Rånäs, Fasterna s:n, I
Salnecke, Gryta s:n, I
Salsta, Lena s:n, I
Signhildsberg, Håtuna s:n, II
Sjöö, Holm s:n, I
Skokloster, Sko s:n, I
Skånelaholm, Skånela s:n, I
Stafsund, Ekerö s:n, I
Steninge, Husby-Erlinghundra s:n, I
Stora Wäsby, Hammarby s:n, I
Strömsbergs bruk, Tolfta s:n, I
Strömsta, Teda s:n, II
Sätuna, Björklinge s:n, I
Thorsåker, Hammarby s:n, I
Uppsala slott, II

Vik, Balingsta s:n, I
Ådö, Lossa s:n, II
Örbyhus, Vendel s:n, I
Östanå, Roslagskulla s:n, II
Österby, Film s:n, I

SÖDERMANLAND (84 st)

Abbotnäs, Floda s:n, II
Beckershof, Östra Vingåker s:n, I
Berga, Västerhaninge s:n, II
Berga-Tuna, Tuna s:n, III
Bergshammar, Fogdö s:n, II
Biby, Gillberga s:n, I
Björksund, Tystberga s:n, I
Brandalsund, Ytterjärna s:n, I + III
Broby, Bettna s:n, I
Cathrineborg, Vadsbro s:n, III
Christineholm, Helgona s:n, I
Claestorp, Östra Vingåker s:n, I
Djursnäs säteri, Ösmo s:n, III
Edeby, Ripsa s:n, I
Ekensholm, Dunker s:n, II
Elfsjö, Brännkyrka s:n, I
Elghammar, Björnlunda s:n, I
Engsholm med Borghaga,
Ytterjärna s:n, III
Ericssberg, Stora Malm s:n, I
Erstavik, Nacka s:n, I
Fiholm, Jäder s:n, I
Fjällskäfte, Floda s:n, II
Fogelstad, Julita s:n, I
Gimmersta, Julita s:n, I
Gripsholm, Kärnbo s:n, III
Hagbyberga, Björkvik s:n, I
Haneberg, Näshulta s:n, II
Hedenlunda, Vadsbro s:n, I
Hedensö, Näshulta s:n, I
Hesselbyholm, Fogdö s:n, I
Hofsta, Björkviks s:n, II
Husby Gård, Husby-Oppunda s:n, II
Häringe, Västerhaninge s:n, I
Högsjö, Västra Vingåker s:n, I

Höringsholm, Mörkö s:n, I
Jakobsberg, Björnlunda s:n, II
Julita, Julita s:n, I
Kjesäter, Västra Vingåker s:n, I
Lagmansö, Vadsbro s:n, I
Lindholm, Barfva s:n, I
Långdunker, Hyltinge s:n, III
Löfsund, Runtuna s:n, I
Löwenska fideikommissen, III
Trollesund, Ludgo s:n
Gärdesta, Låstringe s:n
Sjösa, Svärta s:n
Mälsåker, Ytter-Selö s:n, I
Nyköpings hus och residenset, II
Nynäs, Bälinge s:n, I
Nynäs, Ösmo s:n, I
Näsby, Bogsta s:n, I
Rinkesta, Årila s:n, I
Rockelstad, Helgesta s:n, I
Sandemar, Österhaninge s:n, I
Sjöholm, Östra Vingåker s:n, I
Skenäs, Västra Vingåker s:n, I
Skeppsta, Gåsinge s:n, II
Sparreholm, Hyltinge s:n, I
Sponga, Årila s:n, II
Stenhammar, Flen s:n, I
Stora Sundby, Öja s:n, I
Sturehof, Botkyrka s:n, II
Stäringe, Årdala s:n, I
Säfstaholm, Västra Vingåker s:n, I
Södertuna, Frustuna s:n, II
Taxinge-Näsby, Taxinge s:n, I
Thureholm, Trosa landsförsamling, I
Tistad, Bärbo s:n, I
Trångsund, Huddinge s:n, I
Tullgarn, Hölö s:n, III
Tynnelsö, Öfver-Selö s:n, I
Tyresö, Tyresö s:n, I
Täckhammar, Bärbo s:n, I
Ulfbäll, Strängnäs landsförsamling, II
Valinge, Stigtomta s:n, I
Vibyholm, Årdala s:n, I
Vik, Stigtomta s:n, I
Yxtaholm, Lilla Mellösa s:n, I
Åkers styckebruk, Åker s:n, II

Åkerö, Bettna s:n, I
Ånhammar, Gryt s:n, II
Årsta, Österhaninge s:n, III
Ås, Julita s:n, I
Ökna, Floda s:n, I
Ökna säteri, Bogsta s:n, III
Öster-Malma, Ludgo s:n, I

ÖSTERGÖTLAND (47 st)

Adelsnäs, Åtvid s:n, I
Bjärka Säby, Vists s:n, III
Björnsnäs, Kvillinge s:n, II
Bolltorp, Skönberga s:n, II
Brokind, Vårdsnäs s:n, I
Broxvik, Jonsbergs s:n, II
Burensköldska fideikommisset, III
Ekenäs, Örtomta s:n, I
Engelholm, S:t Anna s:n, I
Finspång, Risinge s:n, I
Forsnäs, Sunds s:n, III
Fridhem, Kvillinge s:n, II
Godegård, Godegårds s:n, III
Grensholm, Vånga s:n, I
Gusum, Ringarum s:n, II
Herrborum, S:t Anna s:n, I
Hults bruk, Kvillinge s:n, II
Hylinge, Västra Husby s:n, II
Lagerlunda, Kärna s:n, III
Lambohof, Slaka s:n, I
Lindenäs, Motala s:n, III
Linköpings slott, II
Ljung, Ljung s:n, I
Löfstad, Kimstad s:n, I
Marieberg, Östra Eneby s:n, II
Mauritzberg, Östra Husby s:n, I
Mem, Tåby s:n, I
Naddö, Örberga s:n, I
Norra Freberga, Motala s:n, II
Norsholm, Kimstad s:n, II
Näs säteri, Östra Stenby s:n, III
Olivehult, Kristbergs s:n, III
Olstorp, Västra Ryd s:n, II
Ribbingshof, Norra Vi s:n, I
Schedevi, Tjärstad s:n, I
Sonstorp, Hällestad s:n, I
Spellinge, Västra Hargs s:n, III
Stegeborg, Skällvik s:n, I
Stjernorp, Stjernorp s:n, I
Sturefors, Vist s:n, I
Svenneby, Örtomta s:n, III
Söderö, Kättilstad s:n, II
Sörby, Örtomta s:n, I
Thorönsborg, S:t Anna s:n, I
Ulfåsa, Ekebyborna s:n, III
Vadstena slott, II
Ållonö, Östra Stenby s:n, I

SMÅLAND (34 st)

Berga, Högsby s:n, II
Bergkvara, Bergunda s:n, I
Blekhem, Törnfalla s:n, I
Casimirsborg, Gamleby s:n, I
Christinelund, Arby s:n, II
Ebbetorp, Dörby s:n, II
Engaholm, Aringsås s:n, I
Fogelvik, Tryserum s:n, I
Forsby, Västra Ed s:n, I
Gripenberg, Säby s:n, I
Helgerum, Vestrum s:n, I
Hornsberg, Tryserum s:n, I
Husaby, Skatelöf s:n, I
Kalmar slott, II
Kläckeberga, Kläckeberga s:n, II
Kulltorp, Tuna s:n, II
Lidhem, Väckelsång s:n, I
Lyckås, Skärstad s:n, I
Läckeby, Åby s:n, II
Nydala kloster, Nydala s:n, I
Nygård, Lofta s:n, I
Odensviholm, Odensvi s:n, I
Stensnäs, Ukna s:n, I
Strömsberg, Ljungarum s:n, I
Strömsrum, Ålem s:n, I
Ståflö, Åby s:n, II
Teleborg, Växjö landsförsamling, I
Tuna, Tuna s:n, II
Ulfsnäs, Öggetorp s:n, II
Vindö, Östra Ed s:n, I
Vinäs, Västra Ed s:n, II
Värnanäs, Halltorp s:n, I
Västanå, Grenna s:n, I
Åsvik, Östra Ed s:n, I

BLEKINGE (3 st)

Johannishus och Tromtö
Hjortsberga, Förkärla
m.fl. socknar, I
Skärfva, Nätraby s:n, I

SKÅNE (75 st)

Axelvold, Norra Svalöfs s:n, III
Barsebäck, Barsebäck s:n, I
Bellinga, Lövestads s:n, III
Belteberga, Ottarp s:n, I
Bjersjölagård, Östra Kärrstorp s:n, II
Bjersjöholm, Bjäresjö och
Hedeskoga s:r, III
Björnstorp, Gödelöf s:n, I
Boilerup, Boilerup s:n, I
Borgeby, Borgeby s:n, I

Boserup, Risekatslösa s:n, II
Bosjö kloster, Bosjö kloster s:n, I
Bäckaskogs kungsgård, Kiaby s:n, I
Börningekloster, Gustaf s:n, I
Chalottenlund, Snårestad s:n, II
Dybeck, Östra Vemmenhög s:n, I
Ellinge, Västra Sallerup s:n, I
Fulltofta, Fulltofta s:n, III
Glimmingehus, Vallby s:n, I
Gyllebo, Östra Vemmerlöf s:n, II
Gärnsnäs, Östra Herrestad s:n, I
Herrevadskloster, Riseberga s:n, II
Hjularöd, Harlösa s:n, I
Hviderup, Gårdstånga s:n, I
Häckeberga, Genarp s:n, I
Högsta, Högsta s:n, I
Jordberga, Källtorp s:n, I
Karsholm, Österlöfs s:n, I
Knutstorp, Kågeröd s:n, I
Krageholm, Söfvestad s:n, I
Krappertorp, Brunnby s:n, I
Kristinehof, Amdrarum s:n, I
Kronovall, Fågeltofta s:n, I
Kulla-Gunnarstorp, Allerum s:n, II
Löberöd, Hammarlunda s:n, I
Maltesholm, Östra Sönnarslöfs s:n, I
Marsvinsholm, Balkåkra s:n, I
Näsbyholm, Gärdslöf s:n, II
Ousbyholm, Hörby s:n, II
Ovesholm, Träne s:n, I
Qvesarum, Södra Rörum s:n, I
Rosendal, Kropp s:n, I
Rydebäck, Kvistofta s:n, III
Rydsgård, Villie s:n, I
Rynge, Sjörup s:n, III
Råbelöf, Fjälkestad s:n, I
Rössjöholm, Tossjö s:n, II
Sinclairsholm, Gumlösa s:n, II
Skabersjö, Skabersjö s:n, I
Skarhult, Skarhult s:n, I
Sophiero, Hälsingborgs
landskommun, II
Spannarp, Ausås s:n, I
Stora Pålsjö, Hälsingborgs
landsförsamling, III
Stora Roslätt, Svedala s:n, II
Svaneholm, Skurup s:n, I
Svenstorp, Odarslöf s:n, I
Södra Lindved, Svedala s:n, II
Söfdeberg, Söfde s:n, I
Sörbytorp, Sörby s:n, II
Thorsjö, Solberga s:n, II
Toppeladugård, Genarp s:n, II
Torup, Bara s:n, I
Tosterup, Tosterup s:n, I
Trolleholm, Torrlösa s:n, I
Trolle-Ljungby, Trolle-Ljungby s:n, I
Trollenäs, Trollenäs s:n, I
Tunbyholm, Smedstorps s:n, III
Wanås, Gryt s:n, I

Wegeholm, Ströfvelstorp s:n, II
Widtsköfle, Widtsköfle s:n, I
Wrams-Gunnarstorp,
Norra Vram s:n, I
Årup, Ivetofta s:n, I
Örtofta, Örtofta s:n, I
Örup, Benestad s:n, I
Össjö, Össjö s:n, II
Övedskloster, Öved s:n, I

HALLAND (10 st)

Halmstad slott, II
Fröllinge, Getinge s:n, II
Hjuleberg, Abild s:n, II
Skottorp, Skummeslöf s:n, I
Sperlingsholm, Öfraby s:n, I
Stjernarp, Eldsberga s:n, I
Susegården, Kvibille s:n, II
Tjolöholm, Fjärås s:n, I
Vallen, Voxtorp s:n, I
Wapnö, Wapnö s:n, I

VÄSTERGÖTLAND (26 st)

Blombacka, Vinköl s:n, II
Blomberg, Husaby s:n, II
Borrud, Bäck s:n, II
Börstorp, Enåsa s:n, II
Främmestad, Främmestad s:n, II
Gunnebo, Fässberg s:n, I
Hallansberg, Trästena s:n, II
Hellekis, Medelplana s:n, II
Hofsnäs, Långhem, s:n, I

Hönsäter, Österplana s:n, II
Kafås, Hömb s:n, I
Koberg, Lagmansered s:n, I
Leckö, Otterstad s:n, I
Mariedal, Ofva s:n, I
Marieholm, Leksbergs s:n, II
Ryfors, Nykyrka s:n, I
Råbäck, Medelplana s:n, II
Stola, Strö s:n, I
Stora Bjurum, Bjurum s:n, I
Stora Ek, Ek s:n, II
Storeberg, Tådene s:n, II
Sväneby, Sväneby s:n, II
Såtenäs, Tun s:n, II
Säby, Berga s:n, II
Torpa, Långhem s:n, I
Önafors, Vassända s:n, I

VÄSTMANLAND (15 st)

Fiholm, Ryttern s:n, I
Fullerö, Västerås-Barkarö s:n, I
Gäddeholm, Irsta s:n, II
Hedensberg, Tillberga s:n, I
Jäders bruk, Arboga s:n, II
Kohlsva, Bro s:n, II
Målhammar, Björkesta s:n, II
Ramnäs, Ramnäs s:n, I
Skinnskatteberg,
Skinnskatteberg s:n, I
Strömsholm, Kolbäcks s:n, III
Ståholm, Munktorp s:n, I
Tidö, Ryttern s:n, I
Wirsbo, Ramnäs s:n, II
Västerås slott, III
Ängsö, Ängsö s:n, I

NERIKE (21 st)

Boo, Bo, s:n, I
Bysta, Asker s:n, I
Bålby, Skagershult s:n, II
Dylta Bruk, Axberg s:n, I
Espjunda, Ringkarleby s:n, I
Göksholm, Mellösa s:n, I
Götarsvik, Lillkyrka s:n, II
Hjälmarsberg, Almby s:n, II
Hjälmarsnäs, Stora Mellösa s:n, I
Karlslund, Långbro s:n, II
Laxå, Ramundeboda s:n, II
Myrö, Ringkarleby s:n, I
Norrstorp, Sköllersta s:n, II
Ringaby, Ödeby s:n, II
Segersjö, Lännäs s:n, I
Sticksjö, Götlanda s:n, II
Stjernsund, Askersunds
landsförsamling, I
Sund, Nysund s:n, II
Säbylund, Kumla s:n, I
Trystorp, Tångeråsa s:n, II
Örebro slott, II

VÄRMLAND (5 st)

Alster, Karlstads landsförsamling, III
Apertin, Kil s:n, I
Long, Grums s:n, I
Mässvik, Bro s:n, I
Säby, Visnum s:n, I

Bilaga 2

2:1 – Urvalskriterier för the Register of Parks and Gardens of special historic Interest in England

Objekten bedöms efter de kriterier som utarbetats av English Heritage. En park eller en trädgård måste falla inom minst en av följande kategorier för att tas upp i registret:

1. Alla parker eller trädgårdar från tiden före 1750 där den ursprungliga strukturen ännu är tydlig.
2. De flesta parker och trädgårdar från perioden 1750-1820, om de fortfarande återspeglar intentionen i den ursprungliga anläggningen.
3. De bästa exemplen från perioden 1820-1880 som är i gott, eller någorlunda gott, skick och har ett estetiskt värde.
4. De bästa exemplen från 1880 och fram till för 30 år sedan som är i gott skick och har ett estetiskt värde.
5. Parker och trädgårdar som varit stilbildande, antingen på grund av sitt rykte eller genom att framhållas i litteraturen.
6. Parker och trädgårdar som är tidiga eller representativa exempel på en viss typ av utformning eller som skapats av någon framstående inhemsk trädgårdsarkitekt.
7. Parker och trädgårdar som är förknippade med historiska händelser eller personer.
8. Parker och trädgårdar som har ett värde för omgivningen runt en herrgårdsliknande byggnad eller som ingår i ett kommunalt bevarandeområde.

Anm. Vilka som är de "bästa" exemplen i punkt 3 och 4 kan vara svårt att avgöra och kräver en uppskattning av värdet. Liknande överväganden behövs för att avgöra vad som är "gott" eller "någorlunda gott" skick. I praktiken får de ansvariga se så många parker och trädgårdar att det vanligtvis framstår klart vilka som är av nationellt intresse. Kriterierna är endast vägledande: det är viktigt att inte vara alltför inskränkande, eftersom det finns en stor variation inom trädgårdsarvet. Om ett objekt endast är till hälften bevarat uppstår det svårigheter, och tillståndet kan också vara ett problem.

2:2 – Exempel på en lokal bevarandeplan

Följande text är ett bra exempel på målformuleringen i en rad engelska planer. Ordalydelsen kan variera beroende på de lokala förutsättningarna.

1. Det finns ett antal parker och trädgårdar av kulturhistoriskt värde inom detta District/County. Somliga av

dessa finns upptagna i English Heritage's Register of parks and gardens of special historic interest in England. Andra, både stora och små, såväl i urban miljö som på landsbygden, befinner sig under utredning och ytterligare objekt kan därför bli aktuella i framtiden. Det är viktigt att bevara dessa parker och trädgårdar, eftersom de ingår i det regionala/lokala kulturarvet.

2. The District Council kommer normalt inte att tillåta sådan exploatering som kan skada beskaftenheten eller utseendet av någon som helst del av de trädgårdar som finns upptagna i the Register, nämligen ... [uppräknig av namn]. The Council kommer att verka för att de kulturhistoriska och arkitektoniska värdena bevaras.

3. The Council överväger att skydda även andra objekt, som, trots att de inte är upptagna i the Register, ändå är värdefulla på grund av sitt historiska intresse eller på grund av sina växtsamlingar, nämligen ... [uppräknig av namn].

4. Särskilda ansträngningar skall göras för att skydda de närmaste omgivningarna till en park eller en trädgård och för att förhindra att den delas upp.

5. The Council kommer att uppmuntra varsam skötsel och iståndsättande av det historiska trädgårdsarvet inom regionen/området.

2:3 – Villkor för bidrag enligt Section 3A

Ansökningarna bedöms efter tre kriterier: kulturhistoriskt värde, arbetets art och ägarens behov av ekonomisk hjälp. EH tar inte ställning till trädgårdarnas horti kulturella innehåll annat än då detta är av särskilt kulturhistoriskt intresse.

Beslut om bidrag fattas på grundval av de vård- och skötselprogram som ägaren låtit upprätta i samråd med EH. Bidrag kan ges till upp mot 75% av konsultarvodet.

Villkor för bidrag

★ En erkänd landskapskonsult/rådgivare skall anlitas för att lägga upp, övervaka och detaljplanera arbetet. Det är viktigt att få en överblick över den nutida markanvändningen, det kulturhistoriska innehållet, tillgänglighet för besökare, tillgång på arbetskraft och finansiering etc.

★ Allmänheten bör få tillträde ett bestämt antal dagar under året, vanligtvis endast till trädgårdsområde och promenadstigar.

* Återställda partier bör inspekteras regelbundet och underhållas i framtiden. Vanligtvis krävs ett vårdprogram för minst tio år framåt.

* Förändringar i målsättningen måste godkännas av EH.

Bidrag ges till:

Utredningar som beskriver det kulturhistoriska värdet och ger underlag för en ansökan.

Klass II-byggnader eller konstruktioner som utgör en viktig del av parken eller trädgården (t ex grottor, statyer, tempel och fontäner).

Andra element som är nödvändiga för helhetsbilden av trädgården.

Plantering av framför allt träd, häckar och stora buskage samt röjning, jordbearbetning, inhägnad och trädvård.

Vattenanläggningar, t.ex. kaskader och dammar.

2:4 – Upprättandet av ett vårdprogram

Ett vårdprogram upprättas vanligen i två steg: Översiktliga riktlinjer och detaljerade förslag.

Översiktliga riktlinjer

Allmän beskrivning och historia

Avsikten med denna del är att skildra anläggningens historia och speciella bevarade element.

Bland metoderna ingår dels *arkiv-och litteraturstudier*, dvs genomgång av relevanta arkiv och bibliotek samt av tillgängligt kartmaterial (särskilt ägokartor, skifteskartor etc.); genomgång av skriftliga källor (dagböcker), målningar och foton, dels *fältarbete*, där det gäller att kartera spår av vägar, diken eller andra markarbeten som kan identifieras; räkna årsringar på stubbar för att bestämma när träden planterats; artbestämma äldre träd och stubbar.

Nuvarande markanvändning, skötsel och skick

Denna del syftar till att beskriva den nuvarande användningen av området. Här beskrivs fysiska, lagliga och ekonomiska anledningar och möjligheter till förändrad användning eller skötsel. Anläggningens skick bedöms liksom hur mycket som återstår av innehållet. Eventuella stormskador beskrivs liksom sjukdomar eller angrepp av skadeinsekter. Man anger även om det finns några planbestämmelser eller servitut (t.ex. stigar och ridvägar).

Målsättning och riktlinjer

Detta avsnitt klargör vilka kulturhistoriska värden som skall skyddas samt definierar mål och riktlinjer för framtida skötsel. Det gör man genom att sätta det kulturhistoriska värdet i relation till nuvarande användning och tillstånd. Målet för den framtida användningen bestäms, dvs. vilken period som skall restaureras, liksom också hur olika delar skall hanteras. Åtgärder för att nå dessa

mål preciseras och skriftliga riktlinjer och kommenterade kartor utarbetas. Eftersom det är ett villkor för ekonomiska bidrag, planeras också hur allmänheten skall kunna få tillträde.

Detaljerade föreskrifter

Nuvarande struktur och skick

Denna del av vårdprogrammet dokumenterar tillståndet före restaurering och kommer att ligga till grund för de detaljerade föreskrifter som behövs för att genomföra själva arbetet.

Det innebär att man

* kontaktar the County Landscape Officer beträffande eventuella utredningar om skogsvegetationen

* anlitar en lantmätare om det saknas lämpliga kartor

* använder olika skalor för skogspartier (1:1250), för alléer etc (1:500 eller 1:1250) eller för buskvegetation (1:200 eller 1:100)

* dokumenterar fallna träd (art, sort, höjd, hamlade eller ej etc.), räknar stubbarnas årsringar och mäter deras omfång m.m.

* dokumenterar levande träd (art, sort etc.) och utformningen av tillhörande planteringar

* dokumenterar befintligt skick hos häckar, murar, gräsmattor, stigar, byggnader etc som ingår i det område som skall återställas

* dokumenterar andra element som kan behöva förändras eller tas bort som en del av restaureringen

Planteringsplaner

Dessa är arbetsritningar som talar om vilket växtmaterial som skall användas och hur detta bör komponeras och placeras. Planerna kan delas upp i olika etapper. På kartor anges befintliga träd, buskar och annat som skall bevaras; placering, spridning och typer av nya växter; läge för skyddsstängsel etc; områden som skall besås med gräsfrö; eventuell flyttning av stigar, stängsel etc.

Växtförteckning med kvalitetsangivelser

Denna ställer krav på plantskolan om taxa, storlek och egenskaper hos växtmaterialet, liksom hur det skall tas fram (t.ex. krukodlat) och annat av vikt.

Planteringsanvisningar

Dessa anger normer och metoder för plantering, t.ex. gödsling, växtstöd etc, för varje del som skall åtgärdas. Underhållsperiod (vanligen 3-4 år) bör anges.

Bilaga 3

Parkskötseldokument, ur "Lustgården" 1993

1. Parkskötseldokument, dess målsättning och ändamål

Parkskötseldokumentet är ett instrument för bevarande och restaurering av historiska trädgårdar, parker och anläggningar som kyrkogårdar, torg, promenader och alléer. Dokumentet omfattar i respektive fall ett bindande program för skötsel och underhåll av ett objekt med hänsyn tagen till dess historiska egenskaper. De skiljer sig därför i olika delar för olika objekt.

Historiska trädgårdar är som en del av vårt kulturarv väl värda att bevara. Arbete med dessa kräver därför hög ansvarskänsla. De som skall arbeta fram ett "parkskötselverk" måste därför besitta speciella kvalifikationer.

Åtgärdernas art och den omfattning för bevarande och underhåll som föreskrivs i parkskötseldokumentet medför personella och ekonomiska konsekvenser.

2. Rättslig grundval

Tillämpbara delar i olika lagtexter skall åberopas, likaså skyldigheter enligt t. ex. stiftelsedokument, kontrakt, kommunala förordningar, planbestämmelser m.m. Den gällande kulturminneslagen ger en ram till anvisningar för skydd av trädgårdsminnen. Det ankommer på författaren av parkskötseldokumentet att fylla ramen med de anvisningar som krävs för respektive objekt. Här skall hänvisas till att det finns brister i lagtexten men framförallt i tillämpningen av lagarna. Detta beror på bristen på både kunskap och personal för att kunna genomföra arbeten enligt lagtexten.

3. Arbetets omfattning, minimikrav på innehållet

Arbetsinsatsens omfattning, minimikravet på innehållet och graden av beskrivning i detalj är beroende av anläggningens art och dess utvecklingsstadium då undersökningen av denna sker. I parkskötseldokumentet skall grundvalar sammanfattas och principer formuleras till långsiktigt bindande anvisningar för bevarande av anläggningen.

3.1 Källornas dokumentation och utvärdering

3.1.1 Lokalisering och beskrivning av materialets omfattning avseende anläggningens historia

Följande arbete krävs:

- Genomgång av litteratur.
- Sökande efter källmaterial och beskrivning av fyndort och omfattning.

- Genomgång av förteckningar.
- Sammanställning av översikter.

3.1.2 Dokumentation av anläggningens historia

En skriftlig redogörelse över förekomsten av källmaterialet med förteckning över alla planer, text- och bildkällor skall upprättas. Kopior av planen och bildmaterial som är väsentliga för anläggningens historia skall tas fram.

3.1.3 Bearbetning av källmaterialet. Framställning av objektets historia samt dess historiska och konstnärliga betydelse

Anläggningens historia skall beskrivas från dess början fram till dagens situation. Anläggningens funktion, dess grundidé, historiska strukturer och utrustning samt realiseringsgrad – eventuellt i olika utvecklingsfaser – skall framhävas och värdesättas vid interpretation av källorna.

3.2 Dokumentation av dagens situation – inventering

3.2.1 Framställning av uppmättningsplan

Situations- och nivåplan beroende på objektet i skala 1:200, 1:400 eller 1:500. I registreringen ingår bl.a. vägar och planer inkl. olika beläggningsmaterial, vegetationsytor och deras sammansättning, träd med artbeteckning, stam- och kron diameter, beskärningshöjder, stubbar med artbeteckning och antal årsringar, vattenytor, byggnader, murar och trappor, hägnader, ledningar med anslutningar och brunnar, utrustning som bänkar, belysning och stenblock.

3.2.2 Framställning av en inventeringsplan. Registrering, framgallring och värdering av tillståndet.

Registrering av naturliga förhållanden – geologiska, hydrologiska och faunistiska. Uppgifter om befintliga växtsamhällen och växtarter. Eventuellt genomförs en växtsociologisk inventering. Värdering efter ekologiska resp. naturskyddssynpunkter även med hänsyn tagen till under åren invandrade förvildade trädgårdsväxter.

Framställning av en trädplan (i plan och listor med bedömning och ev. åtgärdsförslag) efter inventering på platsen. Trädplanen skall innehålla: trädart, helhetsintryck, vitalitet/skador, mått till tidigare beskärningspunkter, bedömning av trädens ålder m.m.

Beskrivning av byggda anläggningsdelar och konstföremål. Beskrivning av deras tillstånd. Beskrivning av speciella strukturer i anläggningen (t.ex. siktförbindelser, karakteristisk fördelning av trädarter). Vid behov skall trädgårdsarkeologiska grävningar genomföras eller

initieras och sedan utvärderas. Allt redovisas i form av planer, kartor och listor med kommenterande text.

3.3 Analys av nyttjandet

Beskrivning av ägandeförhållande, ansvarig, rättsförhållanden, servitut m.m. Undersökning av tillfarter, ledningsanslutningar m.m. till anläggningen. Beskrivning av ytorna i anläggningens omgivning och deras nyttjande. Undersökning av anläggningens funktion i dagsläget. Sökande efter tecken på nötning eller verksamhet med negativ inverkan på anläggningen.

3.4 Värdering och "ledkoncept"

Utvärdering av den historiska analysen, av inventeringar och av anläggningens nyttjande enligt trädgårdsminnesvårdens synpunkter.

Beskrivning av trädgårdsminnets substans (historiska beståndsdelar och strukturer). Framställning av objektets historiska och aktuella betydelse.

Bedömning av anläggningens kulturminnesvärde. Diskussion över det historiska ledmotivets tillstånd. Värdering av anläggningens aktuella tillstånd med hänsyn tagen till den historiska utvecklingen.

Undersökning av ännu inte uttömda möjligheter för lämpliga nyttjandeformer som inte skadar anläggningen. Diskussion om tänkbara konflikter på grund av andras krav och nyttjandeintressen.

Formulering av utvecklingsmål ("ledkoncept" för kulturminnesvården) i förhållande till intresset från kulturminnesvården med hänsyn tagen till naturskyddsintressen, aktuella nyttjandemöjligheter och till realistiska skötsel- och underhållsinsatser.

3.5 Planering; bevarande- och restaureringskoncept

Skötselkoncept utformas i form av en katalog avseende skötsel- och restaureringsåtgärder på kort, medellång och lång sikt. Tidsperspektivet skall omfatta de närmaste 50-100 åren.

Bevarande- och restaureringsplan.

4. Bearbetning av parkskötseldokumentet, medverkan av specialister samt samråd med berörda och deltagare

Principiellt skall en landskapsarkitekt med speciell fackkunskap och erfarenhet i trädgårdshistoria och trädgårdsminnesvård anförtros uppgiften. Fackkunskap och kunnande skall redovisas. Det är tillrådligt att anlita

andra sakkunniga under landskapsarkitektens ledning för speciella delfrågor. Samtliga eventuella delaktiga eller berörda fackområden (kulturminnesvård, naturskydd, vattendomstol, trädgårdsmästeri o.s.v.), institutioner och personer skall höras i god tid, d.v.s. redan under inventeringen, så att deras eventuella synpunkter kan prövas kritiskt.

5. Tidsåtgång och vidare bearbetning

Tidsåtgången för framtagning av ett parkskötseldokument är i första hand beroende av källornas tillgänglighet, på hur långt forskningen i anläggningens historia har kommit, på anläggningens komplexitet och på mångfalden i inredningen (Inkl. vegetation). Man måste räkna med en objektberoende arbetstid på minst ett till två år.

Vart tionde år kräver dokumentet en översyn och en fortsättande beskrivning. Fram till dess skall samtliga genomförda arbeten dokumenteras. Varje år skall anläggningen gås igenom och arbetena diskuteras på platsen för att säkerställa att de i dokumentet ställda målen kommer att förverkligas.

6. Kostnader

Arvodet för parkskötseldokumentet skall beräknas efter nedlagd tid eftersom arbetsbetingelserna och kraven på de olika arbetsmomenten skiljer sig så starkt åt att inga rättvisa fasta arvoden är tänkbara. Speciella arbeten som uppmättningskostnader beräknas separat. För framtagning av källmaterial (arbeten under 3.1.1) förordas en separat överenskommelse, eftersom omfattning, tidsåtgång och utlägg för dokumentation och undersökning av en anläggnings historia knappast kan uppskattas från början.

De arbetshandlingar som parkskötseldokumentet bygger på kan beräknas till ett fast pris.

För att få göra anspråk på att kallas parkskötsel-dokument måste ovan anförda punkter ingå. I annat fall utgör handlingarna och riktlinjerna inga "föreskrifter" utan får ses som framställning av en översikt över synpunkter som bör beaktas då det är fråga om en historisk trädgård.

Ägare och förvaltare av historiska trädgårdar, uppdragsgivare och upprättare av parkskötseldokument påminns än en gång om att de bär ansvaret för bevarandet av den historiska substansen.

Bilaga 4

Trädgårdskulturens historiska arv – idag och i morgon

Seminarium på Alnarp 21,22 23 september 1994

Inbjudan och detaljprogram

Riksantikvarieämbetet (RAÄ)
Institutionen för landskapsplanering, SLU, Alnarp

Personlig inbjudan

Intresset för trädgården och trädgårdskulturen i det historiska perspektivet ökar. För de antikvariska myndigheterna och forskningsinstitutionerna har det trädgårdshistoriska intresset en förpliktigande sida. Detta tar sig bl.a. uttryck i de internationella ICOMOS-dokumenterna från Venedig (1966), Florens (1981) och Burra (1981) för bevarandet av vårt kulturarv, med för de historiska trädgårdsanläggningarnas del Florensdokumentet i spetsen. På nationell nivå har trädgården, parken och det "medvetet gestaltade landskapet" fått ett nytt skyddsinstrument i den nya kulturminneslagen. På följande sida presenteras ett urval av artiklar och paragrafer av betydelse för forskningen kring och förvaltningen av det historiska trädgårdsarvet.

Den 21-22-23 september 1994 arrangerar, som tidigare meddelats, Riksantikvarieämbetet (RAÄ) och Institutionen för landskapsplanering, SLU, ett seminarium på Alnarp kring bevarandet av landets historiska trädgårdsanläggningar.

Seminariets syfte är framförallt att *inventera behovet av insatser inom forskning och förvaltning av vårt trädgårdsarv*. Vi behöver diskutera strategier för de historiska trädgårdanläggningarnas framtid. Målet för seminariet är att nå fram till ett *principiellt handlingsunderlag* med formulerade önskade *forskningsinsatser*, en möjlig *ansvarsfördelning* bland berörda parter och uttalade *prioriteringar* av insatser för förvaltning och vård inom området.

Seminariet har avsiktligt getts karaktären av ett "arbetsseminarium" mer än av en traditionell konferens. Den *första dagen* ägnas dock åt fyra europeiska inlägg med åtföljande diskussion. Dessa skall ge Danmarks, Storbritanniens, Tysklands respektive Hollands syn på de historiska trädgårdsanläggningarnas status inom kulturminnesvården och vilka som är respektive lands förtjänster respektive brister i forskning och förvaltning.

Den *andra dagen* besöks fyra olika historiska platser/ trädgårdsanläggningar i Skåne - Lund, Övedskloster, Östra Sallerup och Vrams Gunnarstorp. Förutom anläggningarnas egna värden representerar och belyser de också olika allmängiltiga och viktiga frågor inom kulturmiljövården, inte minst rörande bevarande och restaurering. Det gäller t.ex. begrepp som "autentisk substans", "historiska överlagringar" och "historiskt växtmaterial" samt frågor som byggnadsminnesinstitutets avgränsning gentemot naturvårdslagen och sist men inte minst skötsel- eller vårdplanen för byggnadsminnesförklarade anläggningar.

Den *tredje och avslutande dagen* ägnas åt arbete i fyra mindre grupper.

- * Behov inom forskning och utbildning
- * Prioritering av insatser inom kulturmiljövården för bevarande och vård
- * Skötselplaner i samband med byggnadsminnesförklaring
- * Harmonisering av terminologi och begrepp

Alla deltagare ombeds att ange sina preferenser för diskussionsgrupp på anmälningblanketten. Till varje grupp kommer sedan att utses en ordförande.

Seminariet kommer att dokumenteras i en **rapport**. Denna kommer att innehålla de europeiska inläggen i form av färdiga papers samt redovisa exkursionsmål, seminariets diskussioner, eventuella propåer och idéer, liksom arbetsgruppernas förslag. Rapporten skall för de berörda parterna kunna utgöra ett handlingsunderlag för arbetet med trädgårdskulturens historiska arv i forskning och förvaltning framöver.

Vi ber så om Din definitiva anmälan till seminariet på bifogade blankett, senast 31 juli 1994. Hjärtligt välkommen till Alnarp i september. Ytterligare bakgrundsmaterial tillställs alla deltagare innan seminariet i september.

På Riksantikvarieämbetets (RAÄ) och Institutionen för landskapsplanerings, SLU vägnar

Alnarp 21 juni 1994

Gunnar Sorte

Kjell Lundquist

Detaljprogram/Detailed Programme

Onsdag 21 september 1994/Wednesday 21 september 1994

"BEVARANDE AV HISTORISKA TRÄDGÅRDAR - EN EUROPEISK BELYSNING"

"CONSERVATION OF HISTORIC GARDENS - AN EUROPEAN OUTLOOK"

- 8.30 - 9.30 Registrering, kaffe/Registration, coffee
Stora Sessionssalen, Slottet, Alnarp
- 9.30 - 9.50 Seminariets öppnande/Opening session (Gunnar Sorte)
Dagsprogrammen, praktiska frågor/The programme, practical matters (Kjell Lundquist)
- 9.50 - 10.30 Seminariets bakgrund, syften & mål/Background, objectives & aims of the seminar
(Christina von Arbin)
- 10.45 - 11.25 "The historic gardens and their status in (cultural) heritage conservation in Denmark
– Merits and lacks in research and administration" (in English) (Jette Abel)
- 11.30 - 12.15 "The historic gardens and their status in (cultural) heritage conservation in
Great Britain - Merits and lacks in research and administration" (in English) (SueMarcus)
- 12.15 - 13.15 Lunch - Alnarpsrestaurangen
- 13.15 - 13.55 "The historic gardens and their status in (cultural) heritage conservation in Germany
– Merits and lacks in research and administration" (in English) (Erika Schmidt)
- 14.00 - 14.45 "The historic gardens and their status in (cultural) heritage conservation
in the Netherlands - Merits and lacks in research and administration" (in English)
(Erik A. de Jong)
- 14.45 - 15.30 Kaffe/Coffee break
- 15.30 - 16.30 Diskussion och uppsummering: "Förtjänster och brister i forskning och förvaltning"/
Discussion and summing up: "Merits and lacks in research and administration"
(Christina von Arbin & Gunnar Sorte)
- 17.00 - Vandring i Alnarpsparken. Presentation av Institutionen för landskapsplanering/
Walk in the park of Alnarp. Presentation of the Department of Landscape Planning
- 18.30 - Mottagning och buffé/Reception and cold buffet – Lunchrummet, Södra Elev, Alnarp

Torsdag 22 september 1994/Thursday 22 September 1994

"EXKURSION I SKÅNE"/"EXCURSION IN THE PROVINCE OF SCANIA"

- 8.30 Avfärd med buss från Slottet, Alnarp/Departure by bus from the "Castle", Alnarp.
(För boende i Lund, samling vid Domkyrkans ingång kl. 9.00)
- 9.00 - 10.15 "Lund - Domkyrkan, Universitetsplatsen, Kulturen - 800 år av trädgårdshistoria inom ca 4 ha"/"Lund - The Cathedral, Universitetsplatsen, The Museum of Cultural History - 800 years of garden history within an area of about 4 hectares"
(Kjell Lundquist, Åsa Klintborg Ahlklö)
(Ämnen och begrepp till diskussion: "Autentisk substans", "historiska överlagringar" och "restaurering"/Discussion subjects: "Authentic substance", "historic overstoreing" and "restoration")
- 10.15 - 10.45 Kaffe på Kulturen/Coffeebreak at the Museum of Cultural History, Lund
- 10.45 Avfärd/Departure
- 11.15 - 12.30 "Övedskloster - Landskap, park, trädgård"/ "Övedskloster - Landscape, park, garden"
(Charlotte Ramel, Åsa Ahrlund)
(Ämnen till diskussion: "Var börjar respektive slutar en trädgårdsanläggning?" "Trädgårdens fysiska och upplevelsemässiga gränser i förhållande till natur- och kulturminneslagens paragrafer." /Discussion subjects: "Where does a garden begin and where does it end?" "The physic and experienced limits of the garden in relation to the paragraphs in the law of nature and culture.")
- 12.30 - 13.30 Fältlunch/Picnic lunch
- 13.30 Avfärd/Departure
- 14.00 - 15.00 "Östra Sallerup - Karl XI:s stenar"/"Östra Sallerup - King Karl XI's stones"
(Katarina Frost)
(Ämnen till diskussion: "Frivilligkrafter inom trädgårdshistorisk forskning och trädgårdsrestaurering", "Byggnadsvårdsläger", "Trädgårdsarkeologi" /Discussion subjects: "Voluntary forces within garden history research and garden restoration", "A camp for building maintenance", "Garden Archaeology")
- 15.00 Avfärd/Departure
- 16.00 - 17.00 "Vrams Gunnarstorp" (Marianne Tornérhielm, Kenneth Lorentzon)
Kaffe/Coffeebreak
(Ämnen till diskussion: "Historiskt växtmaterial", "Skötselplan för byggnadsminnesförklarade anläggningar" / Discussion subjects: "Historic plant material", "Plan of maintenance of cultural buildings")
- 17.00 Avfärd [Avslutning i fält på Kopparhatten, Skäralid, Skånes högsta punkt, om vädret tillåter] /Departure [If the weather is good, breaking-up at Kopparhatten, Skäralid, the peak of Scania]
- 18.00 [19.30] Alnarp. Kvällen fri, middag i enskild regi/Evening free

Fredag 23 september 1994 - "Interndiskussion Sverige"

"SVERIGES HISTORISKA TRÄDGÅRDSANLÄGGNINGAR - STRATEGIER OCH PRIORITERINGAR FÖR FRAMTIDEN"

Plats: Stora Sessionssalen, Slottet, Alnarp
Grupprum: Lilla Sessionssalen, Sammanträdesrum A

- 8.30 - 9.30 Summering av Dag 1 + Dag 2. Indelning i diskussionsgrupper – (Kjell Lundquist)
- 9.30 - 10.00 Kaffe
- 10.00 - 12.00 Diskussionsgrupperna sammanträder
- Behov inom forskning och utbildning
 - Prioritering av insatser inom kulturmiljövården för bevarande och vård
 - Skötselplaner i samband med byggnadsminnesförklaring
- 12.00 - 13.00 Lunch, Alnarpsrestaurangen
- 13.00 - 14.30 Grupperna redovisar genom respektive ordförande – Diskussion
- 14.30 - 15.00 Kaffe
- 15.00 - 16.00 Seminariet avslutas (Fortsatt arbete, ev. arbetsgrupper) –
(Christina von Arbin/Gunnar Sorte)

Deltagare/Participants:

GÄSTFÖRELÄSARE/GUEST LECTURERS

Amanuensis Jette Abel, Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, Institut for Økonomi, Skov og Landskab, Kronprinsesse Sofies vej 35, 2. sal, DK - 2000 FREDERIKSBERG, København, Danmark

Dr. Erik A. de Jong, Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit der letteren, De Boelelaan 1105, 1081 HV AMSTERDAM, The Netherlands

Principle Susanna Marcus, Susanna Marcus Associates, 31 Court House Gardens, LONDON N3 1PU, England

Professor, Dr. Erika Schmidt, Technische Universität Dresden, Institut für Landschaftsarchitektur, D - 01062 DRESDEN, Tyskland

DELTAAGARE/PARTICIPANTS

Svenska deltagare/Swedish participants:

Arkitekt LAR Thorbjörn Andersson, FFNS-Gruppen, Box 5503, 114 85 STOCKHOLM

tf Professor Eivor Bucht, Avd. Infrastrukturplanering, Sveriges lantbruksuniversitet, Box 53, 230 53 ALNARP

Länsantikvarie Carin Bunte, Länsstyrelsen, Kulturmiljöenheten, 205 15 MALMÖ

Länsantikvarie Britt-Marie Hammarskiöld, Länsstyrelsen, 391 86 KALMAR

Slottsparksarkitekt Lena Löfgren-Uppsäll, Statens Fastighetsverk, Box 27306, 102 54 STOCKHOLM

Professor Sten-Åke Nilsson, Institutionen för konstvetenskap, Lunds universitet, Box 117, 221 00 LUND

Fil.dr. Åke Nisbeth, Ymsenvägen 10, 8 vån, 120 35 ÅRSTA

Stadsträdgårdsmästare Lars Nyberg, Gator & Grönt i Linköping AB, Box 1937, 581 18 LINKÖPING

Arkitekt LAR Klaus Stritzke, Sven A Hermelin AB, Box 29069, 100 52 STOCKHOLM

Arkitekt LAR Irene Tallhage-Lönn, Boverket, Box 534, 371 23 KARLSKRONA

Avdelningschef Kerstin Westerlund, Statens Fastighetsverk, Box 27306, 102 54 STOCKHOLM

Nordiska deltagare/Nordic participants

1:e amanuensis Mette Eggen, NLH, Institutt for landskapsplanlegging,
Seksjon Landskapsarkitektur, Postboks 5029, N-1432 ÅS, Norge

Ass. professor pro tem. Camilla Rosengren, Helsinki University of Technology, Faculty of
Architecture, Otsvängen 1, SF-02150 ESBO, Finland

Riksantikvarieämbetet/National Board of Antiquities, Box 5405, S - 114 84 STOCKHOLM

Avdelningschef Christina von Arbin
Avdelningsdirektör Robert Bennett
1:e antikvarie Ann Catherine Bonnier
Avdelningschef Bengt OH Johansson
Avdelningschef Christian Laine
1:e antikvarie Elisabeth Nyström Kronberg
Avdelningsdirektör Axel Unnerbäck

**Sveriges lantbruksuniversitet,
Institutionen för landskapsplanering Alnarp/ Swedish University of Agricultural Sciences,
Department of Landscape Planning Alnarp, Box 58, S - 230 53 ALNARP**

Professor Gunnar Sorte
Hortonom Åsa Ahrland
Konsthistoriker Åsa Klintborg Ahlklo
Universitetsadjunkt Kjell Lundquist
Sekreterare Christina Heintz

**Sveriges lantbruksuniversitet,
Institutionen för landskapsplanering Ultuna/Swedish University of Agricultural Sciences,
Department of Landscape Planning Ultuna, Box 7012, 750 07 UPPSALA**

Universitetslektor Torbjörn Suneson

Den gröna kulturen är en viktig del av vårt kulturarv, som nu också kan skyddas av lagen. Men hur skall vi ta hand om den, och hur gör man i andra länder?

Här får vi ta del av synen på historiska parker och trädgårdar i fyra länder med olika traditioner inom området. Vi får också en presentation av fyra märkliga skånska parker, som illustrerar de speciella problem och möjligheter som man möter i arbetet med att bevara det gröna kulturarvet.

Boken är ett resultat av ett seminarium i Alnarp, där dessa frågor diskuterades. Den vänder sig till alla som intresserar sig för hur vi skall ta hand om det kulturhistoriska innehållet i våra parker och trädgårdar.
